

ТИЛАБ МАХМУД

ОҚАР ДАРЁ
ОҚМАСМОН
ЖИМТОНА

В21.512.133/М 37

Махмуд Т.

Махмуд Т. — Тошкент

УДК 821.512.133 ББК Ўз2

ТИЛАБ МАҲМУД

ОҚАР ДАРЁ ОҚМАСМИДИ ЖИМГИНА

Ҳикоялар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ 1999

Маҳмуд, Тилаб.

Оқар дарё оқмасмиди жимгина: Хикоялар. – Т.: «Шарқ», 1999. – 160б.

Тўпланматги миллий ҳаёт манзаралари жонли тавдаланган хикояларда ҳалқимизнинг оддий ва софдил киндлук одамлари, эл-тиларнинг мураккаб руҳий олами тоғ пэтироби, тоғ қувони, тоғ ўқинч оҳангларида тараннум этилади.

Ёзувчи яхши билган ҳумсонлик ҳамкинолукларининг каттаон йил-лари бошига тушган фожиавий воқеаларнинг ихчам новеллаларда драматик тасвири китобхонининг ҳаётот оламиини чирчаб олади. Киршк жайдонда катта фикрлар айтиши ва исом тақдирларини курсата олиши истеъдод меъасидир.

922

ОЛИМОНА ШОИРЛИК ВА ШОИРОНА ОЛИМЛИК

Корли тоғлар, остидан сойлар шарқираб оқаётган даладар, ян яшил ўтлоқлар ва боғ бустонлар. Бус тонлиқ фарзандларининг феъл атвори, табиаги ва иқтидорига ҳам тавсир қилмай қолмайди. Тоғли қишлоқ. Хучсон фарзанди Тилаб Маҳмуднинг келгусида гузаллик, нафосат, нозик туйғулар, ҳазил мутойиба, қувноқлик ва қайғули, фожияи кечинчилар, хуллас, ноликтавбликни, борлиқ ҳаётни теран англаш, идрок этишини ургатадиган фан эстетика соҳасида атоқли олим ва айниқса ёзувчи бўлиб етишуванда ана шу юксак тоғлар, жўнқин сойлар, боғу гулистонларнинг ҳиссаси бор, албатта.

Тилабжонда менга ёқадиган яна бир хислат, уша нозик ҳиссийётнинг табиий самараси табарруқ инсон онага бўлган теран фарзандлик меҳри. У шлк китобларидан бири «Нисонийлик-эзгулик» тўпламининг «Она мадҳияси» билан бошлаган. «Меҳри дарё онам Та тич Нур қилиги бағинилмайчан», деб аталган бу бадиия бундай сузларни уқийчил:

«Онам бир учр соатсиз яшаб ўтди. Аммо қуён ва юлдузлар онам учун вақт қапқирлари бўлган. Ғира ширатонг ёришганда онам учун меҳнат кунн бошланган, офтоб тиккага келганда пешин бўлган, тун пардалари дарахт барглариини чирмаб, уй ичиди нина куришмайдиган паллади онам эчки соғган, овқат сузиб, менн излаган... Табиат (гуё) онамининг онаси эди. Онам табиатнинг тўқин сочин ёлларини, олтин кулларини орзиқиб орзиқиб кутардилар... Онам ариқларнинг четидидаги от қулоқлар, ялпизлардан чучвара қилиб, олтича тутар, олчи, уриқлар довучча бўлганида қозонга димлаб берар, шўрага солар, арпа бугдой суга тўлганида уйдан ҳалячага ўхшаи овқат пиширардилар. Уйичизнинг бир бурчагида ошхачир ёядиган тахта устида баҳорий бугдой кукариб турарди. Онам бу барра ниҳолларни мени авайлагандай парварини қилар, сучалак пиширадиган кунларни санарди. Онадан доим нон иси келарди».

Бу манзаралар бизнинг ҳам дилмизга ҳаҷоҳанг, шундай эмасми? Бу сатрларни уқиб, ҳар биричил жи

фокани, меҳри отани, мунифиқ оналоримизни эслаймиз. Ана шу буюк инсон, ҳудуднинг иқояти билан бизга бахти элган олам учун, маънавий олам учун биз оналар олди да доимо қаридормы.

Тилаб Маҳмуд элатганидек, энг улуғ даҳонинг ҳам биш эгадиган, дунёда ҳеч қандай бойликка алмаштириб бўлмайдиган онаси булади. Инсоният тарихида оналарнинг кузларидан оққан ёшларни тугатса, дунёда қуруқлик қолмас эди. Инсоният тарихида оналар тортган азоблар бир жойга жамланса, еру осмон довуллаб ёнган буларди.

Тилаб Маҳмуднинг онасини ана шундай илк меҳр билан элгани бежиз эмас. У бир ёшида (1937 йили) отаси Мирзааҳмедов Маҳмуд қаттигон қиличига дучор бўлган, онаси ва бешта оналари тарбиясида қолади. Онаси унга ҳам она, ҳам ота бўлиб вояга етказди, Тошкент, Москва шаҳарларига бориб уқинини давом эттиришини, қачонлардир уз сеvimли қишлоғига қайтаб келишини орзу қилиб яшаб ўтиб кетдилар (Худо раҳмат қилсин!).

Тилибжон онаси истаганидек қишлоқда табелчи ҳам, бригадир ҳам, раис ёки уқитувчи ҳам бўлмади, у олим бўлди, олим бўлганда ҳам ноёб касб эгаси гузаллик сир асрорларини, санъат назариясини доир муаммоларни тадқиқ этувчи, нафосат оламидек мураккаб маънавият мулкини урганувчи олим бўлиб етишди. Республикамизда эстетика фани бўйича миллий кадрлардан биричи фан доктори илмий даражасини олгани бахтига мунссар бўлди.

Она орзусига дуо кетган. Она бир учр ёлғиз углининг қишлоққа қайтишини қутган эди, угли ҳам бари бир қайтди... Бироқ бошқача қайтди. Мен уни ҳар йили Хумсонга бориб, Мирзааҳмадбойлардан, ота онасидан қолган ҳовли жойнинг чирогини ёқиб юрганни кузда тутаётганим йўқ. Бу ҳам савобли фазилат. Мен назарди тутаётган нарсая шуки, Тилиб Маҳмуд қаерда бўлмасин, қандай илчий, ижтимоий жамоат ишлари билан банд бўлмасин уз онаси, оналари, юзлаб жиянлари, ҳамқишлоқлари, ўсиб унган қишлоғини унутмаган, юрагининг тўрига қўйиб юрган экан. Бу нарсая мени энди унинг ҳикояларида яққал кузга танилмоқда. Ўз насл насаби, киний қони тукилган замин ва қариндош уруғлари, таниш-билишларини унутмаган, олам, одиллар ҳаётини яхши билувчи инсонгина бунақа ҳикояларни ёзгани мумкин.

Агар Тилиб Маҳмудни Хумсон қишлоғи вояга етказган бўлса, у минглаб ўқувчиларга Хумсон ва хумсонлик тарини катта эътибор билан, ҳикояларини ўқиган одам билишиёр бунга гувоҳ бўлади. Хумсонлик машҳур ёзувчи Элбек ҳам ўз қишлоғи ва ҳамқишлоқлари ҳақида бунчалик асарлар ёзиб қолдирган эмас.

Республикаимиз миқёсида кўзга кўринган олимнинг ҳикоялар машҳ қилиб юрингани биз — унинг яқин дустлари амалдан билардики, алмо ўнга ниҳоятда талабчан Тилиб Маҳмуд ҳадеганда ҳикояларини назираи манерлай бермади.

Шунинг қилиқки, балки агар ирим танқидчи ва ёзувчилар уни бу нига машҳур қилмаганларида ҳикоялар ёзилаберар, ёзилаберар эди, алмо у ўқувчилар қунига етиб бормаи жимгина ётаберармиди?!

Тилиб Маҳмуд ҳикоялари туғилганининг номини ўз ичига олган ҳолда шунинг айтигани истар эдимки, агар биз уни бу ичига буриб юбормганимизда «Оқар дарё оқар эди жимгина», Ушм дарёси ва Хумсон қишлоғи, унда яшаб ўтган ажойиб ва гаройиб табииатли одамлар, уларнинг сиймоларини расом каби жонли ва эҳтиросли чизган ёзувчининг ҳолираи билмаган булардики.

Ҳикояларини ўқиганда, биринчи навбатида, мени ҳайратга солган нарсани бу булдики, умр бўйи фалсафа, эстетика, санъатшинослик ва маданиятшинослик масалалари билан машғул бўлиб, Ўзбекистон расомлар уюшмасида раҳбар, «Санъат» ва «Гулистон» журналларида бош муҳаррир вазифасини бажариб, шахсий кутубхонасидаги ўн мингдан зиёд китоблар орасига шунинг келган, мураккаб илмий муаммолар, илмий таълирий санъатшинос тароққиди таълиқилари ҳақида катта катта тадқиқотлар эълон қилган, фалсафа фанлари доктори, профессор, ҳамма номдаги республика давлат мукофотининг лауреати Тилиб Маҳмуд ўз халқи ҳаёти ва тақдиридан, унинг ажойиб кинилари қисматидан илмлаган ҳолда унинг бадиий истеъдодини таъдан тарбиялаб келган экан.

Оданда бирор соҳа билан узоқ ва муштасил машғул бўлганда инсоннинг бошқа соҳаларини хираланиб қолади. Кимдир ёшлигида бирор соҳага ўлида иқтидор сезиб, суғира ҳаёт тақозоси билан ундан жудо бўлганини, кимдир ёшлигида қуниел қўнган йўлга умрининг иққиқчи ярмида яна қайтганини ё афсус, ё қувонч билан эсланди.

Шунчалик илмий илганилар майдонига ўз бадиий

истеъдод гунаҳасини судирмай, аксинча, бадиянинг
мираккаб гуқмоқларида қалам тебратиб уз йўлини то
нинг чувафрак булган ёзувчи дустим Тилаб Маҳмуд
га хавасин келди.

Эшитганман, Тилабжон ёшлиғида ниҳоятда ширин
оволи билан бутун Бистонлик бўйлаб дунорда ашула
айтган. Унинг Олло навою хадя этган қобилияти (узи
ни ҳам Оллодан Тилаб Тилаб олмиган) ашулада бўлган.
Бироқ, у бу йўдан кетмади. Шунга қармай, учуман,
бадий истеъдод табиатига ҳос образли тафаккур
фаолияти уни бир умр тарк этмагани учун, табиат,
жамият ва одамларни мустиқил бир сирли ҳилақат тар
зида масаввур қилиши, бир томондан, унинг илмий
асарлари тилининг равои ва жонли бўлишини таъмин
лаган, иккинчи томондан, унда ёзувчилик иқтидорининг
иста-секин кўртак чиқариб, гўлланга ичкон берган.

Натижада ҳақиқияга, маънавий ҳазиначига, буюк
алломаларимиз табиатига ҳос бўлган шоирона олиҷлик
ва олиғона шоирлик муштараклигини Тилаб Маҳмуд
фаолиятида учратиб, қувонаман.

Унда бевосита ҳикояларга келсак, гарчи улар ҳажм
жиҳатидан кичик ва ихчам бўлса да қанча қанча ҳаё
тий ва фалсафий мубоҳаларни ифодалайди. Қарийб 25
йил мобайнида ёзилган ҳикояларнинг саъияси балки бир
хил эмасдир, чинакам бадийлик даражасидаги ҳикоя
лар билан, олиғона мушоҳадаларга берилиб кетган (ма
сили, «Туғалланмаган баҳс») ҳикоялар ҳам учрайди.
Шуниси муҳимки, ҳикояларнинг деярли барчаси ҳаётий
ва инсон рўҳиятининг драматик ҳолатлари билан сўзо
рилган.

Ҳикояларни қанча қанча ўқир эканман, бир нарсага
ачин бўлдимки, уларнинг бирортаси буюртма ёки шо
ириқ билан ёзилмаган. Ҳикояларни ёзиб қийиб, улар
ни тоинилиш наир эътиҳа ҳаракат қилмаганида ҳам
ҳикоят бор. У ёзувчилик касбига тирикчилик юргизиш
воситаси деб эмас, кунгил майли ва дил изҳори майдони
деб қараган. Агар у ёзувчилик тўҳрани кетидан қувиб
ёки қалам ҳақини қунайтириш мақсадида ҳикояларин
чүзиб ва қантинтириб, повесть ё романга қўлогидат
тортиб олиб чиққанда биз ҳозир ҳикоя жанрининг
ажойиб намуналари бўлиб қоладиган асарларга эга бўл
мас экан.

Ёзувчи ҳикоянинг жанр сифатидаги хусусиятини
пўхта эгиллаган, у ўқувчининг ўз нияти, мақсади, чи
кётган характери ва таъсирлётган таъҳалари кетин

дан эргаштири олади, ҳар бир ҳикоя моҳияти ўқувчи онги, тасаввурда узининг иккинчи ҳаётини бошқиди. Айниқса ёзувчи драматик коллизиялар тузғида, инсон характери оқинида маҳорат кўрсати олган, дейиш мумкин. Ҳикояларни ўқини жараёнида ўқувчи кўз унги да тасвирланаётган воқеалар худди кино кадрларидай жонли гавдаланади. У фожия қисматларни ҳам, кулгули ҳолатларни ҳам, лирик кечимчаларни кайфиятларни ҳам ишонарти тасвирлай олади.

Тилаб Маҳмуд ҳикояларининг асосий лейтмотиви чин инсоний ғазилатларни, ахлоқий қадриятларни илғулаш, тарбиявий жиҳатларнинг устунлигидир. Унинг «Тилла узук», «Тумор», «Ўн сўмлик қизил пул», «Бодом гулди дўш», «Илтиҳон» сингари ҳикояларида маънавий поклик, ичон саломатлиги, кунгил нозиклиги, узбекона мулоимлик сингари ахлоқий ғазилатлар бадий образлар орқали ифодаланиди.

Шу уринда бир нарсани таъкидлаб ўтмоқчиман. Тилаб Маҳмуд ҳикоялари мавзу танлаш, характер очини жиҳатларидан танқари ихчам драматик коллизияларни яратиб олиш бўйича ҳам диққатни узиға тортиди. Уларнинг саҳнабон эканлиги ҳам ани шундан. Профессор Умарали Норматовнинг эътирофига қури Тилаб Маҳмуднинг аксарият ҳикоялари чинакам санъат даражасида.

Тупламдан Тилаб Маҳмуднинг таржиман ҳолига тааллуқли ҳикоялар ҳам урин олган. «Ўтин», «Қашқа», «Майна», «Олтин олча, дуо ол» сингари ҳикояларни Советлар даврида ёзувчи онласи бонинга тушган мушибатларнинг бадий тасвири дейиш мумкин.

Тилаб Маҳмуд ҳикоялари Советлар замониди, бадий ижод социалистик реализмининг синфий ҳуран ва партиявийлик принциплари исканжасига олинган, ҳар бир ёзувчидан Советлар афзаллиги ва социализм гала басини қуйлаш, илғулаш талаб этилган даврди нацир этилишини мумкин ҳам эчас эди.

Чорак аср илгари ёзилган ҳикоялар шундан далолат берадики, Тилаб Маҳмуд, гарчи Советлар даври илчин, ижтимоий сиёсий ҳаётинди фаол шахслардан бўлса да, юртининг туринди ҳақиқат ва чинакам гузаллик турини авайлаб саҳлаб келган. Шунинг учун Тилаб Маҳмуд Советлар даври ёзувчиси бўла олчас эди. Унинг ҳикоялари ҳам мавзу, ҳам тоя, ҳам йуналишини, ҳам бадий ният нуқтан низаридан социалистик реализм ва коммуниситик идеал талабларига туғри келчас эди.

Ана шу маънода, собиқ Советлар даврида яратилган ўзбек прозасининг чинакам дурдоналарини камситмаган ҳолда Тилаб Маҳмуд ҳикояларини унга ўтмин лачонларнинг, шунингдек, ўзбек халқи ва миллий характериға хос айрим хусусиятларнинг ҳаққоний бадиий картиналарини берувчи, ўзбек ҳикоянавиистлигининг асричиғи сунгидаги, Муствақиллик давридаги кутуқларидан бири де сак янгилимаган бўламиз. Файласуф эстетик олиғ, санъатшунос Тилаб Маҳмудни мамлакатиниғи ва халқи ниғи Муствақиллиғи қайтадан ёзувчи этиб дунёға келтирди. Халқиниғи янги бир ёзувчини, унинг асарлари орқали ҳаётиниғи мураккаб тоғонлари, инсониниғи чиғал тақдирларини каниф этиганиға ичоничи қолди.

Одатда қисқа ёзолмайдиганлар қисси ёладилар, Ти лаб Маҳмуд ихчач ҳикояларида катта ижтимоий му аччоларни ифода этади.

Махкам МАХМУДОВ.
Аҳмад Ясавий номидаги Халқаро
мукофот совриндори

ТИЛЛА УЗУК

Хосият буви неварасини бокчадан олиб келдию ўзини беҳол сездн. Атрофида нималариндир жавраётган бола-нинг сўзлари қулоғига кирмай, куз олдн хиралашиб, тиззалари титради, зонтахта чеккасига чўккалаб, ҳушидан кетди... Бир замон кўзини очса касалхонада ётар, ёнида ўғли, келини термулиб ўтиришарди. У болаларига базур қараб қўйди-да, кўзларини юмди. Беморга тикилиб утиргандарининг қўнғидаги ваҳима ўрнини алдақандай ичинж эгаллай бошлади. Хосият бувининг ўғли «Хайрият!» деб чуқур нафас олдн, хотинига нималардир иччиллаб ўрнидан турди. Каминр ўғлининг қўзғалтганини сездн-ю, лекин кўзини очинишга қуввати бўлмади, юраги ўғлининг йўлакда узоқлашаётган қадам товушидай дук-дук ура бошлади. «Отаси ҳам худди шунақа тез-тез юрарди» — хаёлидан ўтказди у.

Бола-чакаларининг олиб-югуриб қолганидан Хосият буви ахволн анча оғир эканлигини тушунди. Қўни-қўш-налар, қариндош-уруғлар серкатков бўлиб қолди. Гоҳида ўғли, асосан, келини бошида навбатчилик қилишарди.

Хосият бувининг икки синглиси бор. Кичиги лабба қўни келди. У уйда усталар ишлаётганин учун тез-тез келолмаётганидан ўпқаланиб куз ёпи ҳам қилди. Опа-сининг оғир ётганини қурган сингил ўша қўни кеч кетди. Эртасига яна келди.

Хосият бувининг ўғли ҳоласининг бунчалик меҳри товланиб қолганидан қувониб кетди. Онаси соғлом дайта уйларига онда-сонда келадиган ҳоласидан бир пайтлар ўпқаланиб юрганидан уялди ҳам. «Одамлар қариндош-уруғ оғир кунда, керак бўлган деб бежиз айтмаган эканлар, ўйлади ичда. Сингил бўлса онасининг бошида гирдиқаладак, бошини силар, сочили уриб, саллачасини тўриллаб қўярди.

Она, саллачангиз эскироқ экан, эртага янгисини олиб келаман, булар ёш-да ҳали, фарқига боришмайди, — деди келинга қараб ҳам меҳрибонлик, ҳам таниб-бех оҳангида.

Хосият буви тез кунда оёкка тура қолмади. Унга

дўхтирлар қимирламай ётишни, ёнида бирор қимса бўлишини тайинлашди. Орадан уч кун ўтганида синглиси яна келди. Сўмка тўла турли нозу-неъматлар: олма, анор, апельсин, тирноқдай-тирноқдай чучваралар. У Хосият бўғининг келинига: «Сиз, келин поизию, — деди, — уйга бориб эртага юмшоққина шовла пишириб келинг. Серсабзи бўлсин. Мен онам ёнида қоламан. Бу дунё ғанимат айланай!».

Келин уйига кетди. Хонада опа-сингил қолди. Хосият бўғин бироз ўзига келган бўлса-да, бир-икки оғиз гандан сунг толиқиб қоларди. Синглисига миннатдор термулиб ётган онанинг кўзини уйқу эшитди. У уйқу аралаш оёқларини синглиси укатаётганини, ёнларини ёпиб, қўлларини кўрпа устига чиқариб қўяётганини сездди. Нечундир синглисининг бармоқлари қалтирар, қалта-қалта нафас оларди. Қалтираган қўллари аста-секин кукрагидан билагига, ўндан бармоқларига келиб тўхтади. Тилла узук таққан бармоғига илқ бир нарсга ёпишгандай бўлди. Хосият бўғин бармоғидан тилла узукни синглиси чиқариб олишга астойдил уринаётганини сездди. Синглиси қанча шошилмасин, узук бармоқ бўғинига келганда тўхтаб қолар. Хосият бўғининг бармоқлари худди чапакдай қотиб, ҳеч тўғри бўлмас эди. Сингил онасининг қотиб қолган бармоқларини айл-тайл тўғрилашга киришди. Хосият бўғин эса сингил ингради ва лабини тилаб бармоқларини ёйиб қўйди. Соғ қўлларни оёқгана чиқадиган узук ҳеч жойидан қўзғалмас. Хосият бўғининг суякларини зирқираб борарди. Эсанкираган синглиси тупуқлари билан узукни намлаб кўп овора бўлди. Аммо узукни бармоқдан чиқара олмади. Хосият бўғин чўрк этмай кўзини юмганича ётарди.

Шу пайт эшлқ очилиб иккинчи хамшира кўринди. Бирини кроват ёнига келиб, «Тузукмиғиз, онахон, қани билагингизни берингчи, қон қуямиз» деди. Иккинчи қиз кампирнинг кийрикларига илқиган томчиларини кўриб, «Хаффа бўлманг, бўғинжон, тузалиб кетасиз. Сизга ҳозир кизларнинг қонидан қуямиз, нақ ўн саккиз ёшли бўлиб қоласиз,» деб хазиллашди.

Хамшира Хосият бўғининг синглисига «Кечирасиз, йулакка чиқиб турсангиз, қон қуйини пайтида палатада ҳеч қим бўлмаслиғи керак» деди.

Шу пайт хамшира кўзлари юмук кампирнинг кўзини кўтариб бир нима узатаётганини пайқайди. У тилла узукни кўриб хайрон бўлди.

Бўғинжон, бу нимаси? — деди иккинчи хамшира,

тақинг узугянлиғи. Бунака хаёлларга борманг, узин-гизга буюрсин, хали тузалиб кетасиз.

Эшик олдиға бөриб қолган сингил «узук» сүзи қулоғиға чақиниши билан ялт этиб орқасиға уғирилди. Оласининг қулиға ҳамшира тақиб қуяётган тилла узук ярқираб кетди. Сингил жон-жаҳди билан оласининг бошиға талпывди. Ҳамширанинг «кейин-кейин» дейишиға қарамай, «капельница» апларатларига урилиб-сурилиб, қурси устидаги вазселарини сумкасиға таққиптирди-да, йулакка ўқдай отилди...

1972

БОДОМ ГУЛЛИ ДУПНИ

Рустамжон оқ қўйлақ, қора кастюмнини кийиб, деворға осилган ойнаға қараб сочларини таради, пешонасидаги туртиб чиққан ҳусебузарга атир себди, шифонер устидаги шляпасини қулиға олиб ени билан устини бир силаб бошиға илар чоғи «Мабодо кечиккан, ҳавотир бўлманг, бугун театрға туша...миз», деди ёнида уймаланиб турган онасиға.

Саломат ҳола уғирилиб, черойли бўлиб қучага отланган ўзелиға қаради. Индамай келиб Рустамжоннинг галстугини тугерилгандай бўлди, бирдан қўзларини катта очиб, «Дупнини киймайсанми?» — деди.

Рустамжон эшитмаган одамдай узини яна ойнаға солди.

Ойижон, қўйинг шу дупнини. Замонға қараб юриш керак, — деди. Онасининг норизо қўзларига бөкиб юнатиюқчи бўлди: — Манга ярашмайди ҳам.

Ярашмайди? — хайрон бўлди Саломат ҳола, ҳаммага ярашган дупни сенга ярашмайдими? Ғалати гапларини айтасан. Даданг дупнини яхши кўрадилар.

— Дадан... Даданиннг вақти бошқа эди. Ҳозир...

Нима, у пайтларда шляпа кийишмаганми? Кийганлар. Дадангнияш шляпаси бор эди. Кўрсатайми?

Рустамжон шониб турса-да дадасининг шляпасини кўргаси келиб кетди. Саломат ҳола сандиқнинг бурчагидаги картон яшиқчадан қуланг шляпа ва тўртта бодом гулли дупни олди. Рустамжон хаяжон билан онасининг қулидаги шляпани кийиб кўрди, бироз катта экан, худди ерга гушиб кетса синиб қоладигандей, ҳавотирланиб турган онасиға қайтариб берди, дупниларга тикилди.

Хаммасини кийганимлар?

— Ҳа, жавоб берди Саломат хола. мана буннен эскирган, дадангки куёвлик дўппилари, бошқаларини ўзим тикиб берганман. Даданг билан танишганимда мана шу бодом гулли дўппини кийиб юрган эдилар. Гулли менга жуда ёкиб қолган эди.

Ҳа, дадангнинг ўзларини эмас, дўпписининг гуллини севган экансиз-да, хазиллашди Рустамжон.

Мана, буларга қара, — Саломат холанинг қўзлари ўйнаб кетди, — бу сени дўппиларинг. Бунисини уч ёшнингда кийгансан, бунисини мактабга борганда... охори тўқилса олиб қўярдим.

Ке, сенга бир бошдан галлириб берай. Даданг билан қўзда танишганимиз. Якшанба кўни эди. Ховлимидаги шафтолининг ҳузуритини ер қўрарди. Ойимлар, «кизим, бозорга элтгин, пулга қўйлақ-қўйлақ олиб киярсан» дедилар. Бир уяламан, бир уяламан. Бормаи десам қўйлақ кийгим келади, бораи десам қўни-қўшини қўриб қоладим, дейман. Охири юлпирок кийиниб, биров танимайдиган бўлиб икки челақ шафтоли териб бозорга бордим. Энди челақ оғзидаги салачанни сийшимни билмаман, бир йиғит келиб: «Шафтоли кизининг шафтолиси неча сўм?» — деса бўладими? Ўзим гаримдоридай юзариб кетди. Уялганимдан лом-лим демадим. Ёнимдаги хотин шу йиғитга шафтоли тортиб берди. Пулини олишга ямийманаман. Бир оздан кейин йиғит яна келди. «Шафтолинигиз жуда пири экан, энди уз қўлингиз билан тортиб бериш» деди. Шафтолига эмас, хадеб менга қарайди... Ҳа, ҳозир сенга қўлгули-а, у пайтларда биз сизларга ухшаб бемалол гаплашолмас эдик... Шафтоли сотиб бўлдим, пулларини санадим, бозордан хурсанд бўлиб чиқиб кетаётсам, рўпарамда яна уша йиғит турибди. Аявадига қўриб кетдим. «Пулини тортиб олмоқчи» деб ўйладим. Агар «Пул қанни?» деса, «Маана» деб чиқариб беришга тайёр турган эдим, қўлиб ёнимга келди-да, энтикиб-энтикиб бир нималар деди. Кейин мени автобус бекатигача қўзатиб қўйди. «Эртага келасизми, яна келинг, мен қутамаи» деган гапларини эшитмаган одамдай автобустан чиқиб кетдим. Уйга келгунча энди бозорга ҳеч бормаيمان, деб ўйладиму, наҳорда челақларини шафтолига тўддириб, чой ичмасданок бозорга оқшанганимни билмай қолдим. Икки челақ шафтолидан сотини минн сўатга қўзатиб кетгандай бўлди. Бозорини охирида қолди, кечаги йиғитдан дарак йўқ. «Йиғитлар шунақа алдамчи», дедим ичимда. Қўзим олазарак, харидорлар сў-

Каригада бировнинг чунтагидаги пулни олгандан кура ўлган яхши. Мен уни не азоблар билан тонганиман. Бир ойлик освой пулим...

Кўп шайхилламанг, — жеркиб берди Қумри кампир, — бундок утиринг, гапга қўлоқ содинг. У қалтираган қўллари билан духоба нимчасининг тўғноғин тақилган ён чунтагини очди, ундан эскириб қолган қора чарм ҳамёнин олиб ичидаги қоғоз пулу, тангаларни этатига тўкди.

Мана, мана қаранг, қизил пул борми, ҳаммаси яшил-ку, қўзингизни каттароқ очиб қаранг.

Нимасини қарайман, — шайхиллади Тошгул кампир худди унинг шайқурлигини юзига солаётгандай тўтокиб. Майдалатиб олгандирсиз...

— Вой нималар девогсиз, ёнингизни яхшилаб қаранг, одамни бир нима булгани яхши-я?!

— Бировнинг пулини ўғирлаб олсангиз-у, яна тилингизни бермайсиз?

Кампирлар мингиллаб, вайсашганича автобусга чиқиди. Олдинма-кейин уридикларга утиришди. Қумри кампир энди хўжакеңтлик танини жувон билан қуришаётган эди, Тошгул кампир овозининг борица: «Нега тутукмайин, ун сўмлик қизил пулини Қумри кечаси ухлаб қолганимда ўғирлаб қўйибди» деди ёнидаги хумсонлик аёлга. Автобус тўла одамларнинг ҳаммаси Қумри кампирга утирилгандай тўюлди. Ешлигидан бева қолиб, ўғирлик йўлига кирмаган Қумри кампир учун бундан ортик ҳақорат йўқ эди. Автобусдан тушиб қолай деса, одамлар нима хаёлга боради, деб ўйлади. Рост экан, юзи чидамасди, дейишмайдими? Қайси бирнга бориб «хўй, мусулмонлар, мен ўғри эмасман, келиб-келиб овсин-янганинг пулини оламанми?» десинми?

Қумри кампир ич-этини еб, рангу-рўйи қумирдай қорайиб борган сари Тошгул кампирнинг жанг очилгандан очилиб борарди.

Автобус Хумсонга етиб, одамлар ерга тушаётганларида Тошгул кампир Қумрининг катта қизини кўриб қолди. Оёғи ерга тегар-тегмас:

Махбуба, худое онагини феъли қурсини, кечаси ун сўминини ўғирлаб қўйибди-я, деди.

Махбуба дам аммасига, дам онасига олазарак қараб турар эди.

Қумри кампир қизининг ёнига келдию, ёш боладай хўшраб қобарди.

Қуруқ тўхмат — бепахал улимдан сақласин экан,

бодам, аймак ер юткур. Газалкентдан кела-келгунча ун сўминин олиб кўйдинг, деб хол-жонимга кўймади. Шарманда қалди...

Қирк йиллик кадрдон кампирлар биринчи бор бир-бирлари билан хайр-хушлашмай кишлокнинг икки кучасига бурилиб кетишди. Дарё бўйлаб уйи томон бораётган Қумри кампирнинг кўнгли тошдай зил-замбил эди.

Ховли Қумри кампирни ютиб боргудай, кўли ишга бормади, ҳатто самоварга ут ёқиб, қовжираган томоғини бир қултум истик чой билан намлашга ҳам ҳафсаласи келмади.

Кун ботиб, боғ ишга тира-штра оқиом чука бошлади. Айвон чеккасидаги дўстакда утирган Қумри кампирнинг ўриндан туришга ҳам мадори қолмади.

Тошгул кампир уйига келиб ҳам кўнгли жойига тушмади. Бошқа ишчасининг чўнтагини титкилаб қурди, тоқчаларид, чойнақларининг ичинин қаради, ўлжалик нарсалари турадиган қўтиниям очиб кўрди. Хеч қасрда ўн сўмлик қизил пул йўқ эди. «Олган, ялламагўр», деди ишчилар.

Охири ўн сўмлик қизил пулдан уминини узган Тошгул кампир овқатга уйнамокчи бўлиб учоқбошига борган эди, гўлантирик ёришга теша керак бўлиб қолди. У ёқ-бу ёққа алаңлаб турди-да, кеча памилдори кўчатлари тагини тешада қишлатганини эслаб, ховлига ўтди. Ариқлар орасидан қоклиб-сўриб бораётган эди, кесаклар ишдан ўчи чиқиб турган қизғин нарсаларга қўзи тушиб. Қурсатқич бармонни билан кесакни туртиб юборган эди, ун сўм қизил пул товланиб кетди. Пулни жон ҳолати кўлига олди ю. «Шўрим қурсин» деди памилдори кўчатлари устига ялпайиб ўтирар экан.

... Тошгул Қумри кампир уйига яқинлашиб қурадан ховлига муралади. Ховли жим-жит, чирок ҳам ёқилмаган. Дарвоза ўчқ. Қумри кўринмайд. Оқини чўкиб қолган эди. У ўтри мушукдай пичиб келиб айвоннинг рўнарасидаги акаси эккан олма тагида тўхтади. Қумри кампир айвон чеккасида икки кўзи билан пенионасини маҳкам ўнлаганча ерга михланган эди.

Қумри, маи ўлай, ... деди Тошгул кампир ғалати бир мингиллагай говуида.

Қумри кампир аввалги ҳеч нарса илғамай жим қотди. Сўнг олма тагида сомон тикилган қанордай турган қорани қуриб айвоннинг чиронини ёқиб юборди. Ховли ёришди. Олма дарахли ёнидаги Тошгул кампир аниқ кўришди. У олма панасидан айвон томонга, ёруқликка қа-

раб ута олмади. Қайта урнига утириб, этаги билан куз ёшларини артаётган, елкалари титраб, кутарилиб тушаётган Қумри каминирга бир лахза қараб турди-да, номалъум шарпадай орқасига қайтди.

1973

ТУМОР

Санобар ҳолашнинг бева қолганига йиғирма йилдан ошди. Эри урушга кетганда Султонали буйида эди. Беш йиллик уруш ҳам тугади. Тиришлар қайтди, улганлардан қора хат келди. Кута-кута кузларидан нур кетди. Рўзғор ташвишида, болаларининг гамида гулдай юзи ялпирмоқдай бўжмайди, хилчадай белли ёйдек букилди. Ўзларини ўқишга жўнатиб орқасидан ўзоқ тикилиб қолди. «Худойим отасининг уринга Умиджонни берди, умри ухшамасин» деб қўлларини кизига тортди. Ўқтин-ўқтин ўзли «Ойижон, наҳотки тўйларингиздан кейин, ё бўлмаса урушга кетишдан аввал бир суратга тушиб қўймаган экансизлар, ақалли расмлари бўлса эди, мен дадамни соғинаман», деганда ич-ичидан эзиллиб кетади. Ким билсин бунақа бўлишини. Хаёлидан ўтказарди Санобар ҳола, урушга боради-келади, деб ўйлаган бўлсак керак-да. Бунақа қирғин бўлиб кетишини ким билсин. Ох, болам-а, отангни фақат сен соғинасанми? Мен-чи, оналаринг-чи, улар сал-пал отанг меҳрини куришган, тиззасида ўтириб хидини тўйган. Сенга оғир-да, болам, мени тушунмайди, дейсанми? Тушунганда қаякка борардик, нима қилардик? Тўкилган сувни тўплаб бўлмас, тўплаб бўлса-да, хўплаб бўлмас.

... Умид тўи оғиб кетгунча дарс тайёрларди. У кўпинча уйқуга тўймасдан институтга югурар, баъзан «ойижон, ўқишимни кечкига қучириб, кундузига ишлаб сизга ёрдам берайми?» деб қоларди. Онасининг бу гаплардан норози қарашларидан хижолат бўлиб, «майли-майли, ойижон, яна бир-икки йил ўтиб кетади, ишга тушаман, шундан кейин сиз ишламайсиз, келиндикми», дер эди. Санобар ҳола ўзларининг кундузги бўлимини тугалиб, қатта-қатта жойларда ишлашини орзу қиларди.

Дам олиш кўни ўзларининг тиникиб ухлаб олишини истар, уни уйғотмас, понушта тайёрлаб, уйғонганини кутиб ўтирарди. Шу кўни негадир Умид ўзоқ ётиб қолди. Ичкарига мўралади. Ўзли микириб ухлаб ётар, стол усти

тула китоб, дафтар, чамаси яна тонголлар булганга ухшайди.

Оёқ ушда келиб стул суягишидан ерга осилиб ётган куйлагини олиб қўйди, ярми полда, ярми ўғлининг устидаги курпани тўғрилади. Қайтиб чиқиб кетаётган эди стол чеккасидаги учбурчакли туморга кузи тушди. Юраги «шув» этиб кетди. Бир туморга, бир ўғлига, бир туморга қаради. Иккаласи жим-жит ётарди. Бирок иккала си нафас олаётгандай, алдакандай сирин сақлаб ётгандай эди. Столга энгашиб туморга яна тикилди. Кўзойнаксиз харф танимай қолган Санобар холанинг кўзлари равшанлашиб кетгандай бўлди. Бутун кўзининг ичи қорашига айланиб, олам инаннинг учига йиғилган нурдай туюлди. Кўк духобадан тикилган, кўрна қавийдиган ўзинини нида тикилган тумор. Тумор эскирган, аммо титиллиб кетмаган. Туморни қўлга олиб қўрмоқчи бўлдию, юраги бетламади.

Турақол болам, бошинг оғрийди, — деди ёнбошинга утирилган ўғлига қараб.

Санобар хола конунига пайтида ўзини кўярга жой тополмай, чой хўшлаётган ўғлига яна чой узатар, ўзининг чойин алдақачон совуб қолган бўлса ҳам иссиқ чой қўйишни унутиб қўйган эди. Нонуситаян тезлаштириб, ўришдан туриб кетмасин деган хавотирда Санобар хола ўғлидан секин сўради?

Ўстолнинг устида тумор турибдими?

Ха, нимайди?

Ўзини каердан олдинг?

Умид онасидан уялдим, ё ўзини ноқулай ҳис қилдим, тикилиб қалатин бир ҳолатда:

Биз билан бир киз ўқийди ойна, шу берди. Унинг килик тарихи бор экан, — деди.

Тарихи?

Билмадим, ростми, ёлғонми, дадаси урушдан олиб келган экан. Қизининг айғинишча, дадасини шу тумор урушда тирик сақлаган эмиш. Жанглик дўғти ҳалок бўлганда, бўйнидан счиб олган экан.

Ростдими?

Шунақа деди-да, мен қайдан билай, ойна. Сиз ҳеч нарсга ўйламанг, биз шунчаки дўстмиз. Бирга ўқиймиз... •Сизни ёмон куздан асрайди*, деб менга берди.

Санобар хола талмовираб ўришдан турди. Югуриб кириб туморга таппанчоқчи ҳам бўлди, аммо мажбур қолмаган эди. Умид тумор воқеаси онасини бунчалик безонта қилганидан хайрон эди.

— Ойиңжон, хафа бұлманг, эртагаёқ эгасига тоңшираман, — деди.

— Эгасига бугун тоңширасан, — деди онаси эшитилар-эшитилмаг.

Онасининг патириоби кучайиб бораётганини куриб Умид:

Хун булади, ойиңжон, шу бугун, — деди онасининг махкам кучоклаб. Ана шунда у онасининг канчалик бушашиб, бехол ахилда унинг эгасига окилиб колганини ва «Шошма, шошма, болам, туморин олиб чик» деган илтижали нидосини эшитди.

Умид туморин олиб келиб онасининг кулига тутказди. Санобар хола чуган ушлагандай итираб коборди. Умид хайрон булиб онасининг пойига чуқкалади.

Санобар хола хаёлидан узок утмиш иш этиб утгандай булди. Эри урушга кетипидан бир-икки йил бурун мошранг духобадан куригача кавиди. Кечкурун эри ишдан келиб, хотинига хазиллашди.

Санобар, чеварим, шу духобанг кийкинидан менга кичкина тумор тикиб бергин, — деди.

Вой, нан домлазидим, сизга дам селиб тумор тикадиган, — жавоб килди Санобар.

Домла булмасанг ҳам ниятинг пок, тикиб бергин ишкылаб, ёнимда олиб юраман, ундан нафасинг келиб туради. Урвслар касрга борга оиласининг расмини олиб юраркан.

Узокка борармидингиз, доня ённөгиздаман, ин-найкайин, бизнинг таомилимиз бошка.

Мен сенга тикиб берасан деяман, эшитдингми?

Эрининг овози дағалроқ чикдими ё бу хазил эмас, ростакан илтимосга ухшадими. «Хун-хун, хафа бұлманг, тикиб бераман, буйиниңгизга окиб юраколинг» деди Санобар хазилдомуз.

Буйиниңга эмас, юрагизга окиб қуяман, ахир сен менниң туморимсан, — деган эди ушанда.

Санобар хола рүзгор юмушлари билан овора булди, эрининг хам тумор хаёлидан кугарилди иекилли, ундан ояңз очмади. Орадан унча вақт утмай, Санобар хола эрини урушга жунатадиган куни кечаси тумор тикди. Эрининг насиротга олдирган кичкина расмини коёзга ураб туморининг ичига селиб қуйди. Санобарниң кулидаги туморини курган эри ёш боладай қувониб кетган, «вой, туморим», «вой, асалым» дегашлари хамон ёдида...

... Санобар хола кузлари жикка ёнига тулиб аста туморининг четларидан ишн тирноклари билан суғура бол-

лади. Тумор худди елимлангандай, ёйилиб кетган ишлар ҳеч ўзгаришсиз, иш учини тортган сари Санобар холанинг юраги ўзидиб кетаётгандай буларди. Умид эса ҳеч нарсага тушунолмай онасига термулганча ўтирарди. Ниҳоят, тумор ечилиб, унинг ичидан сарғайган қовоқ чиқди. Қовоқга уралган расмини кўрмаёқ Санобар хола ҳушидан кетди.

1973

ОҚАР ДАРЁ ОҚМАСМИДИ ЖИМГИНА

Рисол кампирининг «Бел ечар» кўни ҳовлига одам етмади. Бел боғлаган, боғламаган қариндош-уруғ, қўни-қўшин, ҳамқишлоқлар тупланмиди, айвон тула хотинлар. Рисол кампирининг қизлари, келинлари, неваралари эшикдан ким кириб келса ўввос тўртиб йиғлашарди. Бир лахза айвон жимиб қолар, чўчуруқдай тир айланиб ўтирган аёлларининг шивир-шивир, дуолари, илтижолари эшитилар, кимдир томоғини кириб йўталар, кимдир йиғидан қизариб кетган кўзларини нам рўмолчаеи билан артар, бошқаси беҳосдан «ув», «ув»лаб йиғи бошлаб юборарди. Навбатдаги йиғи арқонини эша боғлаган аёллар бирдан сув қўйгандай жимиб қолишди. Ҳовлидаги ёғоч сўрида ўтирган чоллар ҳам олазарак бўлишди. Ёғининг ичида шалаббо нарсаини тишлаб, югуриб келаётган итга ҳамма қаради. Ит яқинлашгунча ҳеч ким ҳеч нимага тушунмади. Бирдан Рисол кампирининг уртанча қизи итга қараб югурди. Ит эса оғзидаги нарсаини тўртиб олмақчи бўлганини сезгандай айвонга ўқдай отилиб чиқди. Рисол кампирининг қизи итнинг оғзидаги нарсаини юлиб олаётган эди, ўтирганлардан бири «вой, ўлмасам, бу Рисол холамининг рўмоли-ку» деб юборди.

Ҳамма хангу манг бўлиб қолди. Рисол кампирининг қизи нима қиларини билмай «Ўқол, туркинг кўрсин» деди жон-жаҳди билан итга тўғиб айвондан тушираркан.

Қишлоқ одатига кўра марҳум ёки марҳуманинг қиём-боялари уч қўнликда юнлар, бева-бечораларга тарқатилар, бола-чақаларни ирим қилиб бўлиб олишар, мабодо марҳум кўкмиш касал билан ўлган бўлса бировега билдирмай ички қиёмларини қўйдириш таомили ҳам бор эди.

Рисол кампирининг қизлари, келинлари, неваралари

ер ёрилмадию ерга кириб кетшимади. Ким билсин, улардан қайси бири бу ишга қўл урган...

— Уят, яшшамасурлар, дарёга ташдайсанларми, она-ларнинг қандок хотини эди, — деди дастурхончи аёл.

Рисол камширининг киз, келинлари уятдан, қўш-қўшин камширларининг хўрлиги келиб анча пайтгача йиғидан узини туттишолмади. Рисол камширининг ўртагча кизи шадлаббо рўмолни хўтарганча боғини эстагича югуриб кетди. Ит ҳам унинг орқасидан эргашди. Бир зум ўтмай қўшини ховлидан итнинг одам фарёдига ухшати товуни эшитилди.

— Шда ишма гунох?! — деди тўрда ўтирган Ашир камшир.

Бу ит Рисол онамининг боласидай бўлиб қолган эди. Рисол она касрга борса, кетидан эрганиб юрарди. Тавба, Рисол онанинг рўмолини таниганини қарайлар. Бирор тош-поти илғиш қолган бўлса... олиб чиқибди-я... Э, худо...

Рисол аммамини қузган қўш итни мазорда қуришган экан-у, — деди жиккаккиша жуён. Олма соясига ўтирган қариялар ҳам безовта бўлишди. Аёллар эса тудки кўрган товуқлардай шатир-шутур, шатир-шутур аҳволга тушиб, бир-бирларининг иккига суқулганча тилини қайрашарди.

Таомилга биноан ўтаётган мароғимга кўз тегди. Балағовур аста тилиб, Рисол камшир кизлари, ненараларининг йиғиш ҳам қовушмай қолди.

Ўртага одамини ютиб юбўргудай суқунат чўкди. Фақат боғининг эстагидан оқиб ўтаётган дарёнинг ваҳимали шовуллани эшитиларди. Хамма жимиб, дарёга қўлок тутди. Ҳар қўш дарёдан сув ташийдиган, шу дарё бўйига қозон ўрнатиб, кир ювадиган аёллар унинг бунчалик шовулланини пайқаманган эканлар.

Осизагина Рисол холан, — хўрсиниб ўрнидан туриб кетди дастурхончи аёл. Бўриб айвоннинг четигаги устунга омонатгина суялди да овозини ёрича дийдишсини билиб юборди. Рисол камширини эслаб шўнчалик кўйиб-ёниб йиғи бошладики, ўтирганларининг қорак бағри эзиллиб кетди. Қўчага чиқса — эркакдай, уйга кирса аёл бўлиб, умр бўйи болам-чакам деган Рисол камширининг хотирасига доғ тунганидан элиниб, элиниб йиғилади. Аёллар қош қораймасдан бири-кетин тарқалиб қоллишди. Ўша қўш қўшлок хонадонларида битта тап бўлди. Аёллар ёкаларини ушлаб, Рисол камширининг дарёга оқилган қиймларини, уни топиб келган итн хақида тани-

ришса, чолларнинг уйқуси кочиб, узоқ-яқиндаги болаларига тоғфиқ тилаб дуо қилибди. Орадан бир неча кун ўтиб, ғийбатнинг оёғи елиниб қолган эди. Рисол каминининг гурни устида удиб ётган йт яна ярали энгиллади.

1973

ИМТИХОН

Семинарларда доимо қўлини кўтариб «қўшимча» қилишга тайёр турадиган, мулозим табиатли Қамолнинг бугун имтихонга тайёрланимай келганига Султон Хўжаевич хайрон бўлди. Агар Мусаев Акмал кўзини дук қилиб ўтирса — тушунарли, унинг фикри хаёли футболда, Қосимова Сайёра ликиллаб, буринини тортиб қўйса — маълум, чиройли кўйлак излаб магазинма-газин санниган, Қуронбоев Қамчибек оғзини очолмас — бу ҳам тушунарли, шахматдан қўли бўшамаган. Қамолга нима бўлди?

Унинг бунақа олати йўқ эди, шеклили.

Султон Хўжаевич студентларнинг билимига, одобиغا қараб меҳр улашар, илмга чанкок ёшларни бағрига олгуси келарди.

Қамолжон, синнов дафтарчасини бузгани келмаяпти, янаги ҳафтада ҳам имтихон оламан, тайёрланиб келинг, деди домла. Қамолжон ўрнидан эринибгина қўзғалиб, эшик томон шалвираб жўнади.

Доимо кўзлари ёниб, бежирим юзидан қўлгу аримайдиган йилгистининг дунёдан ҳафсаласи ичир бўлган одамдай чўкиб қолгани домлага галати тўкилди, «ажаб» деб қўйди унинг орқасидан.

Кейинги ҳафта ҳам Қамолжон домла қаринишида тин қора кўзларини синнов дафтарчасига тиккалча чурқ этмай ўтирарди. Унинг жингалак соғди боши елкалари орасига чўкиб кетгандай, бутун вужудида алтукандай дард безовта кезарди. У узун-узун котма бармоқларини худди пианино клавишларининг устига қўйгандай столга чўзди. Султон Хўжаевич Қамолжоннинг атир гул рангидай тоза, товланиб турган тирноқларига раам солиб «табнат бу йилгистини бекаму-қўст яратганда», деди ичида хаваси келиб.

Қамолжон, кетиб қолманг, гап бор, деди синнов дафтарчасини узатар экан.

Султон Хужаевич дмтихонларни тезлаштириб юборди, талабаларни ортикроа қийнамади ҳам, соат 12 дарда институтдан чиқиб келаётиб гала-фовур талабалар орасидан Камолжонни излади. Камолжон мажнунтод соясида ер чиқиб турарди. Шкадаги музқаймоқ сотиладиган томонга қараб юришди. Пулда домла шунча қистаса ҳам Камолжон юрагини очмади. «узим, домла, бетиб бўлиб қолдим, қанча уқимайми миямда қолмаяпти», деб жавоб берарди. Улар музқаймоқ сотадиган кафегга келиб утиришди, Султон Хужаевич музқаймоқ буюрди.

Султон Хужаевич қамчалик узини тишиб, томоғининг шамоллаб қолишидан қўчиб тайпаб еса, Камолжон оғзини тўлдириб-тўлдириб музқаймоқ ютган сари юрак-баниридаги алашгага сув нурқаландай бўлар, узини енгил хис этиб борарди.

Домланинг самимийлигини Камолжоннинг тил тугувини очди, дил қони чок-чокидан суқилиб, дарди туқилиб кетди.

Домла кечирасиз, ростини айтсам майлими? Очиғини айт деганингиз учун...

Ха-да, қини юрағидаги юқини қутариб қўмаслигини, уни ё унутганин, ё изҳор этишини керак.

Бир қизин севардим, у ҳам мени яхши қўрарди. Ораминг бузиллиб кетди. Уч хафта бўлди кўришмаймиз. Мен унга узим, отам, онам, онлангиз хақида ҳеч нарсани яширмай гапириб берган эдим, менидан юз ўгирди. «Отанг қимчи, онанг қимчи, утирив ёпингни қимчи» дедида кетди-қолди.

Гуноҳим - отамнинг йўқлигини, онамнинг бошқа эрга текканлигини. «Ахир отасизлар бахтли бўлишмайдимиз?» десам, «Прсият» қонунини биласизми, телбадан телба туғилади», деса буладими? Отамнинг рухий касалликдан вафот этганлигини, онам хақида... гапирган эдим.

Султон Хужаевич бенихтиёр «ярамас» деб юборди. Камолжоннинг маънос кузлари бу сўзнинг қайси маънода айтилганини пайкамай, мултиллаб турарди.

Давом этинг, давом этинг, — деди домла.

Шу... бўлгани. — хўрсинди Камолжон.

Султон Хужаевичнинг куз оқдида шундай йиғитни хафта қилган аллақандай тентак қиз гавдаланди, у «Тарбиясиз!» деди титраган овозда.

Хафга бўлмади, Камолжон, яхши қизлар қўн. Вақтида қўтулибсиз, биласизми, бунақа қизларининг севгили қини кўкрағида қўлча бўлиб ётган илонга ухшайди. Қимирласанг захар сочилади, қимирламасанг илон-қу ахир.

чидаб буладими? Иложсиз қоласан, бир амаллаб ундан қутулдинг йўлини палайсан. Сиз юрагингизни илон захарламай эртароқ озод булибсиз. Шўкр қилинг. Бунга ҳафа бўлмаг, хурсанд бўлинг. Хаёнингиз бошланганида бувака воқеа кечибди — майли, ошла қурганингизда оғир буларди. Мен сизга бир воқеани гапириб бераман. Бир ёшлиқдан ўртоғим буларди...

Султон Хўжаевич яна музқаймоқ бўқорди. Узоқ уйлашиб қолди. Камолга бирдан ғалати қарай бошлади. Бир нарсга ёдига тушаётгандай персоналари тирилиб, қўзлари кинилди, музқаймоқни сўриб қўйиб пайирок тутатди.

Камолжон... отам рухий касалликдан вафот этган дедингизми? Исмлари нима эди?

Абдулла.

Абдулла?! Абдулла Саломовми?

Ха!!! Отамни танийсизми?

— Танийганда қандок! Ахир биз мактабдош эдик. Хали шунчака дегин. У сизга ухшаган чиройли, ақлли, талантили бўлган эди, раҳматли... Эҳ, хаёт... Султон Хўжаевич бирдан гишиб қолди. Агар Камолжон ўрнидан туриб кетиб қолса ҳам сезмайдиган аҳволга тушди. Камолнинг отаси билан онаси ўртасидаги бундан йигирма йиллар илгари бўлган воқеалардан бироз хабари бор эди.

Ўқорин синфда ўқиб юрганларидаёқ қўшни мактабдаги энг чиройли кизга Абдулла қўнғил қўйиб «Мажнун» лақабини олган. Абдулла шу киз кирган институтга хужжат топишираб, беш йил аъло ўқиди. Институтни тугатини арафасида уларнинг тўғи бўлган. Орадан анча йил ўтиб, ҳар ким ҳар ёққа бодрокдек сочиллиб кетди. Бир куни Абдуллани Анхор бўйидаги скамейкада парилшон ҳолатда учратди. Узоқ гаплашини. Хеч ёдидан қутарилмайди. Шуёда Абдулла: «Дўстим, ўқитган одамнинг хор бўлган замонини ҳеч эслайсанми, гуноҳим — дипломим ва хотинимнинг гузаллиги» — деган эди.

Султон Хўжаевич Абдуллани охириги марта бозорда юрганини эслади. Кеч қузда Эски Жувага сабзи олгани борган эди, уқилган қанорлар олдига соқоли ўсиб кетган, эски туски кийимда, босгириб қийган қалмоғининг четларидан оқара бошлаган сочлари тузаниб турган Абдуллани учратиб қолди. Аявал кўзларига шиномасди. Доймо тоза кийиниб, бирор марта ғалстук тақмай кўчага қадам босмайдиган Абдуллага бу мункайган одам ҳеч ўхшамасди. У хаёликатав ҳам Абдулла эди. Иккаласи қучоқланиб кўришди. Катта қанор қоп ўстига ўтириб отиб, узоқ гаплашини. Абдулланинг хасратидан чанг чиқарди.

Уқитувчиликни ташлаб, паҳарга яқин қолхозда қорандалик қилаётгани, шу йўл билан оила тебратаётганини айтди. Айниқса, охириги пайтларда топиши тузук бўлсаям, йукотиши қўлигидан ранжиди. «Дўстим, — деган эди шунда, — аёл эотини тушуниб бўлмас экан. Аввалари қуруқ папка кўтариб юраберасизми, сиз ҳам эркакларга ўхшаб сердаромад ишта ўтинг, деди — уқитувчиликни ташладим. Энди бўлса, қорандаликдан ёмон бўлмадим. Кечгача даладаман, сўв, гўнг ичидаман. Кечқурун уйга келиб, оёғимни узатиб ётай дегам, «паршрок ёгинг, сиздан гўнг ҳиди келади», деб жойимни алоҳида соладиган бўлди...

... Сўлтон Хўжаевич узоқ жиниб қолганидан ўзи ҳам хижолат бўлди. Қамолжонга нима дейишини билолмай, «Угай даданг нима иш қилади?» сўради локайд оҳангда.

— Заргарлик дуконида мудир, — жавоб қилди Қамолжон Сўлтон Хўжаевичнинг ғалати ҳолатга тушиб қолганидан хижолат бўлиб. Отамни танир экансиз, улар вафот этганда «мен ёш бўлганман, бирор нарса танириб беринг» демокчи бўлдию Сўлтон Хўжаевичнинг халитини чараклаган чехрасидан қон қочаётганини, кетма-кет сigaretа тутатиб, босиб-босиб ичига ютаётганини қуриб нима қиларини билмай қолди. Орага қоронғулик сукуматини эслатувчи жамжитлик чўқди.

— Шўнақа дегин, — талмовсираб сўз бошлади Сўлтон Хўжаевич, одамлар ҳар хил бўлади. Аммо отанг ажойиб инсон эди.

Улар орадаги таранг ҳолатни қандай қилиб юмшатиш ҳаёлида ўтирганларида музқаймоқ егани бир гада талабалар туғурчुकдай ёпирилиб келинди. Уларнинг ичидан узун бўйли бежирим киз ажратиб чиқиб, Сўлтон Хўжаевич ёнига югуриб келди ва «Вой, папочка, бу ерда нима қилиб ўтирибсиз» деди-да отасининг юзидан ўшди. Қамолжон эсанкираб қолди.

— Қамолжон, танишинг, бу менинг қизим, — деди Сўлтон Хўжаевич.

Кечирасиз домла, биз танишимиз... мен сизга айтган киз... — дея олди у. Сўлтон Хўжаевич бир қизига, бир Қамолжонга қараб анграйиб қолди.

Таниш эдик... — деди қиз Қамолжонга қис бокмаедан.

НИХОЛ

Самолётга чиққаним билан одамлардан эшитган Паланга куз олдимида тонланиб, самолёт тезроқ қўнақолса ю, денгиз томон югурсам, баланд-баланд дарахтларинини шохларида уйнаб юрган олмахонлардан бири елкамга қўнса деб хаёл турардим.

Паланга тасаввуримдаги шаҳардан кура салкипроқ ва куркамроқ экан. Дам одувчилар сийраклашган, тири, мусарффо, салкиви шаҳар қўнглимга яқин туқадди. Марказий қўчаннинг пешонасига «Шаҳар соат 24 дан эргалаб 7 гача уйқуда» деб бекорга ёзиб қўйилмаган экан. «Ижод уйи»га келганимда Москвадан поездда жўнаган ҳамкасблар регистратура ёнида тупланганиб туришарди. Хар бир киши алоҳида хонага жойлаштирилиши олдиндан аниқ бўлса ҳам регистратура олдидаги 20 кишининг шовқин-сўрони оламни тутган.

Бундан икки йил аввал бу ерда дам олган, ижодий учрашувлар қилган санъатшуноҳ олимлар қайта учрашгандаридан қувониб, баъзилари поездда сўилмай қолган муаммо юзасидан тортишиб, баъзилари денгиз билан қўрилиши чўзиллиб кетаётганидан бетокат бўларди.

Ярим соат утар-ўтмас ҳамма таркалиб кетди. Факат бурчакдаги қора чемодан эгачиз. Мен ўз хонамга жойлашиб, денгиз томон йўл олганимда ҳам қора чемодан бурчакда турардим.

Умримда биринчи марта денгиз билан учрашиб, унга узок тикилиб туришим эди. Мендан 100—150 кадам нарида денгиз тўлкинлари узра эркаланиб чўмилаётган одамлар қўзимга денгиздан ҳам удугвор туюлар, уларнинг бунчалик марданидан хайратга тушардим. Денгиз билан илк тўкнашган одамда туғиладиган мураккаб ҳиссиёт мени чирмаб олган, бенибон денгиз сатҳи, оламни қўчган сув уюми буюк бир симфониядек тўқлар, кетма-кет кир-ок томон эркаланиб келаётган тўлкинлар жа бахри-дилнинг мингвини очиб қўбораётгандай бўларди. Денгиз кирёғида кечадиган хаёдлар баланд тоғ чўққисиди уйғонадиган тасаввурларга ўхшаб кетади, олам бунчалик буюк, ҳаёт даззагли, инсон удугвор, умид оромбахш!

Тўлкинлар кетма-кет кирёқни ялаб қайтади, одамлар ок тўлкинларга қўқрағини туттилади, қўмқирёқдаги баланд-паст, катта-кичик налар йўқолиб, бөшқалари пайдо бўлади.

Денгиз билан танишиб, унинг илк ва удугвор бағри-

да яйраб «Ижод уйи»га қайтганимда қора чемодан ҳамон бурчақда турарди...

... Орадан бир неча дақиқа ўтмай, йўлакда оёқ шарпаси эшитилиб, қўшни хона эшиги очилиб ёнибди. Мен йўлакка чиқиб қора чемодан эгасини учратдим. Мулойим бир йиғит менга қараб турарди.

— Кечирасиз, сизни безовта қилиб қўймадимми? деди ғасат, илгича товуш билан.

Танишдик. Нарсаларини кутаришиб унинг хонасига кирдим. Қўшним ригалик санъатшунос Петерс Савицкас экан. ...Хар ким ўзи билан ўзи бўлиб кетди. Ўшда чарчаганимизданми ёки ҳамма Палавгага етиб келгунча шошилгунча канчадан-канча ишларини олиб-югуриб бажариб, тўнкаси қўриганиданми, икки-уч кун бир биримиздан хол-ахвол ҳам сўрашга тоқат бўлмади. Тўрт каватли улкан бинонинг барча хоналари банд бўлса-да тик этган товуш чикмайди, барча ўз хонаси, ўйларига қўмилиб қолган эди...

Йўлжажак маърузам устида канчалик ўйламай, ушга қора чемодан қаровсиз қолган кунни Петерс қаерга кетган экан, деган савол менга ҳеч тарқ этмасди. Петерс балки меҳрибон ўғил ёки отадир. Палавгача етиб келган захоти хонасига ёки хотинига телеграмма жўнатишга шошилгандир, балки денгиз уни чакирганмикан?... Хали олдимизда бир ярим ой вақт бор, бирор кун сўраб оларман, деб қўнғилимга тугиб қўйдим.

Петерс билан дўстланиб қолдик. Унинг поэтик дидли, ўйчан санъатшунослигидан тапқари табиат мафтўни, гузаллик шайдоҳи эканлигини ҳам билиб олдим. Қўёш ялт этиб булутлар орасидан кутарилиш билан расм ишлайди, илмий мўнозара, муҳожазлардан чарчадим деганда денгиз томон ошмади. Ёнма-ён хоналарда яшагандан кейин бир-биринини нима қилаётганигини, қандай нафас олаётганигини ҳам сезиб ётасан. Петерс билан бирга онкатданамиз, бирга шаҳар айланиб ҳордик чиқарамиз, бирга денгизда чўмилиамиз. Барибир, Петерсни мендан, мен ундан алоҳида утказадиган вақтларимиз кун.

Петерс ўз хонасига кириб жимиб қолсам, унинг расм ишлаётганини, ёки китоб ўқиётганини сезаман. Лекин Петерснинг ҳар кун эрталаб қаёққадир йўқолиб, ноғуштага яқин энтикиб келиши менга ажаблантирарди. «Денгиз қирғиғидан янтарь териб келармикан» деб ўйлагам, бу пайтда янтарлар аллақачон йиғинтириб олинган бўлади, чўмилишга ҳам нешидан кейин мен билан бирга боради.

Петерсенинг эрталаб 8 билан 9 оралигида йуколиб қолиши биринчи кун қора чемоданининг бекорга эгасиз қолиб кетмаганини эсимга содаберади. Охири чндай олмадим.

Бу нарса сенга унчалик кизик эмасдир, деди Петерс, балки қулгули туюлар, лекин мен учун...

Петерс шунча кундан буён менинг хаёлимни банд этган воқеани гапириб берди.

Биз, гап бошлади Петерс, денгиз томон қукур боқиб, бундан икки йил бурун Палангада тулланган эдик. Унда сен бўлмагансан. 30 га яқин санъатшунос икки ой дам олиб, ижод қилганмиз. Шунда мен боғни айланиб юриб, йул чеккасида ётган қучатни куриб қолдим. Қарасам, илдиэлари ҳам бор. Ё қучат экиншаётганда тушиб қолган ёки ниҳоятда кичкина деб таңлаб кетишган. Мен уни қўлимга олиб нима қилишини билмай қолдим. Бир бахона бўлиб утлар орасига тушиб қолган экан, уни мен ҳам улоқтириб ташласам... Қучат қўлимда титрар, қўлини мажолтензланиб, руҳим балати бўлиб кетди. Нима қилишни билмайман. Бунчалик кўркам боғ ичига берухсат қучат утказиши ҳам мумкин эмас. Мен кўнглимдан сўрадим. Қучатни боғ ичидати Бируте балаңдиги этағига бармоқларим билан ер қавлаб, экиб қўйдим. Намтарчилик эмасми, қучат сўзимасди, мен Палангадан кетгунимча хабар олиб турдим...

Мана, орадая икки йил утди. Бу икки йил ичида мен Палангада қолган фарзандимдай қўчатни соғиниб юрдим. Палангага оёқ қўйишим билан у билан кўришишга ошиқдим...

Бир Петерсга, бир денгизга қарайман. Қайси бири улдувор. Балаңд бўйли, қотмадан келган, қўл ва чехра ҳаракатлари нозик Петерсени, ё шовудлаб, кнрғокларга урилиб, тавозеъ ила орқасига судралиб чекинадиган Болтик денгизими?

Мен қўмпиллиши ҳам, назати «пешин»ни ҳам тарк этиб уша қўчат томон қошишга тайёр эдим.

Унчалик сен уйлагандай эмас... гап бошлади Петерс, жуда кичкина, қийиник қўчат, лекин усаяти!

Момикдай оқ кўм устидан шовиб қорининг узи бўлмайди. Юмшок кўмга бота-бота боғ йўлкаларига чиқиб олдик, боғ ичидати литва халқининг миллий меъморчилиги асосида томлари қамшидан ёнилан ресторан олди.дан ўтиб борар эканмиз Петерсга зўрға етиб оламан. Боғ ичкарасига кириб борган сари унинг қадами тезлашар,

Ўйчан чехрасида билнивар-биланмас табассум аралаш қувонч излари кўринарди.

Ресторандан 78 кудам ўтгандан сўнг Бируте баланд-пишшиги ўнг этагида Петерс тухтади.

Мапа. дедим у. йўёилиги урта бармоқдай келадиган, кийинайиб ўсган қучални кўрсатиб. Дам қучатга, дам Петерсга қарайман. Петерс худди тупоҳкор одамдай ийманиб турарди.

Кичкина липа қучатиғали, ё бир-биримизгами қанча вақт термулиб турдик. билмадим, аммо иккаламиз бирдан нарироқда ётган қуруқ шохга талпиниб қолдик. Қишда қор тагида кийилайиб қолган шохлини қуруқ шохга суяб қўйдик. Кичкина липанинг саноқли барглари чапак чалгандай шамолда тебрана бошлады. Ёира-шира орқага қайтдик. Муклишда беҳосдан иккаламиз орқага ўтирилдик, липа барглари хилинраб биз билан хайрлашарди...

Хани-наш дегунча дам олиш ҳам тутади. Уйга қайтадиган кун етиб келди. Парсаларни чемоданларга жойлаштириб, кимдир денгиз билан, кимдир шовхона билан хайрлашгани шаҳарга чиқиб кетди. Биз Петерс билан боғ томонга йўл олдик. Ёмғир бир маромда алаб турарди. Боғ жимжит. Садкин, тоза ҳаво. Қаштан дарахтиниң олтин барглари йўлкаларни қоплаган, денгиздан совуқ нафрини кўтарилиб келарди.

Ёш липа «дўстимиз»нинг олдига етиб келганимизда ёмғир яна қучайди. Тунги шамол шохлининг тирговичини туппириб юборибди. Петерс бармоқлари билан яна ер қавлаб тирговични маҳкамроқ уриятди. Мен шохлини ушлаб турар эканман, хаёлимда у титрайётгандай, баданларидан ерга оқиб тушаётган томчилар кўз ёшларидай уюм-уюм эди. Беҳосдан даструмолимни олиб ёш шохлининг кўз ёшларини артмоқчи бўлгандай баданнга боғлаб қўйдим. Билмадим, ёмғирданми, ё хаяжонданми Петерснинг кўзлари ҳам нам эди.

Кетдик, Петерс, дедим аста. Энди бу шохли иккаламиз учун азиз. Бу дўстлик, хаёт шохли. Биз қаерда бўлмайлик уни унутмаймиз. У бизни доимо Паларга томон чорлаб туради.

... Узоқланиб, липа «дўстимиз»га қараймиз. Унинг баданнга боғланган даструмол хилинраб турарди.

Абдусалом фил суяги рангидаги «Жигули»сини уйи олдида зарб билан тухтатиб, боғиб-боғиб сигнал чалди. Биринчи каватда яшайдиганларнинг башига тегадиган бу тонув унинг нечоғли кайфи хуш эканлигидан дарак берарди. Командировкадан қайтганда ёки бирор ншда олиғи олчи бўлганда бериладиган синигални эшитган хотини айвондан муралаб, Абдусаломнинг ишораси билан пастга югуриб тушарди. Одатдагидай хотини келиб машинадаги нарсаларни уйга олиб чиққунча Абдусалом сигарета чекади. Кузлари юмулиб кетадиган даражада ҳумор билан сигарета тортар, икки лаби уртасидан ҳалка-ҳалка бўлиб чиқаётган тутунларни ёш боладай завқланиб ҳавога пуфларди.

Охириги тутуннинг оғирлигидан обкашдек эгилиб бораётган хотинининг орқасидан учинчи каватга кутарилар экан, мамнун илжаяр, пешонасидаги тер доналарини кўрсаткич бармони билан сидириб, қўлини хотинининг елкасига артиб «чаққон-чаккон» деб қўярди.

Тутунларни йўлакка ташлаб ошхонага бепарво кириб кетган хотинидан эҳсаси котган Абдусалом меҳмонхонанинг ўртасида қаққайиб турдида, бурчакдаги тошнойнага қаради. Бўйдор, елкали, тим қора сочлари иссиқ ҳавода намланиб бошига ёнишган, тўйган қўзидай тикмачок, ҳумо қуши елкасига қўнган шахзода мисоли гердайиб турган аксини кўриб юраги ўйпаб кетди. Аввал тилга зарҳалли қўзойнакни бурнининг учига илиб, тошнойнага узок тикилди. Кейин қўриниши бироз соддаланиб қолгандай, тантанаворлик сўнаётгандай тўюлиб, қўзойнакни яна бурун эгарига қўндирди.

— Хей, буёққа чик, — деди хотинига муҳим воқеа ёнига тушиб қолган одамдай овозини кутариб. — Сен одамларга ўхшаб мени бир яхшилаб табрикла.

Нима учун табриклашга тушунолмаб турган, елкасидан кетадиган ушқоққина хотинини ёнига имлаб, бўйинини бироз эгиб, «ун-ун», деди тиржайиб.

Жа, совуқсан-да, — гап олди Абдусалом лабини эрининг энгагига билинар-билинимас тегилиб коридорга чиқиб кетаётган хотинининг орқасидан, хатто унчаниям улдасидан чиқолмабган. Айтмоқчи, салафан қондаги гўшти олиб қўй, бузулиб қолмасин!

Шунча гўштин нима киламиз, домда гўшт сақлаб бўлмага, музхона тўлиб ётибди.

Нима ортиқчани? Текки гўшт тешиб чиқмайди.

Хаммасини пишпир! Бугун яйрайдиган кун. Эртага мукофотланганлар рўйхаги чиқади. Бугундан эътиборан лауреатнинг хотинисан. Сенинг «хизматларинг» ҳам бор, аҳмоқ! Агар нодонлик қилмаганингда мен уч ой бунчалик ич-этимни смагай булардим. Барибир олдим-ку!

Мен сизга нима қилдим, қилингизга яраша-да! Аббаройи жонимдан туйганимдан бошлигингизга учрашувдим...

Ха, мен ёмон-а, яна эсимга солдинг, паразит, Абдусалом югуриб ошхонага чикди ва чой дамлаётган хотинини стулга коптокдай иткитиб, унинг телпасига муштини тутиб келди.

Яхшики, мукофотни оладиган бўлдим, агар беришматанда биласанми сени нима қилардим, - хотинининг иягига муштини тираб унинг бошини кутарди, — кузингга қўлимни тикиб олардим.

Абдусаломнинг тинчи бундан ярим йил аввал бузилган эди. У бу йилги давлат мукофотини олиш учун ҳаракат бошлади. Агар ўзи олиб-қўрмагача ким унинг номзодини кўрсатарди? Бошликка учраб «Мени мукофотга тавсия этинг» дея олмасе. Ишхонадаги бошқа ходимларни йўлга солмай деса, бу даргоҳга ундан аввал келиб, хизмат қилиб қўйганлар бор. Қасдига бориб, ишхонада уचाкишмаган одами ҳам қолмаган... Яхшиси, ўйлади у, гапнинг исини чиқармай, бошқа номзодлардан аввал бегона ташкилотларни ишга солмоқ керак. Улар бошлаб берса, ўзимизники қўллаб-қувватлайди, мажбур бўлади. Биринчи ҳужжатни Шорасул тўғрйлаб берди. У аячадан буён бир идоранинг бошлиғи, Абдусаломнинг яқин дўсти, мукофот комиссиясининг аъзоларидан бири эди. Идорада доимо кўчтўмни елкасига таулаб юрадиган, юкоридагилар олдида етти букилиб ер упадиган Шорасул утган йили дўпписи нижимланай деб қолганда Абдусаломнинг самаркандлик акаси қўлини чузиб юборган эди.

Шорасулнинг тавсия хатини олиб Абдусалом вилоятларга командировкага қатнай бошлади. У вилоятларда ўзини алломай жаҳон кўрсатиб, марказдаги ташкилотлар уни мукофотга тавсия этаётганини, жўри аъзолари орасида дўстлари куплигини гал орасида кистириб қўяр, бундай хайрли ишдан четда қолмаслик ҳаракатига тушиб қолган даврадаги биродарларга сиполик билан миннатдорчилик бхлдиради.

У командировкадан икки ташкилот тавсияномасини ундириб, бир нусхасини мукофот хайъатига, иккинчи

сини ўз ишхонасига элтиб берди. Тўртта танкилот Абдусалом Убайдуллаевни мукофотга тавсия қилгандан кейин директор шима ҳам қида олар эди. Охири Абдусаломнинг ўзи ёзган уш саҳифати мактов қоголини бошлик эласи қотиб ўқиб чиқди-да, қўл қўйиб берди.

Хужжатлар ўз жойига эсон-омон таширилган кунин Шорасул уни чин юракдан табриклади, мукофотни албатта олиб беришга ваъда қилди.

Ган пулида эмас, Шорасул ака, деди Абдусалом қўнгли эриб, мен истасам бир кунда топанман дунини, ган обрўда! Бизнинг шу лауреатлардан касри-миз кам! Биз олмасак ким олади?!

Ундан кейинги воқеалар Абдусаломнинг оромини уғирлади. Мукофот хавфати биринчи бор тулланган кунидек Шорасул хунук хабар олиб келди. Номзодлар мухокама қилинаётган чоғи Абдусалом Убайдуллаевга лавбат келганда жюри аъзоларидан бири у ҳақда танқидий фикр билдириб, ёзган нарсалариям, ўзи ҳам мукофотга арзунмайди, дебди. Айниқса, Абдусаломнинг хотини унинг ишхонасига эрининг устидан шикоят қилиб келганини айтганда жюри аъзолари иккиланиб қолди.

Шорасул миҳга ўтиргандай, санчиб уридан туриб, дустини хяюя қилибди. Уша шугиаллик кўп фазилатлар ёништирибдики, агар уларни битта-биттадан одамларга улашса, бу фазилатларга эга бўлган киши узини танимай қолиши мумкин экан.

Яхши ган тоши торози посангисини босолмаганидай, ёмон ганлар посангини лайлак қилиб юборади. Хар қалай, навбатдаги куриккача жамоатчилик фикрини кўтири ва яна суринштириб кўрини шарт билан Абдусалом номин дастлабки рўйхатда қолдирилади.

Уша машъум хабар тарқалгандан буён уч ой ўтди. Чинқоннинг олдини олиш учун Абдусалом яна командировкаларга жўнади, барча таниш билнчиларини ишта солди, элликка яқин хат уюштирди. Жюри аъзолари охири танловга тулланганларида Шорасул жинойатчининг «ини»дай қаншайган напкани завқланиб нараклади:

Мана, кўрдингизми, биродарлар, ҳақиқат эгилди, аммо синамайди. деди царка ичидаги хатларни олиб ёнидаги жюри аъзоига узатар экан.

Жюри аъзои ҳам Убайдуллаев хужжатларини қўлга олиб бир зум уйланиб қолди.

Бизнинг танловимиз, охишта ган бошлади у, ниҳоятда одилона тўхтамга келишимизни тақозо этади. Абдусалом Убайдуллаев асарлари бўйича келган хатлар

билан телефон кўнғироқларини ҳисобга олмай иложимиз йўқ.

Бир соатдан зиёд мунозарадан сўнг обрўли кишиларнинг ижобий тавсиялари, кўнғироқлари инобатга олинди. Абдусалом номин охириги ҳайъат тасдиғига оширилдиган бўлди. Ҳайъат мажлиси шу бугун кечқурун эди.

Лауреатлар рўйхати эртага матбуотда эълон қилинади. Абдусаломнинг уйга шўлиб келиши ва бетокат бўлиши ҳам шундан.

Абдусалом эртага кечқурунги буладиган мукофотни ювиш маросимини ўтказиш учун телефонда ресторан директорига 200 кишилик буюртма бераётганда Шорасул бир кучоқ табассум билан кириб келди.

Койилмисиз, Абу Салом, қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди, деб бекорга айтишмаган. Наъданинг устидан чиқдикми?!

Койил ака, койил! Лекин ўзингизни бунақа ҳокимсор қилманг, мана бизни, — Абдусалом қадди-қоматини кўз-қўзлагандай тик тутди, — нор деса бўлади. Қанча юкингиз бўлса энди кўтарамиз. Жон ака, шу гап ростми? Дўстларни эртага ресторанга бемалол айтсак булаварадими?

Булмасамчи! — тиржайиб куксига қулини қўйди Шорасул. Йигитнинг сўзи битта. Ҳамма иш битган. Энди рўйхат фармальный тасдиқланади, ҳоло. Охириги элакдан ҳам ўтказиб юбордик-ку, бўталоғим. Элакнинг тешиги кичик экан, «норман-норман» деб роса оёқингизни тираб олдингиз-да!

Иккаласи хонани бошига кўтариб хохолашди, сўнг бир соатлар чамаси оғайниларга кўнғироқ қилишди, виллоятлардан келувчиларга тандир кабоб буюришди.

Арман конъягининг иккинчи шишаси бўшаётганда Абдусалом бурнининг устидаги кўзойнаги халал бераётгандай, ҳапқирган юрагига кўкрак қафасиям, меҳмонхонам торлик қилаётгандай туюлди. Яримтани кўтариб айвонга чиқшди, рўпарадаги уйнинг деразаларидаги чироклар сийракланиб қолган, осмон тула юлдуз чарақлаб, икки ҳафталик ой ёнбошлаб қолган эди.

Энди бу қадахни — гап бошлади Шорасул, — қуюқ осмонга боқиб, дунёда чинакам дўстлик учун ичамиз. Янаш бу курашмоқ демакдир. Курашда ким енгади, биласизми, а, биласизми? Сиз билан бизга ўхшаганлар енгади! Букаман деганлар букилсин, ичи қораларнинг юрак-бағри кўмирга айлانسин, дўстлик чирочимиз ҳаёт йўлимизни ёритиб турилиш учун ичамиз.

Яшанг ака! Тўғри, мен ҳозир шу юлдузларга қараб туриб ўзимни худди ҳуз анови порлаб турган юлдузга қиде қилгим келяпти. Шу осмон гула юлдузлар борки, юлдузлар қуришонида унинг порлагани билинади, агар бошқа майда-чуйда юлдузчалар бўлмаса, у бунақа порлаб турмасди. Абдусалом бошнинг мағрур кўтариб, тобора сўзилиб бораётган кўзларини «у юлдузи»га қаратди. Ҳозир келиб қолиади, улар билан «бени оқайини» бўлиб толг орттирамиз. Нима деяётган эдим. Ха, анови юлдузга ўхшаб кетаяман. Умуман, сизга айтсам, Самарқанд йўлига чиқиб тезлигини оширган «Волга»дай учиб кетаяман...

Кечирасиз, порлюк Юлдуз, — ган ташлади Шорасул қулиб, — Сирдарёдаги соҳибжамол бўлмаганда самолёт бўлиб учиб кетардингиз-а?!

Абдусалом сўзининг калавасини йўқотиб, бирдан Сирдарё вилоятда ишлаб юрган пайтида унинг дастидан ўзини ёқиб юбормоқчи бўлган кизни эслади. Кизни алдаб-сўлдаб Тонкентга олиб келиб жойлаштириб, аранг машини чағалидан қутулиб қолган, ана шунда шу бугунгидай кайф сафо тонгини қарши олган эди.

Абдусаломнинг яна учта жўралари кириб келганда уларнинг тапп-таппа уланмай қолган, стол ўстидаги гушларининг ёни қотиб, арчилган апелсиялар, тўғралган помидор ва бодриллар сигарета қуларига қориниб ётарди.

Толг олгунча учинчи каватда на тинчлик, на уйқу бўлди. Хонанинг ичи сигарета тутуни, ачиган закускалар хидига тўлиб кетди. Кайфи ошган жўралардан биттаси диванга ўзини ташлади, биттаси аччиқ-чучук солинган гарелкага бошнинг қўйиб ҳуррак отар, яна бири ваннахонада ниматариндир алжираб Абдусаломни чақирарди.

Толг олгани билан яна стол атрофига гушланиниб бир қадахдан юганларидан сўнг кўзлари мошдай очилди.

Энди мен кноскага чиқиб келай, — деди Шорасул дўстнинг хурсанд қилиш ниятида.

Ўзим чикамон, — уридан турди Абдусалом, лауреат бўлганинг ҳақидаги газетани ўзини олиб қурсанг-у, ному шарифингни хижолаб ўқисанг, бунинг роҳатига нима етсин! Сизлар тайёргарлик қилиб туринглар, гушг музхонада!

Абдусалом билан Шорасул кноскага югуришди. Ўккаласи бир дастадан газета олшди. Ўккаласининг кўзи

мукофотланганлар рўйхатида эди. Абдусаломнинг бадани сув сеппадай музлай бошлади, жон ҳолатда яна бошқа газеталарни олиб барақлади. Хамма газеталарда эълон қилинган рўйхат бир хил, фақат унинг номи кўринмас эди. У газетани гижимлаб Шорасулга узатди.

— Хафя булма, дустим, — дея олди мулзам бўлган Шорасул, — дунёда адолат йўқ.

— Э... «Адолат»дан ургилдим... Шошмай турсин, — деди кўзига қон қуйила бошлаган Абдусалом, рўйхатдан тушиб қолганига ҳудди хотини Адолат сабабчи бўлгандай, — Адолат... Адолат қани?!

1977

АБАДИЙ «ДУСТЛИК»

Билмадим, одамда дўстликка интилиш қучлими, ё бировдан уч олиш туйғусими? Ҳарқалай, иккаласи кишиларга умр бўйи ҳамроҳ бўлиб, ё бирини бировга ипсиз улайди, ё бирининг кўзига иккинчиси чўп бўлиб қадалиб юради.

Мўминжон — «Ҳожиевич», Йўлдош — «Зуфарович» бўлгунларича ораларидан қил ўтмас эди. Университетда бирга ўқинди, илмга ёнма-ён кириб келинди. Ҳаётга, илмга бўлган қарашлари уларни турли йўлдан юришга ундаса ҳам интилиш манзиллари бир бўлди.

Гоҳо одам табиатидаги қўз илғамас алаҳималарнинг ошқор бўлиши учун қирқ йиллик дўстлик камлик қилганидай, гоҳо уларнинг «гул» этиб ёниши учун сомонга ташланган чўғ кифоя қилади. Киши феъли-атворини бошқалардан сир тутган билан узидан узини яшириб юролмайд.

1952 йил Мўминжон бошига қўнган бахт онларининг қисқалигини, Йўлдош қучаётган зафарларининг узлуксиз жақнлигини кўрсатди. Тошкентнинг марказидаги Ўрдага яқин «Сталин» кўчасидаги ховлига Мўминжон кўчиб келганига ҳали бир йил бўлмаган, биринчи китоби нашрдан чиқиши билан унга қобилиятли олим сифатида уч хонали уй беришган эди.

Мўминжон узини бахтиёр ҳис қилиб, янги орзулар арқонини йиғиштириб улгурмаган кунлардан бирида Йўлдош унинг олдига ранги қув ўчган ҳолда кириб келди. Ёнидав букланган қороз чиқариб Мўминжонга узатди.

Қўл қўйиб юбор. Яшамокчи бўлсанг, қўл қўй!

Ахир... ахир... бу тухмат-ку, — деди Мўминжон.

Ўўлдошнинг барок қоишлари найзадай диккайиб, қўшлари бўрининг кўзидай қонгалаш тус олди. «Афсус, ўзингдан кўр», — деди Ўўлдош эшикка яқинлашар экан. У селдай келиб, елдай чиқиб кетди.

Орадан қўн вақт ўтмади. Хатда кўрсатилган одам камалди. Унинг шогирди сифатида Мўминжон ҳам хибга олинди.

Бу воқеага икки ҳафта ўтмасдан Ўўлдош Зуфарович «дўсти» оиласининг кўнглини сураб келди.

Азлаам, сизга оғир бўлди. Одам мураккаб машғудот. Одамзод сирли савдиқ, тубсиз уммон экан. Унинг юрагидаги бир қошиқ қон Жайхундай кўпириб оқади. Мўминжонни ким биллибди, бунақа одам деб. Унинг кетидан равона бўлмайини десангиз, матбуотда эрингиздан воз кечинг...

Жўдолик азобидан тулғаниб юрган аёлининг гўнча лаблари пир-пир учди. У шундай ички бир дард билан «Нима?» деб хайқирдики, унинг охиждан беланчадаги бола чўчиб, йиғлаб юборди. Ўўлдош Зуфарович кўчага қандай чиқиб кетганини билмай қолди.

Мўминжон камалгандан бироз вақт утгач, унинг ҳовлисиغا Ўўлдош Зуфарович кўчиб келди ва докторлик диссертациясини ёклаган кўни катта зиёфат қилиб берди. Шу кундан бошлаб халқ душманининг уйида «халқ хизматкори» истиқомат қила бошлади.

Ўўлдош Зуфаровичнинг бировлар хисобига гўшагида яслашиб эркаланганидан даври бошланиб кетди.

Табиат ишларига хайронсан. Бир томондан киши сикилиб юрса, бошқа ёқдан унга қувонч орашар экан. Ноҳақлик бировни емириб қўйса, бошқани сергак қилди. Одамни турт девор ичига қамаб қўйсанг ҳам унинг хаёлини тўшовлаб бўлмас экан. Мўминжон қамокхонада «Тошкентнома» деган китобини ёзди.

Мўминжон оқланиб, уни ярим кечада олиб кетишган уйига қайтганда дарвоза ёнида «дўсти» Ўўлдош Зуфаровични учратди. Ўша дарвоза, ўша наставникларга бурканган йўлак ўртасидан катта ариқ тулиб сув оқадиган ҳовли... Дарвозахона устига болахона қурилибди. Унинг юраги увиниб кетди. «Хойнахой, бу ерда Ўўлдош яшаса керак» — хаёлидан ўтказди. Гаражда уй эгасининг қизил рангдаги машинаси. Ўўлдош Зуфарович умуман қизил рангни яхши кўради. Рисолаларини ҳам қизил муковада чоп қилар, тапиш-билишлари уни «қизил» домла.

хар сузда «офарин-офарин» дегани учун «Офарин дом-ла» деб ҳам аташарди.

— Хафа булма, биродари азиз, — деди Ёўлдош Зуфарович уни йўлакдаги столга таклиф қилар экан, мана замонлар ўзгариб кетди, соғ экансан — келдинг. Ёнз ҳам сенинг кўнингга тушмайлик деб, эҳ, ха... қанча эшикларга бош сўзмадик. Энг муҳими, шисондаги эътикод! Мен мустаҳкам эътикодли одамман. Мен шунда олиб қолди. Сен яхши олим эдинг, лекин...

Иммаси «лекин»? — тикилиб қолди Муминжон Хожиевич.

«Намунача карашин хунук, одамни еб қўймоқчи бўлади-я» — ўйлади Ёўлдош Зуфарович.

«Лекин» деганим... илм қиладиган даврларнинг ўтиб кетди, деб ачинаяман-да, дўстим. Мана, мен фан доктори бўлдим. Москвада, аспирантура даврида партияга ўтдим, ҳозир профессорман, яқинда академик бўламан. Унга келсак, уни менга давлат берди, болачақани бошқа квартирага кўчиб кеттиди. Давлатчилик... кейин биласан-ку бизда ҳар кимнинг қобилияти, ишига қараб эҳтиёжи қондирилади...

Албатта, албатта, бўладиган қўзғишнинг пенсияси-дан маълум, деганлар... Бизнинг пенсияга бошқа нарсалар ёзилган экан.

— Азиям, — ядизланиб гап бошлади Ёўлдош Зуфарович, — ҳаёт хади олдинда, сен ҳам ўлгурасан ишга, илмга, яшашга. Энди йул-йўлакай бир гапини айтиб қўяй. Яқинда академикликка сайлов бўлади, ўтиб олсан, кейин сени тортаман. Сенга ёрдам бераман...

Раҳмат, миннатдорман, — деди Муминжон «дўст»га тик боқиб. — энди менга руҳсат. Мен болаларим ёнига борай.

Ҳаётда шундай воқеалар бўладики, сен унга алоқадор бўлмаган ҳам боғланиб қоласан, шундай кишилар борки, турқини қўрганда тўқсон-тўққиз томирнинг тарашига шиб, узилиб кетай-кетай деса ҳам ўзининг босасан. Ҳоҳ шундай ҳолатлар ҳам бўладики, қаринишда ўтириб сенга ақл ургатаётган одамнинг оғзидан чиқаётган сузлар шип-тир қўрғиладай қўнғилингни беҳол қилса ҳам боп элиб тинглашига мажбурсан.

Ҳаётда таниш-билишлар туфайли ақл ва руҳига нисбатан юқори даражада кўтарилиб қолган одамлардан даҳшатлиси бўлмайди. У замон маънавий мулкнинг ўз қаричи билан ўлчаб, унга еимайдиганларини четга суриб қўйишга одатланади. Харқалай, ич-ичидан қийди

уйдан акдн, кимнингдир ўрнида ўтирганини сезади. Сезади ю кечаларни вахимага тушиб қолади, тиш-тирноғи билан катталарнинг қўнғилини овлаш пайига тушади. Катталар ҳам одам-да! Мақтов кимга ёкмайди, ҳушомад-тўйлик кимнинг юрагини баҳор тафтидай илтимайди?

Катталар ҳам урганиб қолган, ўқтин-ўқтин қўзи тушиб турган одамни хор қилишмайди.

Ешдикдан аркалатиб, ўйлатиб катта қилинган қўпак бировни тишлаб олса ҳам уйдан хайдаб юборилмайди. Аксинча жабрланганини «нега унга тегажоқлик қилдинг, балки тоғи отгандирсан, жим ўтиб кета бермайсанми» деб қойиб қўйлади.

Мўминжон Хожиевич билан Ёўлдош Зўфаровичнинг муносабатлари ўз-ўзидан кескин бўрилиб кетди. Бирини олов, бирини сувга айланди. Ёўлдош Зўфарович «Хой, мен билан ҳазиллашма, ҳону мошинини қўз қилиб ташлайман» деса, Мўминжон Хожиевич «Сен қурган иморатнинг ёишти мен қабиларнинг елкасида ташилган, сен эришган обрў зўрма-зўраки ичиширилган шарни эслатади, у акли қотмаган болаларни алдашга ярайди, унинг ичи бушлқикдан бўлак ҳеч наржа эмас», деб ўйлади.

Мўминжон Хожиевичнинг «Тошкентнома»си босилиб чиққач, Ёўлдош Зўфаровичнинг обрусига қутур етди. Ёўлдош Зўфарович 30 йил ичида Ўзбекистон тарихи билан шўғулланиб, юзлаб мақолалар етди. «Билим» жамияти орқали рисодалар чиқарди, аммо салмоқли асар ярата олмади. У енгил шўхрат кетидан қўшиб, тез-тез матбуотда қўришиб турмаса, йилларда каъзхонлик қилмаса қасал бўлиб қоларди. Унинг энг катта қўғи ёзган нарсаларида ҳеч қандай ҳаёлик, қамчиликка йўл қўймаслиги эди. Қамчилик флкрловчи одамларда бўлади. Унинг ёзганлари сий-сийлик ва ранон, ҳар ўзгарган раҳбар қўнғилини овлашга қаратилган бўларди.

Мўминжон Хожиевичнинг китоби уларнинг ўртасидаги тараф парда ўришга бетон девон ўрилади. Мўминжон Хожиевич китобининг бир-икки саҳифасида Ёўлдош Зўфаровични ҳам гилга олган, унинг ўтишига бўлган муносабатини бир ёктама хисоблаб, «Муаллиф айрим донинимандларни худди XX асрнинг комсомоллари тарзида, ўз даври сийфий қўрашини тушушиб етган пиклелелеллар тариқасида идрок этади» деб қўйган эди.

Профессор бўлгунча ҳеч кимдан ҳеч қасрда танқид эшитмаган, ҳамон танишлари беланчагида аркалатиб ётган Ёўлдош Зўфарович ғазаб отига минди. У бир мақоласида «дўсти»ни дойга қўриштириб ташлагандай бўлди.

Ўўллош Зуфаровичнинг кўчи нимада эканлиги ҳаммага аён эди. У илмий бахс юритишдан кўра инсон устига маъзава ағдарилиши яхши кўрарди.

Тез кунда Мўминжон Хожиевич сектор мудирлигидан олиб ташланди. У китобини кўтариб Москвага докторлик диссертациясини химоя қилишга жўнади. Орқасидан эса Ўўллош Зуфаровичнинг 50 бетлик айбнома, қора хатлари юборилди.

...Мўминжон Хожиевич химояда сўнг «Москва» меҳмонхонасининг олтинчи каватига кўтарилиши билан унинг кўлига бир даста телеграммалар тутқазилди. У кўз югуртирди. «Азизим Мўминжон! Бахордай мусаффо, рус ўрмонларидай ҳайратомуз мувафаккиятнинг билан табриклайман. Илмий мунозаралар азалий ва абадий дўстлигимизга раҳна соломлайди. Чин қалбимдан, бағримга босиб, сени табриклайман. Ўўллош Зуфарий». Худди шу кўни Ўўллош Зуфаровичнинг бошқа мазмундаги хати ВЛК почтасига келиб тушган эди...

Докторлик дипломи келиши билан Мўминжон Хожиевич кафедра мудирлиги бўлиб сайланди. Кетма-кет монографиялар босилди. Номини чиқди. Ўўллош Зуфарович ҳам тинч турмади. У мақолалар ёзиш машинини олди. Кўнгли тусаган пайтда мақолалар туңламани чиройли муқоваларда, кичкирик сарлавхаларда «Гўзаллик кўйини», «Донолар билан ҳамнафас» сингари номларда нашр этиб юрди. Илм илм йўлида, шўхрат хомийлик паноҳида давом отарди.

Дунё чархпалак. Аросатда қолган одамлардай аросатда қолган ишлар, тақдирлар ҳам булар экан. Агар шундай бўлмаганда, Мўминжон Хожиевич билан Ўўллош Зуфаровичлар яна йиғирма йил яшаганларида албатта бир-бирининг ўрнини эгаллаган, одамлар, «ана ҳақиқат қарор топди» деб чапак чалган буларди. Бироқ тасодиф ҳодисалар одамларнинг бешхитёр бошқача чапак чалиб қилишга мажбур қилар экан.

Мўминжон Хожиевич соғлиғини анча олдириб қўйган экан, оламдан тез утиб кетди. Орадан бир йил ҳам кечмасдан ўмр бўйи шўхрат ва ҳалққураш алаңасида юрган, ҳаётдаги ўрни-жонидан ҳаммадан кўра кўпроқ қайғурган Ўўллош Зуфарович ҳам тонг отар чоғи жўдо бўлди.

Жўда чиройли тонг отди. Ер юзи оғир туң пардаларини елкасидан улоқтиргандай енгил тортиб, моҳий экмон четида кўни мўралади.

Одамлар Ўўллош Зуфаровичнинг устига охириги туң-

роқий торғиб, бирин-кетин тарқалаётганда урта ёшлардаги бир киши Нўрмуҳаммад Эуфарович қўмилган жой ёнигина-сидаги сўрининг устига ўрнатилган боксга узоқ тикилиб қолди.

Танба, деди эшгилар эшитилмас, — тирикликда бир-биридан шунчалик узоқ бўлган одамлар улган-ларида сўнг ёйма-ён ётишса-я!

Бу Мўминжон Хожиевичнинг қабри ва мисдан қўйилган бокс эди. Пенсиясини ажин қоплаган, кузлари чўкиб, қалин лабларини алам билан юмган Мўминжон Хожиевич янги қабрга бошини эгиб тикилиб қолган эди. У худди «дўстнинг ёнига келишидан ич-ичидан қўйган одамдай қорайиб, униқиб қараб турарди...

1979

ЯШИРИН ОВОЗ

Қаюмхон Олимовичнинг уйида зур тантана. Шаҳарнинг кўзга кўринган одамлари таклиф этилган. Пикни каватли коттеджнинг ҳовлиси тахта сўрилар, институт оиласидан келтирилган стол-стуллар билан безатилган. Столларнинг устидаги оппоқ дастурхонлар қўён нўрларида ўйнаб, кузни камаштиради. Ҳаммаёқ гулга қўмилиб кетган. Бехосдан ҳовлига кириб қолган одам домла стол-стулларнинг устида, сўриларда гул ундирганми, деб ҳайрон бўлади.

Фав номзодининг студентлар ётоқхонасида истикомат қилиб юрган чоғи ним-жимда ўтган инқоҳ тўйи юрагида армон бўлиб қолганим, бутунги кунни ўзининг ҳақиқий тўйи деб ҳисоблаган Қаюмхон Олимович деворларга кўзни камаштиргувчи катта-кичик гиламларни осиб ташлаган.

Студентлар бир чеккада самовар қўйган, чойнак-шөлаларни ювиб, артишган, қўли тўртга, оёғи олтига бўлиб у ёқдан-бу ёққа нарсалар таниган, домланинг кўз қири тушиб қолармикан деган ниятда қўнғин эриб хизмат қилишарди. Дарвоза олдидаги аспирантлар эса келганларнинг қўлига, чиққанларнинг қовоғига қараб сергак туришарди. Қимдир телефонларни тартибга келтирар, ҳали замон хўшхабарни етказувчи бу қора қутчаларни авайлаб кўтариб, иккинчи каватнинг деразаси ёнига чиқариб қўяр, бошқасини йўлакдаги стол устига ўрнатарди.

Ташқарида қараганда тантанавор тўюлган ҳовлида

нинҳоний совуқлик ҳукмрон эди. Ҳеч ким овозини чиқариб ғанирмас, ашулачилар аллақачон суридан жой олиб, асбобларини созлаган бўлсалар ҳам чапишга, ашулага утишмаган эди.

Қаюмхон Олимовичнинг ўзига қолса эрталабданоқ карнай-сурнай чалдириб юборар эди-ки, аммо унинг айрим хатти-ҳаракати ботмаган акаси «шошмайлар, шошмайлар, ҳали улгурамир» деб халқирган юракларга сув сениб турарди.

Домланинг хотинидан булак ҳеч ким унга яқинлашмас, салом-алик ҳам узоқроқдан бош эгиб ёки кўксига қўлни қўйиб ярим буқилишдан нарига ўтмасди.

Уч кечаю уч кундан буён кўзига уйқу келмай, ҳаловатини йўқотган домланинг бутун ичига туз кирмаган, ҳаяжондан кўзлари лак-лак тўпиб кетган эди. Унинг гоҳ иккинчи қаватга чиқиб узоқ йўқ бўлиб кетиши, гоҳ ҳовлининг ўртасида диққатини тўплаётган мутафаккирдек ҳаёл суриб қолишини, гоҳ бармоқларини асабий кирсиллатиб, телефонга бетоқат қараб хўрсинишларини кузатиб юрган аспирантнинг ҳатто раҳми ҳам келди. «Дунёнинг ишларига ҳайронман, машҳур олим, қанча мақолалар тўпламининг муаллифи, профессор одамга сайлов-пайловсиз мухбир-аъзолик унвонини бериб қўяқолса бўлмайdimи, агар ихтиёр менда бўлса эди...» ич-ичидан ачинарди аспирант.

Меҳмонлар кечроққа таклиф этилган. Соат тўққизларда бирин кетин яна домланинг шогирдлари, узоқ-яқиндаги қариндош-уруғлар тўпланишди. Телефон ҳамов жирингламас эди.

Домла ҳовлининг бурчагидаги хонага энди кирган эди, бирдан телефонлар айёҳаннос жаранглаб қолди. Домла югуриб чиқди. Шўхрат шўхсупасига қадам қўйгандан буён қорин қўйиб юборган домланинг телефон томон югуриши анча мушкул кечгани сабабли ҳовлида икки-уч қадам ташладию, ҳамманинг унга қараб турганини сезиб, хушхабарни тезроқ эшиттуси келиб, «трубкани олинг», деди асабий. Шунда у икки қадам бемаврид югуришнинг оқибати қандай бўлишини сизди. Аъзою баданидан совуқ тер чиқиб кетди. Телефонда бир йигит домланинг бўйга етган қизини дўриллаган овозда чақирган эди. Домланинг қизи ҳам ёз бўйи қишлоқда дам олиб, телефон трубкасини қўлоғига туғишни соғиниб қолган шеклли, жилланглаб таппашарди. Отасиянинг ўқрайиб туриши уни ғанин бўлиб, тезда трубкани жойига қўйишга мажбур қилди.

Хамма ёкка қоронғулик чўкди. Соат ундан оша бошлади. Ғумонат одам нима қилишга хайрон. Тантанали кечани бошлаб юборишга ҳушхабар етишмайди, кечаги тўйда улғудек чарчаган созандалар бунақа ўтиришни умрида биринчи қўриқлари эмасми, энаб-энаб сўрида чўзilib қолишди. Шўх студентлардан баъзилари стол устида қалашиб ётган товук, яхна тил, жигарлардан, мохи-роша ясаган газаклардан секин келтириб, сакювар орқасида аввал бир шишани, сўнг иккинчисини бўшаттишди.

Стол атрофидаги меҳмонлар кўк чой ича бериб, ичи шишаниб кетди чоғи, у ёк бу ёкка қарамай бирдан дастурхонга қўл узатишди. Аста-секин хонлига жон кирди. Қаюмхон Олимович ҳам даврага қўйилиб студентларга айтиб берадиган ўзининг одатий хангомаларидан бошладди. У ярим соат аввал қанчалек тараф қайғиритда бўлса, энди очилиб кетди. Яқинда Америкога борганда бир ўзбек келиб, «Сизни газеталарда машхур олим деб ёзишбди, лекин биз сизнинг ҳеч бир йирик агарингизни билмаймиз» деган экан, унга шундай жаноб қайтарибдики, ҳалиги одам ўзини қаерга қўйишга жой тополмай, ўз сўрабди ва «энди билдик, ҳақиқатан эҳр олим экансиз», деб қойил қилибди.

Францияда бўлган сиймозмудда унга ун минут вақт беришган экан, у мен «бир нара»дан тапиритишга қаддла-ниб қолганман, деб йиғирма минут ҳеч қанақа қоввога қарамай, чет асдаги «ватаифурушларни» фоти қилибди.

Япония хонимларини тўзал дейишдади, давом этди домла, бу тўғри, мен Токиодаги бир учрашувни жасайман. Сувенир олмоқни бўлиб таржимон — тўзал хонимдан илтимос қилдим. У менга турди-туман арзон, қиммат дўконларни қурсатиб, «Мана бу марваридни олинг, хотинингиз хўрсанд бўлади», деди. Мен унга вақтида жавоб беришим керак эди. «Хоним, бизнинг аёллар марварид учув севмайди, узлари марварид, дедим». Домланинг чўчмак аскиятарики, қўшириб макта-ниниларига урганиб қолган студентлар хонини бошига қўтариб хохлаб қўйишди. Мийизда илжайиб, қўзи столдан бирич назалли таом ишлаётганлар ҳам энгаси қотгандай «домла мухбир-аъзоликка сайланиш арафасида ҳам ўпа-ўца-я», деган маънода шеришга қўзини қисиб қўярди.

Қаюмхон Олимович тапши янги тўқилган сийси та-нифа билан тўғатиб, уридан турди. Унинг бунчалек мулоийм қўриқини шўртанадай ич-ичидан қўтуриб турганини, домланинг қадди қомати худди қурбақа ютган

илонни эслатарди. Соат ун бир яримларда Каюмхон Олимович иккинчи каватдаги кабинетга кўтарилди. У китоблар қалашиб ётган жолонларга, ўз «асарлари»га ҳавас билан тикилди. Ўнга яқин мақолалар тўплами, қанча муаллифларининг китобларига ёзган сўзбошилари, унинг тахрири остида ҳаёт юзини кўрган рисоалар...

Ўрта Осиёнинг машҳур аломатларидан хатлар уюштирдди, ҳатто Москвадан бир профессор дўсти келиб катталарга у ҳақда жуда яхши гаплар айтиб кетди, унинг мухбир-аъзо бўлиши аниқ. Матназар Жуманиёзовнинг рақобатлашишга беги чидмайди. Тўғри, Матназар ҳам ёмон олим эмас. У оғир артиллерияни эслатади. «Биз автоматчимиз», мийқида кулиб қўйди Каюмхон Олимович ўз ухшатишидан кўнгли тўлиб. Бунақа пайтда фақат олимликнинг ўзингина ҳисобга олинмайди, жамоатчилари... эл орасидаги машҳурлик ҳам керак!

...Худди шу лаҳзада Матназар Жуманиёзов уйда укаси билан шахмат ўйнаб ўтирарди. Хотини ҳар кўнгидан кўра бир шиёла ортик гуруч солиб ош дамлаган, эрига билдирмай сомса, ширинликлар пиширган, тоза дастурхонларини ёзиб, беш-олтита одамга мўлжаллаб дастурхон хозирлаган бўлса ҳам уйда одатий осудалик ҳукмрон эди.

Ниҳоят кечаси соат ун иккидан ўттиз беш дақиқа ўтганда телефон жиринглаб қолди. Матназар Жуманиёзов яна бир бор телефон қўнғироғи жиринглаганини кўтиб туриб, трубкани охиёта кўтарди, хотини, укасига ёш боладай жондираганча бошини силкитар, «Раҳмат!», «Раҳмат!» деб такрорлар эди. Ярим соат ўтмасдан дарвоза олдиди машина «ғийқ» этиб тўхтади. Бир академик дўсти ва яқинда диссертация ҳимоя қилган шогирдлари кетма-кет кириб келишди.

...Каюмхон Олимовичнинг уйда телефон жирингламади. Соат бирларга бурганда сайловда Матназар Жуманиёзов ортик овоз олгани маълум бўлди. Ҳамманинг тарвузи қўлтиғидан тушган, туй азага айланган бўлса ҳам домланинг акаси ақлли таклиф қилди. «Бугун Каюмхоннинг 50 ёшга тулган кунини тантанали нишонлаймиз, шу муносабат билан базму-жамнидди тонг отгунча давом эттирамиз», деди.

Базм фақат қувончдангина эмас, аламдан ҳам кириб кетар экан. Ашудачиларнинг чўлда адашиб, сув азобидан тинкаси қуриб, ниҳоят булоққа етиб олган йўловчилардай кинтахаси очилиб кетди, аллақачон кайфи оғиб қолган шогирдлар домланинг кўнглини кўтарини учун

кетма-кет сўз олиншар, шундай буюк инсон билан бир даврда яшаётганидан чексиз бахтиёр эканлигини изҳор этишарди. Ниҳоят гапга чечалроқ бир йиғит уридан туриб Каюмхон Олимовичнинг ёнига келди-да, жуда масъулиятли минбарга кутарилган одамдай чуқур нафас олиб ган бошлади:

Азиз домлажон, биз шоғирдларнинг сизни аллақачон аллома деб биламиз. Хаётда жуда кўл парсалар, ножеалар борки, уларнинг мохияти бевосита кўринмаслиги мумкин. Самодётнинг товуши бир томондан келса, узи бошиқа томонга учиб бораётган бўлади. Кишининг исми унинг кимлигини билдирмайди. Уйвонлар, дипломлар инсон тафаккури ва истеъдодининг мезони бўлмайди. Бугунги воқеа тарих учун янгилик эмас, ақсинча, тарих ўз йўлидан кетаётганини кўрсатади. Тарих майдо-нида жуда кўп уйинлар бўлган, яна бўлади. Майдоно Мухимийни эсланг, у нима деган эдилар-а?

«Мулти хинду Марвия келсам топардим эътибор,
Шўл эрур айбим Мухимий мардуми Фарғонаман!»

Хафа бўлмаг, домла, дунёда ҳақиқат йўқ ва бўлмаган!

...Матназар Жуманиёзовнинг уйидаги дустлар, ҳам-фирқаларнинг камтарона давраси ҳам эрталабгача давом этди. Унинг шоғирдларидан бири домлани табриклар экан, сўзини қисқа қилиб «Азизлар, дунёда ҳақиқат бор экан-ку», деди.

1979

НАТЮРМОРТ

Юсуфжон тирикчилик ташвишлари билан бўлиб ўстахонага бир хафта келмаган эди. Мўйкаламлар ювилмаган, палитра ўстига ситилган бўёқлар қаймоқлаша боқлаган, мольбертдаги чала натюрморт вазадаги сувсиз раган гуллардай ранги сўниб турарди. Стол ўстида тишланган олма, қадаҳда қонъяк, қонюл ликопчаларда туршак, майиз, тарашадаги қотган балик, ёнжимланган сечик, бузилган сигарета қутичалари... Самарқанддан олиб келган зумрад рангли қошин парчаларига, Чотқолдан тонилган кийик шохига ташилди. Диван орқасига ирилган эчки сўзана чўедек ёниб турарди...

У чет эллик меҳмон билан Хивага шонилини учиб кетгани учун устахона қандай бўлса шундай қолган эди. Хона ичидаги бўёқ, мой, олма, гуллардан таралган аллақандай оғир, аммо таниш хил уни диван томон чорлади. У туфлисини ечмасданок пиракайф одамдай ўзини диванга ташлаб бир лаҳза тин олди. Ван Гогнинг деворга осиб қўйилган манзарасига узоқ тикилди. У манзарага қачон қарамасин, доимо сирли туюлар, «Қўл билан, оддий кўз билан эмас, илохий куч туфайли яратилган бу асар» деб пичирлади.

Ўз хаёлида эркаланиб ётган одамга панича лингиллаши карнай овозидан баттар таъсир қилади. Юсуфжон мольбертдаги хомакчи чизгилардан вужудда ширин титроқ туяётган бир пайтда эшик қўнғироғи устма-уст жиринглаб қолди.

Сочлари елкасига елпиринчдай таралган, ёти бўлса-да қон-қора соқолли кукрагини қоплаган Қосим устахонага бостириб кириб, стол устидаги қадахни қўлга олди-да:

— Маэстро, саломатлигингиз учун, — деди қадахдаги коньякни бушатар экан. — Қизик гапим бор эди, беш кундан буён сени излайман. Билмадим, хурсанд бўласанми, хафа бўласанми, билмадим. Лекин жуда антиқа гап.

Юсуфжон ўзингаям коньяк қўйиб, қадахни ушлаганча дўстига тикилиб қолди. У Қосим, хойнахой, бирор хушхабар келтирган, балки чет элга уқшмадан боруничадир рўйхатиға киргандирман, балки эксперт комиссияси ишимни сотиб олгандир, деб ўйлади.

Фарғонага борган эдим, — бир ҳовуч майизни соқол-муйловлари орасига ташлаб, гап бошлади Қосим, — эҳодлар ишладим, Фарғона канали қурилиши тарихига онд материаллар тупладим. Шаҳарга яқинроқ район марказидаги «Сабзавот-мевалар» дўқонида биласанми, нимани қуриб қолдим? Сўнинг Топкент элэзизидан кейин йуқолиб кетди, деб юрган патюрмортингни кўрдим. Сотувчи уни дўқонига миҳлаб қўйибди.

Миҳлаб қўйибди? — сўради Юсуфжон хону монига ўт тушган одамдай кўзлари қинидан чиқиб.

Ха, четлариға тўртта қаллоқли миҳ қокилганини ўз кузим билан кўрдим. Дўқон ёпик экан, ойнасидан қарадим. Аввалига бу репродукциями деб ўйладим. Йўқ, асл нусханинг ўзи. Уни танишман-ку! Қанча кўргазмаларни безаган, қанча журпалларда босилган, наҳотки янглишсам! Анча кутдим, сотувчи келмади. Гап шу! Шунин айтмоқчийдим.

Юсуфжон кўз ўнгига белбоғ устидаги бир туп авор-

лар келди. Нарзанги бир йиғит натюрмортга йўтон миҳларни қокаётгандай, у миҳларни подрамник четига эмас, матога — анорларнинг устига қадаётгандай, хар миҳ қоқинида бўёқлар анор сувидай сизиб оқаётгандай тўқлиб кетди. У қадахни яна қошьякка тўлдириб, кипригини қоқмай қотиб юборди. Қосим нималар деб жовради, қачон чиқиб кетди, қанча вақт шў алпоода ўтириб қолди — билмайди. Кетма-кет чекилган сигареталар тутунидан уйнинг ичида нафас олиш қийин бўлганидани, ё ўйлаб ўйинга етмай боши берк хаёл қўчасига қириб қолганидани, Юсуфжон устахона айвонига чиқиб чарақлаб ётган осмонга бўйинини чўзган ҳолда тоза хаводан тўйиб-тўйиб нафас олгандан кейингича ҳушига келди.

Юсуфжоннинг «Анор» натюрморти Санъат музейига сотилган, бироқ Тошкент андашласидан сўнг Музейнинг янги биноси қурилатганда кўп асарлар областма-область намойиш қилинган пайтда йўқолиб кетган эди.

Юсуфжон асарнинг тоқилганидан хурсанд бўлди. Ахир уни қайта тиклаш мумкин эмас эди-да! Тасвирли санъат асари одам сингари ягона ва такрорланмас бўлади. Одам ўлдим — тамом, у тирилмайдди. Санъат асари ҳам шундай. У нобуд бўлдим — тиклаш қийин. Декор... шундай нодир асарнинг четларига миҳ қоқиб «Сабзавот-мева-лар» дуконига осиб қўйилиши... нўқ, бунга чидаб бўлмайди. Бу қандай маданиятсизлик, бу қандай жоҳиллик? Қақа одам экан у? Ха, қандай бўлар экан? Жоҳиллик оғрийдими? Мумкин эмасми? Одамга миҳ қоқиб бўлмайdimи? Хо, бадний асаргачи? Унга мумкин а? Меннинг юрагимга миҳ қоқсанг бўлмайdimи, номард! Ахир уни қандай ииятларда ишлаганман, қандай ораулар билан! Сенга ўхшаган одамларнинг вужуди занглаб кетмаслиги учун, юрагини илтиш учун ишлаганман, ахир! Э, худо, «Сабзавот-мева-лар» дуконига натюрморт миҳлаб қўйилса? Мана дид-фаросат, мана маданият!

Юсуфжон «БТ» сигаретасининг бўшаган қўтичасини худди ўша потанин йиғитининг башарасига отгандай зарб билан нижимлаб айвондан пастга улоқтирди. Туш бўйи миҳжа қоқмай, оғи ёришар-еришмас «Фарёнага» қўнаб кетди.

Юсуфжон район марказига етиб борганда нешин бўлиб қолган эди. У хаёлидаги потанин йиғитини тезроқ учратса-ю, аламиндан чиқса! «Сабзавот-мева-лар» дуконига яқинлашган сари юраги қивидан чиқиб кетгудай тирчилмай бошлади. Қайси кўз билан қурсеники, Қосимнинг тапи рост экан, унинг жондан азиз асари деворга

михлаб қўйилган эди. Лукон ёпиқ, унинг ичида ҳам, гашқарисидаям ҳеч кимни учратмади. У мунчок-мунчок терга ботган пешонасини дуковнинг муздек ойнасига босиб хуштини йиғди. Аламдаими, хўрликданми кўзлари намланиб дуков эшигига ялиб қўйилган тахтачадаги ёзувини зўрға ўқиди. Унда «Соат 1 дан 2 гача «Обед» деб ёзилган эди.

Бунақа пайтда одамнинг энг беминнат ҳамроҳи арок бўлади. Ундай кутарганча тортиб-тортиб оласан-да, кайфиятинга эргашиб кета берасан. Юсуфжон рўпарадаги ресторанга кириб яримта арок, овқат, икки шиша пиво буюрди. Овқат келмасдан бурун муздек пивони пимириб утирган эди, ёнидаги столда бирдан жанжал кутарилиб қолди. Учта ширакайф успиринларга официантка «ахир пул бермадингиз» деса, уччаласи удағайлаб «эдача»ни қайтар, «Эдача»ни деб бакиришарди.

Нариги столда бир узи овқатланаётган урта ёшлардаги хипчадан келган, эйёлинамо киши успиринлар ёнига секин яқинлашди-да «Уялмайсанларми, бетамизлар, пул бермаганларингизни куриб утирибман-ку» — деди қора чарм куртка, живси шим кийган успиринга ўқрайиб. — Яна «эдача» эмиш-а?!

Успиринлар қанчалик тез шовқин кутаришган бўлса, шунчалик исиб қолишди, чўнтақларини титкиллашиб, бориш стол устига ташлаганча ташқарига қуёш бўлишди. Официантка бу одамга миннатдорчилик билдираётган эди, Юсуфжон ҳам бир нима дегиси келиб:

— Бопладингиз, раҳмат сизга, бунақаларнинг адабини мана шундай қилиб бериш керак. — деди.

Ўнгит яримлаб қолган лағмонли косасини кутариб Юсуфжоннинг ёнига келиб ўтирди.

Меҳмон бўлсангиз керак-а, ошпа, — сўради у Фарвона водийси одамларига ҳос самимият билан.

— Ҳа.

Шундай деб уйлаган эдим. Қўнглингизга келмасин, райокимининг ҳамма ёшлари бунақа эмас, баъзан бунақа такасалтанг безорилар учраб қолади-да, — деди йиғит худди гуноҳ қилиб қўйган одамдай хижолат тортиб.

Бунақалар ҳамма жойда топилади.

Юсуфжон қадахларни ароққа тулдириб ёнидаги йиғитга ҳам узатди. У «Раҳмат, хизматдаман» дейишига қарамай, шерик бўлишни илтимос қилди. Ўнгит ноиллож аҳволда «меҳмон экансиз, майли, ҳеч мавридди эмас эди», деди-да худди заҳар ютгандай афтини бўжмайтириб қадахни бўшатди.

Стол устига қачон яна яримта арок, унга ярашук закускалар келиб қолганини Юсуфжон сезмай қолди. Сўхбат аввал қишлоқ об ҳавоси, бу йилги нахт, район мажбурияти, механизматорлар вайрати, одамлар турмушининг печорлиги ҳақида борди.

Мен савдо ходимиман, — гап бошлади йигит. Унинг савдо ходимлигини эшитган Юсуфжон мизин чиқиб қолган стулга утирган одамдай бир сегкандик ҳушини йиғиштирди. Савдо — замон билан одамлар орасидаги тафовутни белгиловчи тарози. Агар бу тарози посангисига хушёр бўлмаса, одамларни ҳар томонлама қашшоқ қилиб қўйиш ҳеч гап эмас. Халиги ёшлар ҳаёт тарозисидан виждон, гўзалликни посангиги қилиб эмас, кўр ва кўр қўнғилларнинг талвасасига оғиб кетишган. Уларни ким тарбиялайди? Виждон билан меҳнат ўтасидаги кўприк қанақа бўлиши керак. Қимдир одам руҳининг соғломлиги унинг печорлик гўзалликдан баҳраманд бўлишига бовариқ, деган экан.

Савдо ходимиман дедилмиз-у, қинг-қизил файли-суф эканмиз ку, — қулди Юсуфжон.

Йўқ, унчалик эмас, ака, ишнингиз одамлар нонида бўлгач, турли рокааларга дуч келасиз. Бир кунда мингта одам билан савдо қилсангиз минг хил муомала, минг хил машмаша! Яна гапингизга қайтсам, ҳамма бетоғриқликнинг давоси — гўзаллик! Гўзалликни севиш, уни яратилишга ёшларни ўргатмаганмиз. Қани, бир олайлик, меҳмон ака. Хуш келибсиз. Мана таъинидик, бугун бизникида меҳмон бўласиз. Сизга кўрсатадиган нарсаларим бор. Мен жуда ишқибоз одамман. Ҳамма нарсага... Иморат қуриш қўлимдан келади, курка боқаман, бедана сайраганда теринга сизмай кетаман. Бир уй китобим бор. Ҳаммасини ўқимаганман, вақт йўқ. Ўқийман, улгура олмасам, болалар ўқир. Айниқса расмди китобларни яхши қўраман. Расмди китоб тушунарли бўлади. Шу романларим расмди безашга чиройли чиқарди. Тошкентга тез-тез бориб турамиз. Санъат музейини биласиз-а?

Юсуфжон «Санъат музейи»ни эшитиши билан сертаклашиб сўхбатдошига тикилиб қолди. Йигит унинг бунчалик тикилиб қолганидан «Санъат музейи»ни яхши билмаса керак» деб тушуниди-да, яна берилиб гапини давом эттирди. — Вокзалга бораверинида, «Навоий» театрига яқин ойиаванд иморат! Мен Тошкентга қачон бормайин, албатта унга қираман. Унда Белленининг «Соҳибжаноли» бор. Лекин фақат унинг учун қирмайман. Ушун музей ичинини айланиб юришни яхши қўраман. Бо

лаларнинг шунга ургатдим. Таксикбоев зур рассом-да! «Ўзбекистонда март» деган бир картинаси бор, худди бахорнинг ўзи-я! Бизнинг районида март ойн шунақа бўлади...

Юсуфжон қадахни ушлаганча «Савдо ходими»га анграйиб қолди. У қадахни бўшатишни ҳам, столга қўйишни ҳам билмасди.

Йигит икки-уч қадахни ҳурмат учун отиб юборгандан сўнг кўнгил қўлфи очилди, музей ҳақида тапирганида Юсуфжоннинг сергак бўлиб қолганидан янада тўлқинланиб, билган-билмаган, эсида қолган-қолмаган рассомлар, расмларни тўлқинланиб таърифлади. Гап орасида Абдулҳак Абдуллаев, Раҳим Аҳмедов, Чингиз Аҳмаров, Рузи Чориевларни эслади. Охири соатига қараб:

— Ў, вақт ўтиб кетибди-ку, — деди ўрнидан туриб, — юринг, дўконга кирайлик, бир картина кўрсатаман, ажойиб нарса. Қоровулдан «яримта»га сотиб олганман.

Юсуфжон ёнидаги йигитнинг кечадан буён излаб юрган, унинг бутун изтиробларига сабабчи одам эканлигини ҳис қилдию, ўзини босишга ҳаракат қилди.

— Сотиб олганман дедингизми? Натюрмортми-я? «Анор»ими? — ҳайратланиб сўради Юсуфжон.

— Ҳа-да, юринг, қизик тарихи бор, айтиб бераман.

Юсуфжоннинг йигит билан ёнма-ён бориб, чеккаларига мях қоқилган натюрмортни кўришга юраги дов бермай талқарита чиқиб тўхтади. Унинг тўхташини йигит қизик воқеани Юсуфжон эпитгиси келаяпти, деб уйлади шекилли, дўкон олдидаги харидорларга қўлини кўтариб «ҳозир бораман» ишорасини қилди.

— Ўтган йили, — давом этди йигит, — район Маданият уйи ремонт қилинди. Кечқурун уйга кетаётсам қоровул ҳовлида гулхан ёқиб ўтирибди. Ёнига бориб, гаплашиб қолдим. Гулхан сўна бошлаганда қоровул подволдан бир нималарни олиб чиқиб, гулханга ташламоқчи бўлди. Ўнма экан, деб қарасам, «Э, булар расм-расмлар, испиниб ўтирибман, жа ёнади-да, бўёғи бор» деди. Суриштирсам, Маданият уйига икки-уч йил бурун келтирилган расмларнинг эгаси чиқмай, ҳаммасини подвалга тахлаб қўйишган, ремонт пайтида расмларнинг қўли йиртилган, бузилган, нобуд бўлган. Қолганларини қоровул бирин-кетин ёқиб юрган экан. Ана шунда бир шинша арокка анор ишланган расмни алмаштириб олганман.

Юсуфжон ёнидаги йигитга қараб ғазаб деса ғазабга ўхшамаган, меҳр деса илқиклик бўлмаган мураккаб туйғулар гирдобида қарахт бўлиб қолди. Дўкон олдида-

си одамларнинг гала-говурини эшитган йигит унга «Бор-масам нокулай» дегандай болатарча соддадил жилмайди.

Мен тезроқ дуконни очай, сиз бематол бординг. — деди-да Кусуфжоннинг иргашинига ишонган одамдай дўкон томонга чошиб кетди.

1979

КЕЛИН

Дарахт повдалари бемор одамнинг баданидай жунжикиб, илик хавога зор, йилт эгган қуёш нурига нитизор, эрталабки шудринг доналаридан куз ёши туккандай бордин-кетин қунча тугаётган паллада Замонали Султонхўжаев ўли Музаффарни уйлантирди.

Кечагина карвай-сурнай янграган, қўни-қушни, қариндош-уруғларининг кириб-чиқишдан тинган ховли одамни ютиб юборадигандай жимиб қолган эди.

Олмониядан олиб келинган бурма ёкали халатини елкасига ташлаган Замонали ховлини айланиб қарарди. Қуёшга бўйи қузган атиргулларининг нозик ниҳолларига узок тикилиб қолди. Шoir табиати ёнимрлаб, қунгли жушиб кетди.

Ойла аъзоларининг энг замонавий мебеллар қўйилган, фаровонлик ҳар нарсада яраклаб турган хонага тўп-ланишини Замонали эямдан ховлидан кузатиб турди. Ҳаммадан кеч келиб, уйдагиларининг тик туриб уни кутиб олишини истарди. Ёдгорхон қайночасига қаранга пийманар, қайночасининг ёнида уялганядан ерга кириб кетгудай кичрайиб ўтирарди.

Ойламинз бахти Ёдгорхон қизим, — гап бошлади Замонали. — У жуда муҳим гапини айтмоқчи бўлгандан шунга қараб бир зум сукут сақлади. Унинг сукути шундоқ ҳам уялиб ўтиргая келишни ўрнидан туриб, бошини эгиб қотиб қолнига мажбур эди. — Ўтиринг, ўтиринг, қизим, одобу ахлоқингизга офарин! Сиз бу хонадоннинг шайхирогисиз, йўқ, қуёшсиз. Сизсиз бу қулбаи вайрона дурсиз сўшиб қолади. Эртақларда қўйланган соҳибжамол келишни биз ўз уйимизда кўриб, а, опаси, жуда бахтиёр-миз...

Замонали Султонхўжаевичини ўз ўғлининг тўйида гапиролмаганидан бутун гапиргиси келиб кетди. Ишхонасида бирор маросим бўлиб қолса, Янги йил кечасини ишикларини, 8 март ёки бошқа байрам қунини, ишқил-

либ, маъруза қилиш лозим бўлган кезларда бошқаларнинг тоқатини тўздириб, ўзи тўйиб галпириб олмаса унинг қўлиги жойига тушмайди. У келинчага, ўғлига қарата узок насихатлар қилди, ҳаётининг мураккаблигини, оғлашини лаззати, ёиллиқнинг тўзаллиғи ҳақида сўзлади.

Келиш одоб билан бирма-бир чой узатар, ишма учундир қайночасига навбат келганда қўлларин, ҳатто тиззаларин ҳам қаттираб кетар, олтишидан ошган қишнинг йилтираган қўзларида тиядай ўткир нур сезар, тезроқ нонушта тусаб ўз хонасига учиб киргиси келарди.

Замонали Султонхўжаев келиннинг бирлвчи бор яқиндан қўзатиб, ёш жувошининг тиник олмадай юзи, бежирим бўши, уялганидан снгил намланиб турган пешонасининг мармардай йилтирашиндан, сочларининг қўндудай қорайиб турниш, елкасига омонатгина ўрнатилгандай бежирим бўйида ўсган соч тодаларидан қўзини узолмай қолди. Бирдан ишета узатган келиннинг бармоғидаги тилла узукка, ундаси қабарик белига қўзи тушди-ю, беҳтнёр ғалати бир товуш чиқарди. Бу товуш ўттиз йил бир ёстikka бош қўйган хотинига ҳам нотаниш эди. Бир зум ўтмай бу ғалати интраига ўхшаган товушнинг бекорга чиқмагани Замонали Султонхўжаевнинг кайфиятида билинди.

Тун яримлаб қолгунча Замоналининг қўзига уйқу қўнмади. У эртаси куни ҳаммадан олдин, соғуни ошган одамдай ковоклари салқиган, ҳаста кайфият билан уйғонди. Ўғлини иш кабинетига чақирди.

Музаффарбек, сендан бир нарсани биллиб беришининг илтимос ва илтижо каламан. Кеча келишимиз Ёдгорхон қўлида бир узукка қўзим тушди. Ўқуда ноёб ва асл нарсаса ухшайди. Шунинг бир кўрмоқчиман. Қасрдан олган экан?

«Шунинг илтимосингиз, уни ҳозир олиб келаман» деган маънода Музаффар югуриб чиқиб кетди. Замонали ўғлининг ҳаяллаб қолаётганидан безовта бўла бошлади. Бир дақиқа унга тун каби чуқилиб кетди.

Мана, дада, — деди Музаффар дераза ёнида ҳовлидаги сулларга париллов тикилиб турган отасига яқинлашиб. Дада, бу узук келишимизга онасидан ёдгорлик эмиш. Қайינוнамиз кизини туғадтганда ҳалок бўлган экавлар. Бечора ўлим олида бувишини чақириб, «Ойи-жон, мабодо ўлиб қолсам, шу узукни киз туғсам — кизимга, ўғил кўрсам — келишимга тўйида берарсиз, менадан эсдалик бўлсин» деган экавлар.

Замонали Султонхўжаев узукни олиб иш столи олди

га келди. «чикиб кетабер» дегандай ўзелига ишора қилди, узукка тобора туманлашиб бораётган кўзлари билан узоқ тикилиб қолди. Узукни таниди. Уни бундан йиғирма йил аввал эски шаҳардаги бир кекса заргарга катта пул тўлаб ўзи ишлатган, уни ўша жувонмарг бўлган жувонга ҳадя этган эди.

Замонали Султонхўжаев катта институтга директор бўлиб тайинланганда у ерда бир позанин, келинган қиз секретарь бўлиб ишлар эди. Замоналининг кунгли бузулди. Қизни қўлга туюнриш унга қийин келмади. Мақолатарининг унга айтиб турадиган, қиз окка қучириб берадиган, гоҳо Қибрайдаги дала боғига олиб борадиган, бирга ишлаб, бирга дам оладиган бўлиб қолди.

Қизга ўзининг аёл мухаббагини пазор қилиш учун шу узукни такдим этган эди. Замоналининг ширин сўзлари-ю, қимматбаҳо соғаларининг чин деб билган қиз тобора унга урғаниб, кункииб борарди. Бир фароватли куз кечаси иккаласи боёда қолиб кетишди. Орадан уч-тўрт ой утгач, Замонали кабинетига секретарь қиз одатдагидек қўрқиб-писиб эмас, жонланиб кириб келди.

— Замонали ака, тўйини қачон қиламиз, сизга айтadиган гапим бор, — деган эди.

Замоналининг ушанда ҳам ҳозиргидай юраги ўйнаб кетган, кўз оқди қоронғулашиб, маҳбубасининг оёғи осига ўзини телбаларча ташлаган, туфлиларини ўла бошлаган эди.

Мени ҳалокат жарига ташлама, жонимсан, жахонимсан, — ялинган эди Замонали, — менинг қандай лавозимда ишлашимни биласан. Ёзининг иложи бор аборт, қанча харажат бўлса — жоним билан, ўзим дух-тир топаман, ҳеч қим, ҳеч қачон билмайди. Ўстасанг аспирантларимдан бирига шохона тўй қилиб узатаман, ахир менинг ошлам бор.

Замонали бир чангал пулни узатишга шунчалик уринмасин, қиз жонсиз хайкалдай қотиб қолган, юзини икки қўли билан яшириб аччиқ-аччиқ йицлаган эди. Бармоқлари орасидан сизиб чиқаётган кўз ёшлари мана шу узукни ювиб, янада латтиратиб юборган эди.

— Менга етимлик дарди етмасмиди, бу ҳам борми пешонамда, — деб қиз ташқарига отилган эди...

«Нахотки...» Миясига урилган бу мудҳиш ўйдаи Замонали Султонхўжаев тусатдан қўксини чангаллаб қолди.

Нонусига ахлақачон тайёр бўлган, ҳамма Замонали Султонхўжаевнинг кабинетдан «Ассалому алайкум, азиз-

лар» деб чиқиб келишини кутишарди. Вақт чузилган сари чойнинг совуб қолшини уйлаган кели қайнонаси-га қаради, қайнона ўғлига «Отангил чакир» шюрасини қилди. Музаффар кабинет эшигини тортган эди очил-мади. Кабинет қулфланган, итқарида ларина сезилмади...

1979

БОШ ЧАНОҒИ

Ўғлининг хонасини йиғиштираётган Хуморхон уй-нинг ичида илон кўргандай ташқарила отилди.

Йўёкка келинг, тезроқ, тезроқ, юринг, деди эрига ваҳима билан. У эрини ичкарига йўллаб, пойсақда ёқасини уйлаганча «дадаси қай аҳволда тушар экан» дегандай саросенмада турарди.

Абдуфаттоҳ ўғлининг столига яқинлашиб жим туриб қолди. Хотинининг капалаги учганича бор эди. Стол у-стида одамнинг бош чаноғи, узок йиллар тувроқ остида чекка-чеккаларидан нурай бошлаган қўл ва болдир суяк-лари териб қўйилган эди. Аввалига «Ясама бўлса керак» деб ўйлади, аста бош чанокка қўл узатган эди, хотини-нинг «Вой тегманг, тег... манг...» деган изтиробли тову-шини эшитди.

— Ҳаммасига сиз айбдорсиз, — тутокди Хуморхон эрининг баридаи уйлаб йўлакка тортар экан. Ўғлим расом бўлади, деб юрагингиз ёрилган эди. Мана оқибат-и. Нега бу ёда кабристонга серкатнов бўлиб қолди, деганимда «Бувисининг гўртини тозалаб юрибди», деб мени алдаган экансиз-да!

Хуморхон, бундан ҳеч хабарим йўқ. Бир-икки марта «Менга суяклар керак, айниқса, бош чаноғи жуда зарур. Домлашга портрет ишлаш учун бош чанокни ях-ши ўрганишлар, деди» дегандай бўлувди ўғлинг.

Вой, оғсар-эй!

Шу кундан бошлаб уйда даҳанаки жанг бошланиб кетди. Хуморхон ўғлига ялиниб кўрди, жинси шим ва-да кидди, «красовка», чарм куртқа, фотоаппаратлар, ис-таса дадасига айтиб машинанинг қалитини чўнтагига со-либ қўядиган бўлди. Қўймади. Хуморхон қанчалик ялиган сари ўғли тобора суякларга ёнишиб бораётган-дай, ўқиндан қайтибқок бош чанокни қўлга олиб узок гикилиб утирадилан, соатлаб унн чизадиған бўлиб қол-ди. Яқиндагина хонанинг тўрт деворига оқилган баҳор,

қуз манзаралари урнида соясиэ-сабокеиэ бош чанок расмлари тулиб кетди.

Хуморхон бир ой булибдики, ўелининг хонасига кирмайдн. Хонани тозаламайдн ҳам унга кие бокмайдн. Ялинишлари кор қилмагач, ган-сўзини киека қилди. Каёк-ка кетаяисан, качон келасан, уни е, буни қил демайдиган, тўинини тескари кийиб, мотам тутган одамдай тунд булиб олди. У аламини эридан олар, қуз ёни қилар, ота булиб ўелига гапини утказа олмаётганидан подир, фивони фаллакка кўтаришлар эди.

Хой, хеч уйлаб курдингизми, кўни қўшннга Абдуфаттохнинг ўгли гурдан суякларини казиб олиб келиб уйида саклар эмиш, деган гал тарқатса, махаллада қандай бош кутариб курашса. Шўрим қуретин, ёлғиз бола ёлғон бола, деганлари рист экан-ей, эиди нима қиламиз. Каердан олиб келибди, сўрадингизми?

Сўрадим, намунча вахима қиласан?

Нега вахима қилмай? Ахир ўз уйимга киролмай қолдим. Хуморхон кеча ўгли ўқинига кетганда деразадан пўкарига мўралаб, яккам-дуккам тишлари қўришиб, кузларининг урни ўрадай чуқур ғалати бир нарсадан чўчиб, эри келгунча ховлида юрганни эслади. — Қанаки одамнинг суяклари бу? Касал ўлганми, аварияга учраганми? Вой, этим жимирлаб келаяпти. Хаммаёнимга учук тояиб кетди. Пўкотинг, худо хайриниэини берсин, ўлимидан беш кун аввал мени кўймайини десагиз, йўкотинг бу суякларини.

Ўелингдан сўрадим. Ёзда қилдоқда дам олиб, расм ишлаб юрганида гурков билан гаинишнб қолибди. Ўелининг расмлари унга ёкибди. Шерзод гурковдан унга бош суяги жуда кераклигини илтимос қилган экан...

Бунақа гурковни ер ютсин, деди Хуморхон утакаси ёрилиб, қандай қилиб одамлар унга ишониб ўлик тояшради, у ёкдан кўмиб, бу ёкдан казиб юрса?!

Оёк шарпасини эшитиб эру хонин жимиб қолибди. Шерзод ўз хонасига кириб кетди. Орқасидан отаси эргашди.

Шерзоджон, биласан, ган бошлади Абдуфаттох вазмин охангда, расмон булишинг учун нима зарур бўлса олиб берайман. Мўйқалам, бўёқлар, эюдниклар... Хеч нарсадан камчилигинг йўк. Шу бош чанокни йўкотмасанг бўлмайди, онанг буни кўтара олмаяпти.

Дадажон, хайронман аямларга, деди Шерзод, — нахотки тушунмасалар. Қайси расмоннинг уйига борманг, хаммасида бош чанокни бор. Улар учун бу муам-

мо эмас. Нега энди бизнинг оилада бунчалик қалнига айланди, — ҳеч туңдунмайман?! Одам бош суягини билмасдан яхши портрет яратиб бўлмайди-да.

Унчалик эмас, ўғлим, яхши портрет одамнинг бош суягини эмас, балки унинг юрагини кўрсатишга боғлиқ.

Юрак чехрада акс этади. — қўлиб гал қайтарди Шерзод.

— Тўғри, чехрада акс этади, аммо чанокда эмас!

— Чехра ҳам юрак сирғари вақт ва замон таъсирида эриб, сув бўлиб оқиб кетади, аммо унинг излари бош чанокда қолади, дадажон, шунинг учун бош чаноклар бизга ўтган одамларнинггина эмас, шу бугунги ва келажакдаги одамларнинг ҳам юрагини билишимизга ёрдам беради.

Ўтмишдаги ёки келажакдаги одамларнинг юрагини билмаман деб, уз онанг юрагини тилка-пора қилишнинг инсофдан бўлмас, ўғлим.

... Хуморхон бетоб бўлиб қолди. Унинг ёнига ўғли яқинлашган чойи оғирроқ инграр, ҳаммасига сен айбдор дегандай тўпақда безовғаланаар, ўғли ўзатган пиёладан чой хўпламас. Шерзоднинг қораси кўриниши билан кўзини ярим юмиб, ахволим унга қандай таъсир қилаётибди, деган маънода зимдан қўзатар, ҳатто ниматариндир ширчирлаб алаҳсираб қўярди.

Хуморхон барча оналик меҳру оқибатлари, аёллик макру хийдаларини ишлатиб кўрмасин, уйдан ва ўғлининг юрагидан чанокни чиқариб ташлолмади. Ёш расомларнинг кўرғазмасидаги Шерзоднинг автопортрети макталиб, ойномада эълон қилинган, отаси ҳам жимиб қолди. Онанинг юрагига икки муҳаббат сиғмади. Ўғлининг қўнғилчан эканлигини, уни жуда сенишини ич-ичидан ҳис қилса ҳам бу меҳрининг бир ули бошқа томонга оғиб кетаётганини гўзмай илложи йўқ эди. Яқиндагина унинг бағрида тамшаниб ухлайдиган, стулларга суяниб суяниб теталоя қилган, қўча чанғитиб у ёқдан бу ёққа шаталок отадиган, дам олинган кўнлари этагидан тушмай хархаша қилиб ўтирадиган, дойлардан тойчоқлар ясаб, офтобда қуришиб «аскар-аскар» ўйнайдиган ўғлининг ундан бунчалик тез ўзоқлашиб кетгани, ҳатто унинг ятилиши, дўк-қўнсагига царво қилмаслиги Хуморхонни ташвишга солди.

Бир куня Хуморхон майда-чуйда юмушларга уралашиб, кеч ёғди. Ўғли билан арадалашиб юргани ҳам ёддан кўтарилиб, одатдагидек, унинг хонасига кириб Шерзоднинг устидан тушиб кетган кўрмасини тўғрилаб

күйди, деворга тегиб ётган бошини ётик устига аста олди. Шунча кундан буён зўрма-зўракчи туслиб ётган меҳр буловинини кўзи очилди, уялининг жингалак сочларига дабини босди... Оркасига утирилиб энди чикиб кетаётган эди, йўлакдан тушган нурдан стол устидаги бош чановининг усти ялтираб турганини кўрди. Девордаги турли төмөндан иланган бош чанок расмлари унга худди өззини очиб, ё тишини кўрсатиб, ё хўмрайиб тир жайниб караётгандай туюлиб кетди. У румолини бошидан олиб стол устидаги бош чанок устига ташлады. Чирокни ёкиб юборди. Юраги тун-тун урар, юз-кўзларига нур таралган Шерзод аста тейраниб, яна тинчланиб колди. «Эй, худойим-эй, бу хонада ётишга кўркмагани бунн, канака кунларга колдим», — деди чирокни ўчириб йўлакка тез чикиб кетар экан.

Хуморхон ўйлаган режа Абдуфаттохга ҳам маъкул тушди. Хуморхон кўнгида чанокдан кутилишининг бирдан бир йўли Шерзодни уйлантириши, келин оркали хужумни кучайтириш эди. Тўй тараддудида хоналарни йиғиштирган Хуморхон ўзелининг йўклигидан фойдаланиб, бош чанок ва бошқа узун-калта суякларни халтага солиб омиборхонага беркитган эди. Шерзод практикадан келиб хамма ёкининг тит-итини чикариб, топиб олди. Хуморхон нонлож дардини ичига ютди.

Ўзининг гани ўтмай, келинга умид боғлаши Хуморхоннинг иззат-нафсига тегса ҳам олгани «балло-казолардан» асраш нияти кучлилик килар, тўйга хали тайёр булишмасаям бир-икки ой ичида тангана булиб утди. Шерзоднинг ёён танлаган, севган кизини олиб беришди.

Орадан бир хафта ҳам ўтмади. Келин дабдурустдан «суякларга меҳр кўйган одам тирикларин севмас экан. Ё мени денг, ё бу суякларин» деб колди. У ўзини қуярга жой тополмай, кечаларин уйкуси кочиб, эшик очилиб хонага мурдалар кириб келаётгандай булаётгани, устахона деворларидаги бош чанок расмлари, стол устидаги чанок унга тинчлик бермай кўйганини йилдамсираб гапира бошлади...

Шерзод халтачага солинган бош чанок ва қул сон, напжа суякларини кабристонга олиб борганда гўрков кишлоқнинг энг табаррук оқсөөоли Сандкарим буна билан чой ичиб ўтирарди...

Келинг, келинг, рассом ўелим, — деди гўрков Шерзодни очик чехра билан кўтиб олар экан. — Калай, даданг, аяларинг тинчми? Келин муборак бўлсин, тўйга ҳам туша олмадик, кортчилдик... кетиб бўлмайди, бу ердан.

— Шерзодмисан, утирган жойида бир тебраниб кулини чўзди Саидкарим бува, — ке, болам, ке.

Бироз оқсоқлашиб юрадиған, бит кўзли, кичкина кўзига шоп мўйлови ярашиб тушган сергайрат гўрков Шерзодга эски гўриш казиб ундан чанок ва бошқа суюкларни йиғиштириб беришда қанчалик одамлардан чўчиб «буни хеч қимга айта кўрма» деб юз баробар тайинлаган булса, ҳозир Саидкарим бувадан баттар хавфсизраб қолди. Агар гўрков нарироқдаги бикиллаб қайнаб турган самовардан чой дамлагани кетмаганда балки Саидкарим бува хеч нарса сезмай қолармиди? Саидкарим бува Шерзод ёнидаги туғуниш уларга шаҳардан келтирилган бирон егулик нарса деб уйлади шекилли, қўлига олди-да титкилаб кўрди. Шерзод ҳам, гўрков ҳам бир-бирларига қараб қолди. Саидкарим бува туғуниш дастурхонининг бир четига тўккан эди, ниндан бош чанок ва бошқа суюклар чиқди. У хайрон бўлиб бир Шерзодга, бир гўрковга қаради. Хаётнинг қуп аччиқ-чўчуқларини татиб кўрган, тўксондан ошган Саидкарим бува қаттиқ хайратланиш, ажабланиш сезгисини аллақачон босиқ мувозанатга алмаштирган эди. Бош чанокни кулига олиб узок тикилиб қолди.

Бечоранинг боши ёрилган экан, мапа жарохат изи, — деди Шерзодга кўрсатиб, — ха, бандасининг ахволш шу. Ҳаммамизнинг тақдиримиз шу.

— Тиши бутун экан-а... бир, икки, уч, тўртта, олтита. Олтита тиши қолган экан, — қўшиб қўйди. Саидкарим бува гўрковга қараб. — Менда ҳам олтита тиш қолган, аммо лекин тегирмон тошидай уткир, бакуват.

Эсанкираб қолган гўрков Саидкарим бувага яқинроқ келиб ялиғаясимон тушунтира бошлади. Галининг уртасидан бўлиб, Саидкарим бува ўрнидан турди.

— Э, қўйсанг-чи, ялиғлама, мани тушунмайди дейсанми? Шерзод ўғлим маниям суратимни чизган. Йиғиштир, биров кўриб қолмасдан жойига қўяйлик. Шерзоджон, болам, яхши қилибсан опкелиб. Ўлганларга озор бериш керакмас, тириклигида кўрганлариям етар.

Кўз ҳазонларини битирлатиб уч киши қалин теракзор ичига кириб кетишди.

Гўрков садақайрағоч тагида тўхтаб, текислаб кетган бўлтурги гўрининг устида нималариндир пиширлаб апила-тапила ичига тушиб кетди.

— Шу ердан олганмиз... жойига қўямиз, — деди у атрофига олачарак кўз ташлаб.

Саидкарим бува Шерзоднинг қўлидаги халтадан бош чанокни олди-да яна у ёқ, бу ёқга сичирклаб қаради.

Тавба, деди у ниҳоят Шерзодга «ўтир» деган маънода қўли билан ишора қилиб. — Биласанми, болам. бу кимники? Бу тўққан бувакининг бош чаногли. Ха, маъи шу кайрағоч атрофи сизларнинг хилхонанинг. Сен қазнётган гўр, хассаси билан қурятди Саидкарим бува гўрковга. Шерзодни бувасининг гўри. Ман кўминда қатнашганман. Уни иккиёнди соллотлари отинини қолхозга тошширмадинг. қулуксан, деб ёмон қалтакланган...

Шерзод қўлига бош чанокни ушлагандан бўён бунчаллик эти жимирламаган эди. Гўрков қазнган гўрроқ устига утириб қолди. Саидкарим бува Шерзоднинг буваси ҳақида гапириб берди. Унинг қишлоқда қўли гўл қуллоқ бўлгани, у ясаган сопол чўйнак, даган, кўзалар ҳамон одамларнинг хонадонида саклашинини гапирди. Бўрун қишлоқ аҳолиси дон-дўқларини Шерзоднинг буваси ясаган хўмларда саклашганини, буза ачитадиган, сўв саклайдиган, қатик ливтадиган хўм, хўмчалар ясалга уста бўлганини тўлқинланиб хикоя қилди.

Раҳматлининг Қўқон араваси, қашка оти буларди. дивом этди Саидкарим бува. Шу араванда сопол буюмларни шаҳарга олиб бориб сотарди. Қолхоз ташкил бўлганда шу отни тортиб оломқун бўлиниди. Буванг бермаган. Отини Олчинбарда яшириб қўйган экан. Ёқуман деган ўқитувчи буларди. Шуминан «закунчи» иккивиди айёққиллари экан, районга бориб чақинибди. Иккивиди келиб отни топасан, деб тижирлик қилинган. Охири отиниям олиб кетинган, совет ҳукуматидаги молчинини яширгансан, деб раҳматлини қанаб қўйиб, роса дўшослашган экан. Бош чанокдаги из иккиёнди соллотлари отигидан... Худо раҳмат қилсин, буванг Магадан деган жойдан қочиб келиб бир йилча яшадик, унгламади, одамдан узиб кетди. — хикоясини тамомлади Саидкарим бува.

Эски гўрнинг янги гўрроғи устида тиловат қилиб бўлгандан кейин ҳам уч қиш анча ўпириб қолинди. Қун қорайганда Шерзод Саидкарим буванинг қадамига эргашиб қишлоқ томон йўл олди.

... Орадан уч кун ўтди. Қабристондаги дарахтларнинг қуриган шохларини эрралиб юрган гўрков сада-қайрағоч остидаги гўрнинг олдига такка тўхтади. Қулук бува гўри қайта ошилди қолган эди.

1979

ПОРТРЕТ

Рассом Искандар Мўминов нафақат ўзининг, ҳатто бола-чақаларининг ҳам туғилган кўнини нишонлашни ёқтирмасди. Ёунинг сабабини ўзидан бўлак ҳеч қим тушумасди.

У ҳаётда йирик қадам ташлашни, катта еб, катта ичадиган одамлар билан борди келди қилишини ёқтирарди. Туғилган кўнини нишонлашни ўзича оғлада уралашиб қолгани, майдаланиб кетгани деб биларди.

У тенгдошларидан кўра унвондор, амалдорлар билан яқинлашини ҳам кўрарди. Ўзини одамлардан олиб қочгани, бир жиҳатдан тенгдошларидан устуўлигини ҳис қилишни бўлса, бошқа томондан, аллақандай ички норозилик аломати ҳам эди. Қимларда унвон йўқ, аллақимлар кўришиб-кўримай, ич қилиб-қилимай унвонли бўлиб юришни, қимлардир таятаналар қўйишда, қимлардир жимжитлик қаърида ҳаёт кечиринишни ич ичидан эзидиб ўтказарди.

Эллик ёшга тулишни сабаб унга берилган унвон бирдан Искандар Мўминовни ҳам тушла-тузук одам эканлигини кўрсатди-қўйди. Ган орасида «Туғилган кўн ҳам яқин экан» деб қўйган эди, хотинининг қуандан ёш чиқиб кетди.

«Хайрияг, деди хотини ичда, шу сабабни эртароқ беришмайдингми... эрим тушмагўр ҳам одамларга ўхшаб яшаган бўлармиди? Сал бўлмаса одамовни бўлаё-зудди я».

Қўнғироклар тинмай қолди. Бигна, иккита бўлиб кела бошлаган меҳмонлар қузилиб кетди. Охири эру-хотин келишиб яқинлаша қўни ҳамма ёру биродарларни меҳмонга чақириб, туғилган кўнини, унвонини нишонлайдиган бўлишди. Асосан Искандар Мўминовнинг дустлари чақирилди.

Устахона ичда рассомлар, ёзувчилар, режиссёр ва артистлар худди бирининг миёсидаги фикрни иккинчисен иилиб кетгандай, бирининг дирди бошқасиникига улашиб қолгандай, суҳбат довуллаб кетди.

Ижод аҳли тушланса нимани гаплашарди? Аввал суҳбат бир-бирини мактайдан боиланиб сўйтра бошқаларни қоралашга утади. Ҳамма ўзини ижоднинг мушкул жум боғи ўстида боғи қотираётганидан, қимлардир ҳалал бераётганидан, қимлардир тушунмаётганидан сўз очади. Ҳали бирор ижодкор ўз асарининг камчилигини бирокга қўйиб-йилиб гапирганини ҳеч қим эшитмаганидай,

ижодкорлар тўпланганда унинг хақида суз очилмаса ҳам яйраб-яйшаб утиргани камдан-кам топилади.

Искандар Муминовнинг устахонасида гап кўпрок унинг деворларга осилган этюдлари, картина эскизлари, нажармортлари устида кетди. Мольбертдаги портрет анча мунозарата сабаб бўлди.

Бир-икки сессияни иши қолган портретда меҳмонлар орасидаги машҳур ёзувчи диққат билан тикилиб турарди. Искандар портретни қанчалик меҳмонларга кўрсатгиси келмаса, ёзувчи шунчалик тўплангандарининг фикрини билишини истарди. Хатто гапга чўз ташлаш ишатида «Унчалик ўхшамайdimи, менга-а?» — деб қўйди. Кимдир «Йўқ, жуда ўхшайди» деса, иккинчиси «Қойил, не-неювангизни шундай йилтиратиб ишлабдик, худди Сукротни эслаганди» деди. Бир чеккада сигарета тутатиб, гапга аралашмай турган киширежиссёр портретга яқинлашди-да унга узок тикилди.

Искандар дўстим, агар хафа бўлмасанг, — гап бошлади у. — портрет менга унчалик маъкул бўлмади. Мана ҳурматли ёзувчимиз ёнимизда. Шахотки бу киши шунчалик син-силлик одам бўлсалар? Портретда характер йўқ. Қўрак дарди етишмайди. «Чулон» асарингда бутун бир оламни камраб олгансан. Унда чўпонлар образи, ҳаёти, тақдирини бор. Бу кишини танимаган одам ҳеч қачон портретда ёзувчи образни аниқ этган демайди. Билмадим, балки янглишаётгандирман, лекин...

Менинг фикримча, портрет анча дуруст, — деди ёзувчи режиссёрга қараб. — Рассом ҳар бир кишининг уз характерини тонса — рассом да! Нега энди менинг кўрагимда дард бўлишни керак экан? Мен бахтиёр замоннинг бахтиёр ёзувчисиман! Искандар романтик парвозга молик образ яратган экан — бу унинг услуби, шундай эмасми?

Характер очмаган услуб одам болишни танимайди-ган сартароолинг устасига ўхшайди, — деди режиссёр гапни хазилга йўйиб.

Искандар режиссёр дўстининг гапларида жон борлигини сезса ҳам кўпчилик орасида ҳали тугалланмаган асарининг бўнчалик муҳокама қилинишини неғамиди. Гапни бошқа ёкка буриб, дўстларни меҳмонхонага таклиф қилар чоғи режиссёр дўстини бир «узиб» олгиси келди.

Сени портретингни ишламаганим учун норозисанда, — деди кулиб.

Сен кўпрок машҳур одамларни ишлайсан — деди режиссёр, — чуқури бунақа портретларни тез сотиб оли-

иади. Бўзнинг портретни ўзимизга ўхшаган ўртамиёна расомлар ишласаям бўлаверади. Масалан, Рўзига ўхшаган! Дариёке, Рўзи кўринмайдими?

Рўзи-ми, — деди Исқандар бир ёзувчига, бир режиссёрга караб, Рўзи сенига «ўртамиёна» бўлдимми? Й-у-х... у улуг расом. Кейин биласанми... эҳтиёт бўл... агар Рўзи портретинини ишламоқчи экан, бир нарсани айтиб қўяй... У кимнинг портретини ишлаган бўлса... Абдор Хидоят, Олим Хўжаев, Шўкур Бурхон, Халиб Абдуллаев... эслаб кўринг-а, кўн ўтмай ўлар ҳаётдан ўтиб кетишади...

Режиссёрнинг устидан биров совуқ суя қўйиб юборгандай бўлди. Ёзувчи ҳам бенихтиёр оркасига угирилиб мольбертга қаради.

Устахонадан меҳмонхонага ўтиб, ҳамма жой-жойига қўнмагунча гап-гапга ўланмади. Шампанскоенинг пакиллаши, қадахларнинг жаранглаши ширин табрик сўзларига ўланиб, ўртадаги оғирлик кўтарилди. Ҳазил-хўшуд, аскиялар авжга чикиб, навбат кўтмай табрикларини давом этаётганда бирдан ичкарига шамолдай хайкирик билан Рўзи кириб келди. Уни уениқ сочлари, нахмоқ соқолидан ҳамма таниди. Қўзлари чакнаган, хаяжонли Рўзи Исқандарни кучоқлаб табриклайди, ўтирганларга анчадан буён элаллашиб қолган одамдай самимий илжайиб, қўлидаги оқ қорозга ўралган нарсани очиб ботилади. Меҳмонхона суя қўйгандай жимиб қолди.

— Исқандар, родной, — деди Рўзи қўлидаги расмин боши узра кўтариб, — сени табриклайман. Портретингни ишлаб келдим. Одамзод бу дунёга дард билан келиб, дард билан кетади. Лекин унинг руҳи абадий қолиши керак. Мен сени руҳингни олиб келдим.

Исқандарнинг ҳазиргина Рўзи ҳақидаги гапини эслаган меҳмонлар портретни томонга қилишнция, бир нима дейишни ҳам билолмай хангу манг бўлиб қолишди.

1980

ХУРРАК

Бир томондан хотиним «ётиб дам олкангиз бўлмайдими, лекал бир йилда бир марта даволанинг, шиг, шиг деб умрингиз ўтаверадими, бушчалик жонингизни жабборга берганингиз билан биров қадрингизни билармиди» деса, иккинчи томондан дўхтирлар ҳам «жума куни кеч соат

18 гача стационарга етиб бөрннннгиз керак, жой тайёр» деб колтипти. Ўзланма коғозни ёнимга солиб тўғри шп-хонага келдим. У ёк-бу ёкин тўғрилагандай бўлдим, уч хафталик ишларни режалаб, муовинини урнимга колдириб, буйрук чикардим. Яна касалхонада куздан кечирилатилган коғозларни олдим. Соатга қарасам, вақт ўтиб кетибди. эрталаб касалхонага борсам ҳам булар деган хаёлда уйга жунадим. Эртаси куни стационарга барвақт-роқ келсам-да, гап эшитдим.

Сизни кеча қутган эдик, шунақа эмас-да, — деди кабулхонада ошпак халатли жувок. — кабул қилол-майман, бугунги руйхатда йўқси.

Уарли сабабим ҳам йўқ. Индамай тура бердим.

Бирпас пойлаб туринг, мен бошликлардан рухсат сурайинчи, — деди навбагчи дўхтир бефарқ оҳангда, орвукча ташини бўлдингиз-да, деган маънодаги норози кнёфада.

Кўнглум хижил бўла бошлади. Кабулхонадан ташки-ри ҳоалига чиқдим. Ўтган йил кузда шу стационарда булган воқеа яна юрагимни эркиратди. Алоҳида хона бөрннларини нлтимос қилмоқчи эдим, унинг ҳам иложи колмади...

.. Кеч куз эди. Қакшаган асабларни бироз юмшатиш учун шу ерга келгак эдим. Ун кун иккинчи каватдаги асаб касалликлари булимда даволанган эдим. Хонадаги шеригим — афғонистонлик студент йнгит канчалик рус тилида гаплашини билмаса, мен нуручалик «дарш»ни тушунмас эдим. Тўхкиз кун имо-яшора билан гаплашиб, бир-биримизга жуда ўрганиб, ётиб-тураримизга кўнгиб кетдик. У кетар чоғи кузларни ёшланиб хайрлашди, биз иккига келиб туришини сурадим.

Студент дўстини кузатиб хонага қаптаётган эдим, рупарадаги хонада турадиган ўрта бўйли, дескадай юма-лок коринли, ковоён шншинкираган, чап кўзи бироз юмилнб турадиган, бурнининг учнда ёшлигидаги чечак-нинг тамбаси колган, ўрта ёшлардаги йнгит ёнимга келиб:

Донла, бир маслаҳат бор, — деди бирор сирли гапни айтмоқчи бўлган одамдай ласт тонушда. — Сиз ҳам ёлғиз колдингиз, мен ҳам. Иккаламизнинг ёнимизга бугун янги келганларни хўйишда. Ким билсин, бирор сасиқ чоллардан кириб колса, даволаниш хаволанишга айланиб кетади. Сизни кузатиб юрибман. Менга жа ёқиб кетдингиз. Мен Сизга ўхшаган беозор одамларни жа ях-ши кўраман. Таклиф бор: ё сиз келинг, ё мен борай!

«Мўмин Тўраевич» деб ҳамширалардан тортиб, духтирларгача атрофда парвона бўладиган бу одамнинг гаши мени бироз шошириб қўйди. Нима дейишимни билмай елкамни юсдим. Унинг юзида қуваликми, гулликми ё, содалликми, ишқилиб, бир қарашда ажратиб бўлмайдиган ишора пайдо бўлди.

Мен хаши-наши дегунча, у навбатчи духтирни етаклаб келиб, хонага куч-қўлларини таший бошлади. Бир зумда хонамизнинг ичи қоғозхалталарга тўлиб, балконга қўшимча стол келтирилди, унинг устига ҳам катта-кичик қаннайган қоғозхалталар терилди. Балконга биитдан аркон эшилди, кази оқилди. Столнинг усти олма, хурмо, узум, цоклар билан тўлди. Хона билан балкондаги оғзи очилмаган қоғозхалталарнинг сони беҳисоб, оёқ қўярга жой топиламасди.

Мана энди отамлашамиз, — деди у қўлларини бир-бирига ишқатаб. Каравот этагидаги портфелни тортиб эди, унинг ичидаги ишчаларининг шакир-шуқури эшитилди. У «Белий анст»ни очиб, мени столга таклиф қилар экан ҳазиллашди:

Бундай бир-икки отвоғач, кунглингиз равшан тортиб, канот пайдо бўлади, қарабсанки бир хафтадан кейин «оппоқ қоз» бўлиб уйингизга учасиз, кетасиз.

Анча гаплашиб ўтирдик. Одатда касалхонада одамлар тез яқинлашиб қолади. Дарди бирдай, эми бирдай, орзуси бирдай туюлган турли одамлар сикилган юрагини бўшағиб олишга талпинишади. Мўмин Тўраевич билан суҳбатимиз аччиқ ичакдай тобора чўзилди борарди. Хар кун одат бўлиб қолган телевизор томоша қилиш, китоб ўқиш ҳам ўнўтилди. Хатто ёнимиздаги хоналарда оғир беморлар борлигини ўнўтиб, хохолаб кўрибмиз ҳам. Бир маҳал ҳамшира югуриб келди. Унинг жовдираб туршидан «ахир бу ер чойхона эмас, касалхона-ку», деген ки бўлгани сезиларди.

Мен ҳамширанинг нима мақсадда келишини сезганимиз ва туноҳларимизни юлиш мақсадида:

Синглим хафа бўлмайсиз, биз «асаб касалликлари бўлими беморларимиз» дедим ун қўлимизни кўрсатқич бармоғини чаккамга тираб.

У базур илжайди-да, бизга дўнуса қилгандан, тартибга чакириб, чиқиб кетди.

Вакт алламаҳал бўлиб қолган, мен ешниб ўзимни каравотта талладим. Анча чарчабман. Маишат ҳам одамни чарчаттар экан. Қимдир энг яхши дам олиш мурчиқиб ухлаш, деган экан. Мен дуч келган жойда, трамвай,

троллейбус, автобуслардаям, хатто катта-катта мажлис-лардаям күзимни юмиб мизиб олишга одагланганман. Бошимни ёстикка қўйсам бас, шу захоти күзимнинг ичи уйкуга түнб қоларди.

Мен Мўмин Тўраевичнинг яна алланима деганини биларман, уйку аралаш чапчлаган товушнинг эшитиб, у кази чайнаётган бўлса керак, деб ўйладим. У нималариндир сўрагандай бўлди. Күзимни очишга ҳам эриниб, оркага ўтирилдим; юмшоқ пар ёстикларга шўнғиб, оёқ-қўлимни бун узатганча симобдай эриб кетибман.

Туш кўрибман. Тушимда нотаниш одамлар менни қуршаб олган эмиш. Иккитаси қўлларимдан маҳкам ушлаб олган, биттаси бошимни хадеб сипаримни. У икки қўллаб бошимни шундай сикадики, бошим эзилб, қасишиб, яримта ковокдай бўймайиб, ичидан уруеларни чиқиб кетармиш. Бошимни сикаётган одамни танимайман. У қўндун бошимни массааж қиладиган аёл. Нега ковокни солиқ. Нега эркакча кийиниб олган. Ҳалати товушлар чиқариб, узун бармоқларини яна бошимга чузади... Уйғониб кетдим. Мўмин Тўраевич паравоз бўлиб хуррак отиб ётарди. Ёнимдаги шамчироқни ёкдим. Мўмин Тўраевичнинг юзига нур тушса хуррак пасаяр, деб ўйладим. У илжайгандай туюлди, ammo хуррак авжига чиқа берди. Чалканча ётган Мўмин Тўраевич томоғини қоньяк билан ёрғара қизаётгандан бир маромда қўриларди. Ёримдан турдим. Йўталиб қўйдим. Одам шарпасини сезган Мўмин Тўраевич бироз тинчланса керак, деб ўйладим. «Тушинини сувга айт» дегани шу бўлса керак. Мўмин Тўраевич авжга чиқса чиқади-ю, пастига тушадиган эмас. Ёлкасига секин туртиб, уйғотмоқчи бўлдим. Кўзимни чузимму яна тортиб олдим. Балки ўтиб кетар, ёнбоғласа тинчиб қолар, деб ўйладим.

Чироқни ўшириб ўрнимга ётдим. Назаримда қон-қоронғу хонада биров ҳукизини бўғизлатаётгандай туюлиб кетди. Мўмин Тўраевичнинг томоғига алланималар түлиб, қалкиб кетгандай, нафас олинми оғирлашди ю «ха», «ма», «нов» деган ғалати товушлар чиқариб юборди.

Ўз овозидан узи уйғотган Мўмин Тўраевич бироз жимиб қолди. «Хайрия!» дедим ичимда, хурсанд бўлганимдан юрагим тун-тун ура бошлади. Ёстикни бағримга олиб, күзимни юмдим. Хона жим-жит эди...

Ўримдан туриб кетганим, чироқни ёкганим, хатто Мўмин Тўраевични уйғотмоқчи бўлганимни эслаб, ўзимни қойингандай бўлдим. Умуман ҳаётда енгил бўлиш керак эмас-да, Балки ноқулай ётиб қалсангиз? Балки тасо-

диффр? Хотининг айтгандай, ҳамма сента ўхшаб мушукдай ўхлармиди? Яхшики. Мўмин Тўраевич уйғониб қолмади, хижолатпазликдан худонинг ўзи асради.

Уйқу яна элтиб келаётган эди, қулоғим остида ҳуштак товуши эшитилгандай бўлди. Қўзимни очиб қарасам, балкон эшигининг лардаси шамолда аста тебраниб турар, касалхона ёнидаги катта йўлдан «шув» этиб, узоқлашаётган енгил машина овози қулоғимга чалинди. Яна аввалгидан пастроқ ҳуштак товуши эшитилди. Товуш Мўмин Тўраевичнинг ёстиғи ёнидан чиқарди. У оғзини ёстиққа босиб олган шекилли лабининг чеккасида «шит», «шиит» деган хира товуш эшитиларди. Мен ҳам «ях-хи» деб томоғимни каттиқ кириб йўталиб қўйдим. Мўмин Тўраевичнинг қулоғига ҳеч нарса кирмас, парво қилмай ҳуштагини баралла чалиб ётарди. Мен чорак соат аввал ҳайрон, сўнгра бутун аъзойи баданим вайрон бўлиб ётдим. Балки ўхлаб қоларман, деб ўзимни юпатишга тушдим. Лекин бир нарсага иқрор бўлдимки, уйқу нисондаги энг табиқий ва тазйиқсиз бажариладиган эҳтиёж экан.

Ғайри табиқий товушлар қулоғимдан ўтиб, миямнинг қават-қаватларига сингиб борар, худди осиб қўйилган темирга болға билан урганда тарқаладиган товушдай вужудимни титратиб, пешонамнинг икки чеккаси лўқиллай бошлади. Энди чидаб бўлмас эди. Ўрнидан туриб кийиндим. Йўлакка чиқдим. Ҳамма уйқуда. Ташқарига чиқадиغان эшик ҳам қулфлаб қўйилган. Телевизор қуралган миёнасаройга бордим. У ерда диван бўларди. Агар диван бўш бўлса ўша ерда ўхламоқчи бўлдим. Қарасам, диван устида кечки навбатда қолувчи ҳамширалардан бири ўхлаб ётарди.

Қоридорнинг бошидан охиригача охишта юра бошладим. Ҳаммаёқ сув қуйгандай. Эшиги доимо очик, оғир беморлар ётадиган хона ҳам пивч эди. Фақат бизнинг хона ёнидан ўтаётганимда ичкаридан алжирашгани ё хурракками ўхшаган аллақандай ғайритабиқий аралаш-қуралаш товушлар эшитиларди.

Қарасам соат тўрт ярим бўлибди. Бироз миғзиб олinsa ёмон бўлмас эди. Инма қилиш керак? Мен подон бўлмасам, майли, биродар, ёнимга ўтсангиз ўтақолинг, аммо хуррак отасизми-йўқми, деб сўрасам биров уришармиди? Қизик, ўзиям пидамди-я?! Нахотки хуррак отиники билмаса? Хотини бормикан? Жабр экан бечорага. Хурракка чидаган аёл ҳаётда барча хўрликка чидаса керак!

Оёк кийимларимни шайиллатиб, оғир-оғир кадам ташлаб хонага кирдим. Мўмин Тўраевич аввалгидай бўғилиб-оқилиб хўррак отарди. У оёк товусига ҳам уйғунмади. Хонанинг уртасида туриб «Э, худо» дедим овозимни чиқариб. Натижа бўлмади. Ечиниб узимни кроватга отдим. Кроватнинг тахталари ғачир-ғучур қилиб кетди. Мўмин Тўраевич эса у ёнбошидан бу ёнбошига ўтирибди. Менга қараб чилим тортгандай хўррак отарди. Шамшироқни ёқдим, ўримдан туриб, кроватга ўтирдим. Мўмин Тўраевичнинг юлка лаблари оқилиб кетган, бурун катаклари нарракнинг даядарагидай тебранап эди.

Ниҳоят, Мўмин Тўраевичнинг кроватини оёғим билан тениб кўрдим. У худди оғзидаги саккичи чайлагандай «кў, чам, чам, чам, чам» этиб нинчиди. Мен шу фурсатдан фойдаланиб, ухлаб олмоқчи бўлдим. Бошимни кўрпа ичига олдим. Кўнглим беҳузур бўлиб, баданимдан совуқ тер чиқа бошлади. Кўрсига қаладонидан нахга олиб, икки қулоғимга тикдим. Энди хўррак бироз сеник эшитиларди. Барибир, миям отилиб кетаётгандай, қулоқларим шайиллаб қалати шовкин-суронлар кела бошлади. Худди қулоғимга шовуллаган дарё товуси эшитилётгандай бўлди. Баттар асабийланиш бошладим. Соатга қарасам 6 дан оғирбди. Энди ухлаганинг хожати йўқ. ҳамшираларнинг йўлакдаги энгил-елиги оёк шарналари эшитиларди. Ўримдан туриб, кўчидим, соқолимни олдим.

Мўмин Тўраевич бирга понюшта қилиш учун мени излаб духтирлар хонасига келганда мен бизни даволаётган врач билан ҳамма нарсани келишиб қўйган эдим.

Сизни излаб юрибман, бу ерда экансиз, жўра, деди у менга яқинлашиб. Эрталабдан кайфиятингиз чўғ бўлса, кечгача зўр бўлади. Унинг оғзидан «гуш» этиб коньяк хиди аниқиб кетди.

Қани кетдик, қоринг тезроқ, кази совумасдан, арок илмасдан ўзимиз қизиниб олайлик.

Нарсаларимни йиғинтирар эканман, «Яна ун қунигиз бор эди ку» деди Мўмин Тўраевич хайрон бўлиб.

Хай, майли, йўл олдида бир шиёла олинг, деди ниҳоят менинг кетилишимга қатъий ишонгач.

Раҳмат, кечагисен ҳам етади, дедим худди унинг олдида гуноҳкор одамдай хижолат юртиб. Ўшанда стационарга иккинчи келганим бўлсин деб, кетиб қолган эдим. Мама, эди бутун бўлса кеч қолдинг, дейишса...

... Ўшан йилги юкка кўз ўнгимдан ўтиб яна қабулхонадаги врачнинг гали ортқечалик қилиб турган эди, ич

каридан ҳамшира киз чиқиб «юрнинг, сизни чақириншай-
ги» деди.

... Кийимларни ўзгартириб ҳамшира билан бирга ик-
кинчи қаватга кутарилиди. «Асаб касалликларга бўли-
ми»га ўтди. Ёнимдаги ҳамшира 2-хона олдига бориб
тўхтади-да «Мана шу ерда дам оласиз» деди ва ёрқасига
қайтиб кетди. Мен эшикни очиб ичкарига қадам қўяр-
манми, на чиқиб кетишни биламан, на олдига юришни.
Рўзимда утган йилги ошнаам Мўмин Тўраевич турарди.
У хурсанд бўлиб, чапак тилиб кўборди.

Э, қадамларига ҳасанот, — деди югуриб келиб
қўлимдан дипломатимни олар экан, — роса кўриб тур-
ган эдим, ким келиб қолади деб. Ёнтакли билан етти кун
азоб чекдим. Вей, бўнака хўррак-ғурбатли умримда кўр-
ган эмасман. Қани, қани ўтирнинг, менинг мўсичадай кў-
нош дўстим.

Мўмин Тўраевич мени маҳкам қучоқлаб олиб юзла-
римдан чулчиллатиб ушар, оғзидан ароқ хиди келарди.
Кўз олдим қоронғулашиб, ҳўшимдан кетиб қолибман.
Ўзимга келсам, реанимация хонасида ётибман.

1983

«АЛАМ»

Хўмсон қишлоғининг гузаридан сал утганда бахайбат
тўт бўларди. Унинг танаси ошланмай қолган мол териси-
дай бўрилиб, йўғон пилдизлари ер бағирлаб кетган, қа-
лиш шохларининг орасидан тангадай офтоб ўтмасди.

Оқсоқолларининг эслашича, 30 йилларда мана шу тўт
сойида уттига қизил алвон ёзилган хонтахта қўйилиб,
ҳамқишлоғи Қодирхўжа деган чока ҳодими одамларининг
бўйини бўйга, камбағаллини камбағалга, қўлоғини қўлок-
ка ажралиб, рўйхатга олган. Одамларининг исми шарифи-
га «ов», «нов» деган кўшимчалар қўшиб ёзиш ҳам би-
ринчи марта шу рўйхатдан бошланган экан. Шундан
буён тўт тагида умумий йиғинлар бўлиб турар, сумалак ё
ҳалим пиширилганда қишлоқ аҳолиси шу тўт атрофида
тўпланишар эди.

Бу йил ҳам баҳор келиши билан тўтнинг тагидаги
Кўчар мўйлов чойхонасида дошқозон ўрнатилди, кексаю
ёш наврўз баҳонасида олиб-югурарди.

Сайилга ҳеч ким таклиф этилмади. Ҳамма ўз уйидан
гонганини қўлтиқлаб келар, янги-янги полос, гиламлар

дейсизми, охори тўқилмаган қурначалар тўшалиб, кексалар иззатда, ёшлар хизматда бўлган бир пайтда қишлоқ советининг яқинда сайланган раиси Қодирхўжа келиб қолди.

— Инфантириятлар бу ўтмиш саркитини, деди у важдоҳат билан. «Наврўз» — бу диний маросим, ҳозир ҳамма жойда динга қарши кураш бораётганда. Қучар бўва, бу нимаси, одамларни илдан қолдириб бир қозон буткага сиғириб ўтирибсизлар.

Қодирхўжа, ўғлим, бу ота-боболаримиздан қолган эски ўдум, отаси айналсин, бугун дам олмиш кунни, байрам, наврўз байрам-да. Қара, ўғлим, одамларга қара, шунча одамни пул бериб чойхонага тушлаб бўлмайдими-я!

Қучар бўва, сиз кекса коммунистсиз, фронтовик, урушда бир кунни ташлаб кетгансиз, ҳамма марсага тушувасиз, мана ҳозир ўзингиз айтдингиз, «Наврўз» эски ўдум» деб. Демак, биз бу эскиликка қаршимиз, янги байрамлар бўлса марҳамат! Мен ҳозир райкомдан келдим, одамларга диннинг зарари ҳақида тарғибот қилиш ўрнига, Сиз бўлсангиз, «Наврўз» дейсиз-а?!

— «Наврўз» билан диннинг алоқаси йўқ, деди мактаб ҳаваскорлари олдига турган тил-адабиёт ўқитувчиси.

И-е, домла, сиз ҳам шу ердами? Сиз динга қарши курашда ўрнак кўрсатини ўрнига бунақа ишларга ташкилотчилик, денг. Ҳамма бало чаламуллолардан чиқади. Ҳозир одамларнинг онгини ўзгартириш керак, деб бежиз айтилмаяпти. Авадамбўр ўқитувчиларнинг онгини ўзгартириш керак, токи ёш авлоднинг миёсини захарламайсин!

«Наврўз» байрамга эмас, азага айланди. Одамларда мансабдор гапига қур-қўрона итоат этиш, қишлоқ раҳбарига тик бориш одобдан эмас, деган андиша занжирлари кучли эди. Одамларнинг нима қиларини билмай, эсанқираб турганини қўрган Қодирхўжанинг жазабаси тутиб, оёқ остидаги икки челақ сувни етилган ҳалымга асдариб, иргай соғли қанқирини улоқтириб қўборди. Чор-атрофдан зинтирилган «ух» деган шидо дошқозондан таралаётган ҳатим ховурига қўшилиб осмонга кўтарилди.

Ўртаси кунни бундан ҳам дахшатли воқеа бўлди. Қодирхўжа район марказида дуконлар атрофида ширсиб юрадиган кишиларни олиб келиб қарияларнинг мазор ёнида қўрган шийшонини бўздириб қўборди. Ба-жарилаган иш ҳақиқа кўрпача-ёстик, болосларни олиб

кетинлар, деган эди, ишчилардан бири гоҳ курпача ёстиқларга, гоҳ Қодирхўжага қараб «Ўртоқ, бу бизга туғри келмайди, яхшиси, ваъдалашган «яримта»ни бера қолинг», деди.

Ахир, буларни сотсаларнинг 10 та «яримта» келадиги, — қистади Қодирхўжа.

Ўшқ, йўқ, бизни ким деб уйлаласиз, биз одаммиз ахир, — хафа бўлди иккинчиси шеригига «юр» ишорасини қилиб мазордан чиқиб кетар экан.

Қодирхўжа курпача, ёстиқ, полосларни «Жигули»га жойлаб Қўчар мўйлов чойхонасига келди. Қариялар кечаги «Наврўз» дардида қоврилиб ўтиришган эди. Уни қўрган захоти чолларнинг қоволи осидиб, бошлари оғирлашди. Қодирхўжа «Жигули»даги парсаларни чолларнинг олдига ташлади.

Қўчар буна, энди ҳамма парса замонавий бўлсин деймиз-да, — деди ялпизланиб, — анави кир курпачаларни ёқиб ташланг, мана бу пар ёстиқларга ёнбошлаб, индийский чойларни ичиб, дегандай...

Қариялар сергаклашиб қолишди. Эрталаб гурковдан эшитган чала-чулла гапларга бир ишониб, бир ишонмай ўтирган бўлсалар-да, иш бунчаликка бориб етди, деб уйлашмаган эди. Кимдир «кизигалоқ» деди. Қўчар буларнинг қўли қалтираб, пиёладаги чойни курпачага тўқилди. Қариялар ҳушини йиғиб олмасданок Қодирхўжа «Жигули»сига мизди-да, идора томон учиб кетди. Машина орқасидан қўтарилган тутун, чанг-тузун гирдобда Қодирхўжанинг қораси ўчди. Қоравой қассоб оғзидаги нохии Қодирхўжа кетган томонга туфлаб, «ха, баччағар» деди лабларини енгил билан артар экан. Унинг барок мўйловлари диққайиб кетган эди.

Қариялар худди олдидан келишиб олгандай бирдан қўзғалиб Қодирхўжа мазордан келтирган парсаларни битта-биттадан қўлтиқларига қистиринди. Тизилишиб қишлоқнинг ўнқир-чўнқир кўчасидан қоқилиб-сурилиб боғ маҳалла томон йўл олишди. Қўчада валаги аҳвол юз берди. Қадим замонларда келиннинг сепини аёллар қўчада худди мана шундай тизилишиб қўтариб боришарди. У пайтларда аёллар сурнай, чилдирма садолари остида қийқириб-чакириб, говур-ғувур боришган бўлса, ҳозир чоллар оёқларини босайми босмайми, деб ўзларига ўзлари оғир юк бўлиб, ямиллаб юришарди.

Қариялар Қодирхўжа дарвозасига келиб тўхтадилар. Уйда Қодирхўжанинг онаси йўқ экан, ҳовлидаги темир сўри устига лаш-дўшларини ташлаб кетишди. Қодирхўжа-

нинг хотини ховлига чиқолмай дераза илдаси оғидан уларни мулзам кўзатиб турди.

Қодирхўжа уйга қайтганда онаси вужанак бўлиб учоқбоннида ўғирарди.

— Ойи, тушунинг ахир, қанақа замонда яшаймиз. Мен одамлар бетиغا оёқ тираётганим йўқ, уларга тўғри йўл кўрсатайиман, бу қанақасига гуноҳ? — деди тўтоқиб. Чиройли кишлоғиниғ бор, одамлариям яхши, уларга экин расм-русумлар сўғалдай ёнишиб ётмасин денман-да.

Ха, болам, сўғални юлиб бўлмайдн, келсанг қонини тўхтатиб юйин. Одамни шарманда қилдинг... Отаиғ ҳам «замон-замон», деб қанча одамлариниғ ёстигини қуритган. Хеч бўлмаса, сен замонфуруш бўлма, болам! Замонни инсон билан имол яратишнинг унутма.

Қодирхўжа онасига «Нимани тушунар эдингиз, камшир» деган маънода бир қараб қўйди-да кўчага чиқиб кетди. У ҳар кунн чойхона олдидаги тўг ёнидан тасур-тасур утарди-ю, унга ҳеч тикилиб қарамаган экан. Тутта яқинлашдию, калати бўлиб кетди. Тутиниғ ерга бонг эгган йўғон шохиниғ у ер-бу ерида узун-калла латталарга кўзи тушди. Бадаиғ жимирлашди. «Раҳбарлар кўриб қолса борми? Кишлоқнинг нақ нешонасида-я, ҳамма ўтиб, кетиб турадиган жойда бу латталар...»

Қодирхўжа биларди, бунақа латталар бурун мазор четидати, ё бирон овлоқ жойдаги писта, дўлана, қайра-ёчлариниғ шохларига боқлаб қўйилар, кейинги йилларда бу одат йўқ бўлиб борарди. Қодирхўжа буни кишлоқда «Адам боқлаш» деб аталишини ҳам эглади. «Буниси кима энди?» Бу «алам»лар қачон боқланган. Ким боқлаган? Олдин ҳам бормиди, ё у кишлоқ советига ранс бўлганди кейин боқландими?..

Қодирхўжа чойхонага разм солди, жимжит, ҳеч ким кўринмайдн. Кўк, қизил, оқ, сарик латталар ялтиган шохни сийдириб йўлнинг чеккасига улоқтирди. Бир-икки қадам ташлаб орқасига қайтди, улоқтирган шохдан латталарни йиртиб олди-да рўпарадаги кесак девор қанакларига тикиб қўйди.

Ушса кунн у миғжа қокмади. Хойвахон, бу душманлик бўлса керак, деб уйлади. Унинг ранс бўлганидан ичи ёнаётганлар йўқми, бор! Бу, албатта, гадамуслик белгиси. Шу йўл билан уни район раҳбарларига ёмонотлик қилишмоқчи. «Мана, қараиғлар, Қодирхўжа ранс бўлган кишлоқда тарбиянинг ишлар чатож, одамлар диний саркитларга мўққасидан кетган. Қодирхўжани иш-

дан олиб, партиядан ўчириш керак, демоктилар. Пўк, овора бўласиз. Хозир орқавидан қўнган итга тош отсанг эгасига тегади. Бунинг олдини олиш керак. Балаласларини топиб, шарманда қилиш керак...»

Қодирхўжа эрталаб боши ғовлаб, қўзларни қизариб, қовоғини ёсилтириб идорага келди. Қўнғил ғани ҳадеганда тарқалмади. У воқеани район раҳбарларига шийитиб қўймоқчи бўлди.

Пешиндан кейин районга беша гуриб, тут олдидан машинасини тўхтатди. Қараёна, тутнинг одам кули егидиган шохидан яна бир-иккита қизил латталар пайдо бўлибди. Қўзларига шийонмади. Киприкларини пиропиратиб яна тиклди. Ростакан латталар хилираб турарди...

У идамасдан машинасига ўтирди-да жўнаб кетди. Шундан кейин у ҳар кунни эрталаб, кечқурун ҳеч кимга сездирмай тутни кузатадиган бўлди. Бир ҳафта ичида «алам»ларини сонни тобора орғиб, узоқдан хилираб турган байроқчаларга ўхшаб қолди.

Қодирхўжа нима бўлмасин бу масалани ҳал қилмоқчи бўлди. У ўйлаб-ўйлаб тутни тагидан кесиб ташлаш керак деган қарорга келди. Аммо на чойхонада, на қишлоқда унинг ёнига ўтадиган одам топилмади. Одамлар қанчалик қаршилик кўрсатмасин, у шунчалик ниятини рўёбга чиқаришга ошиқди.

... Эрталабдан айниган ҳаво пешиндан кейин янада қовоғини солиб олди. Осмон тула қуюқ туман, момоқолдироқ гоҳ Мингбўдокнинг устида, гоҳ Олчинбарда гумбирлаб қолар. Ёш-ялангини чўчиладиган даражада чакмоқ қарсиплаб ўтирди.

Қодирхўжа райондан дарахт кесадиган ишчиларни олиб келганда ёмғир томчилли бўшлади. Улар тутга қараб хангу манг бўлиб қолдилди. Бунақа минг йиллик баҳайбат дарахтни қўлагиниға ҳеч кимнинг қираги дов бермас эди.

Хужайин, мурожаат қилди ишчилардан бири Қодирхўжага, бироқ кўтин керак, ёмғир ёвади, шекилди.

Қодирхўжа чети пешона теридан йилтираб кетган илғавасини қўлиға олиб осмонга қаради. Сериюх тутнинг барилари орасидан осмон кўринмасди. Унинг пешонасига тунаётган дўланадай-дўланадай томчилар юзини ювиб лабларини томон оқиб тушар, у тамшаниб оғзида шўр бир татмин сезди.

Тоғ ҳавоси эмасми, бирдан ёмғир челақдан қўйиландай шариқлай бўшлади. Бир зумда кўчаларга сел келиб, ҳамма уй-ўйиға югуриб қолди.

Қодирхўжа дарахт кесувчиларини чойхонага жойлаб идорада хавонинг очиқлигини кутмоқчи бўлди. У чойхонадан чиқиб тўт тағидан ўтаётганда бир парса унинг тешасида шундай гумбурладикни, еру осмон қўшилиб қўзидан ўчқун чиқиб кетгандай бўлди. У қўзини юмиб очишга ушгура олмади...

Одамлар тупланмишганда Қодирхўжа қоп-қора қуяга айланиб, ер тинлаб ётарди. Уни яннин урган эди.

Марҳумнинг «етти»сидан кейин гўтнниг шохиди яна битта латта пайдо бўлди. Қодирхўжанинг онаси «алам» боғлаб кетган эди.

1988

ТУГАЛЛАНМАГАН БАҲС

Йигирма саккиз-ўттиз ёшлардаги жувон учта боласини эргаштириб кунёга кириб келди. Унинг қўлида йўрғакланган чакалогин ҳам бор эди. Аёлнинг тўккиз-ўн ёшлардаги ўғли сунъий теридан тикилган қора йўлхалта, етти-саккиз ёшларга бориб қолган қизни туғунча қучоқлаб олган, гўрт-беш ёшлардаги қоп-қўзлари қоп қора, чиройли бола онасининг этагини ушлаб турарди.

Халлослаб келган жувоннинг пешонаси, қовоқларининг ости тердан йилтирар, қизалокнинг сочлари түзениган, боланинг гавдаси сумка ушлаган ун қўли томонга оғиб турарди.

Қўпда элликлардан ошган аёл ўтирарди. У болали жувонни қўрган заҳоти урнидан қўзғалиб, жой бушатди. «Ўтиринг, ўтиринг» деди чакалокни жувоннинг қўлидан олар экан.

Қўпболалик жувон таниш одамга боласини узатгандай бўлди, ўғлининг қўлидаги йўлхалтани, қизни қучоқлаб олган туғунни хотиржам жойлаштира бошлади. Она-болалар сизга қўнган қалдирғочлардай қатор ўтиришди. Жувон нафасини ростлаб, түзениган сочларини түзатиб, рўмолининг четига юзини артар экан, бегона аёлга миннатдор жилмайиб қўйди. Унинг самимий қарашидан «Сиз ҳам аёлсиз, тушунасиз, онажон» деган маъно ётарди.

Нонвоғлар эзингизникими? — сўради ўрта ёшлардаги аёл.

Нимасини айтасиз, уйда яна туғиниш қолган. жавоб килди жувон қишлоқ аёлларига хос бетакалдуф гўрур билан.

Жувоининг исми Сожиди эди. Ўрта ёшлардаги аёл узини Адолат деб танилтирди.

Сожиди чакалоқни йургаклаётганда купенинг ичиди фақат гўдаклардан тараладиган, баъзан нам кўйлақни дазмоллаганда чиқадиган таниш не димокка урилади.

Купега ёш эр-хонин кириб келди. Улар юкоридаги жойларни эгаллар экан, ҳар бир ҳаракатларини олти куз бўлиб қузаатаётган болаларга қараб-қараб қўйишди. Болалар бир-бирининг ливжига кириб, атрофга олазарак термулиб ўтиришарди. Афтидан болалар поездга кам чиққан, кўзларида қувоиндан қўра ажабланиш, ҳайратга ўхшаш безовталик бор эди.

Эру хотин купенинг ичиди узок қолишмади, йигит ичкарига ичиди билан кириб нортфелини тепага печоғлик чаккон улоқтирган бўлса, шунчалик тез ташқарига чиқиб кетди. Хотини бироз уйималаниб турди-да, йўлакда провоникка нималарнидир ўқтираётган эрини кўриб, секни унинг ёнига борди. Улар бошига жойи топмади шеклиди поезд анча жилгандан сўнг купе ёшида пайдо бўлишди. Шу турганча узок қолиб кетишди. Купенинг ичига қараб-қараб қўйишларидан ичкарига киришга юраги бетламаётганга сезилиб турарди.

Поезд тобора тезлашиб, ёлдиракларининг бир маромдаги «така-тук», «така-тук», так-тук»лари кишини аллатовчи садога айланиб борарди.

Провоник купега бошини сукиб, «чоғи ичасизларми?» деди. Адолат она «Ха» деб бошини силкини билан Сожиданинг кичик ўғли онасига ялт этиб қаради. Сожидида туғунча ичидан булочка, бир шода тешиккулча олиб дераза олдидидаги кичкина пештахта устига қўйди. Катта ўғли булочкани пештахта билан ея бошлади, кичиги бир қўлида булочка, иккинчи қўлида — тешиккулча, қайси биридан ичини бошлагани билмас, кизча бегона аёлдан ийманиб, онасига термулиб ўтирарди. Сожиди унга «олавер» ишқорасини қилди.

Адолат она-болаларининг ахволини қузатиб ўтирарди. Болаларининг пештахта билан қуруқ нон ейишини, ё фақат оналарда бўладиган, аёлларгина сезадиған ички бир тўлқин қалқиб кетдиш, бенихтиёр қўлларини настида турган елим халтага қўйишди. У халтадан бир бўлак ичилюк, шаддирок қоғозга уралган сарйёғ, иширилган товук, «ок олтин» конфетларини олиб ўртага қўйди. Шунда болаларининг кўзларида байрам мушакларини тоқоша қилганда чараклайдиган учқунларини сездн. У товукни болаларга улашди-да Сожидига юзланди.

— Мениклар ҳам тонукни яхши кўришарди, ёшил-
гиди, — деб кўйди.

Чой келгунча шилдок, товук, «оқ олтин» ларини
чанин чикиб кетди. Сожида хил ўнғайсилашиб ўтирган
эди. Адолат оша унга қараб «Кўйинг, хижолат бўлмагн,
одамдан азиз парса борми дунёда», деди.

Сожида болаларини бирич-кетин ётқизди. Иккита ўғ-
лининг бошини дераза томонга, чакалокни кизининг ёни-
га жойлаштирди. Ўли болаларининг оёқлари туташган
жойга аста қўниб, «худога шукр, эрталаб уйга етиб ола-
миз, адалари ҳам тузалиб қолдилар», деди.

Адолат онанинг кизиксиниб турганини сезиб, «Ада-
миз касалхонада, кўриб келаямиз, авария қилиб
қўйганлар», қўниб кўйди Сожида хўрсингандай чуқур
нафас олиб.

Сожида эрининг бошидан ўтган воқеани гапириб бер-
ди. Шофер эри қўрилишида бетон ташиб юрганда кечаси
кўзи ялиниб зовурга тушиб кетибди.

Шунча яллисам ҳам қайсарлик қилдилар, — та-
ниши давом эттирди у. — Кечаси шилдаманг, увалимиз-
нинг сунгани бу йил бўлмаса янаги йил булар десам
хам унамадилар. Пул топаман, туй қиламан, деб шу
ахволга тушиб қолдилар. Оёқларини кутариб қўйини-
ганди, хайрият, энди дўхтирлар ол-моз юришга рухсат
беришибди.

Сожида эрининг авариясини гапириб берар экан,
унинг хазини ошқолари, имо-ишоралари Адолат онага
худди муңқиллаган кампирнинг ҳолатини эслатиб юбор-
ди. Аслинда Сожида жуда чиройли юзли, қош-кўзлари
хайкалларош меҳридан пайдо бўлгандай бежирим эди.
Эгинда иссиқ кўнларда баданга ҳаво ўтказмайдиган
кремлийн кўйлак, қишлавериш ранги ўчган жемпер,
оёғида қошначи қийнағий кетган қалта этик, қўлида
қизил кўзли хонаки тилла зирак. Қалта ушан ҳаётлан-
ган енглари очилган костюм киийиб олган, кўйлак ёқада-
ри ижтисомланган латгани жедатади, ҳаммом кўрмаган
қўлларининг ириқлари ўсиб кетган кизчанин оёғида
ўнги болалар қиядиган пайнок...

Сожида ҳам ер остидан Адолат онага раэм солди.
Онаси тегили дўшнинг озода, ихчам кўрилиши, лабла-
рининг энди қизара бошлаган олчадай ширинлиги, қош-
ларининг ёйчанмун тараллиги, айниқса, унинг енгли
ҳаракатидай апрофга таралаётган дилни қинқловчи
оромбахш атир хиди Сожиданин хавасини келтиргу-
дай...

Орадаги жимликни чақалоқнинг енгиллагани бузди. Сожида чақалоқни бағрига олди. У бетона аёл руинарасида кукрагини боласига тутиндан пиймангандай будди. Айниқса, куйлагзининг тутмасини буллатиб, кукрагини чақалоқ лабларига яқинлаштирар экан, бадаи булиб кетди. Пешонасидан совук тер чиқди. Болани ушмоқчи бўлгандай оппоқ йуртакка пешонасини артди. Унинг сутга чайниб олгандай тирик сийнасига ҳавас билан қараб қолган Адолат опа жувонининг танқуйлақсиз эканини сезиб, секин кўзини олиб қочди.

Сожиданинг аъзою-баданнда титрокка ухшаш ички бир ханкирни пайдо булди. Вужудидан куйилиб келаётган сутми ё уялишни, у тушуниб бўлмайдиган мураккаб кечинмалар гирдобнда қолди. Бир лаҳзадан сўнг Сожиданинг кайфияти ўзгарди. Чақалоқнинг «култ-култ» эмгани сари қўлчалари билан она сийнасига миннатдор ёпишиб олишидан симобдай эриб, кўзлари бир сиким нур қиргандай ёришиб кетди, бежирим лабларида табассум жилваланди.

Менинг давлатим шулар, — деди Сожида тўғи Адолат она ҳаёлидаги гапларини ўқиган одамдай, биров мол йиғади, тилла тўплайди, биз мана шу болаларнинг ташвишида ўтиб кетамиз.

Шу ташвишни камайтиришнинг иложи йўқми? деди Адолат опа сизовчан назар ташлаб.

Нимага камайтирамиз, опа. — Сожида ўйлашиб турди-да гапни давом эттирди. Беташвиш одам — одаммас. Кейин... буни нимаси ёмоқ... Тириокка зор аёлларни куриб қорагини изилиб кетади...

Тугри, Сожидахон, сизглим, — деди Адолат опа, — тушунаман, бола жуда азиз одамга. Айниқса аёлларга! Энди демокчиманки, замонга қараб яшаш керакмикан?!

Замонимиз болаларга қаршинми? — суради Сожида.

Ўўк, қарши эмас, аксинча, болаларга ғамхўр, аммо ҳозир янгича яшаш учун қурали бораёпти, эскича янгида, эскича одатлардан қўтилишимиз керакмасми?

Гапигизга тушунадим, — жавоб қилди Сожида, — бола туғини «эскича» бўлиб қолдими? Балки аёлларни товук фермада жүжа очиргандай ҳисоб-китоб билан болалатили керак демокчимисиз?

Йўқ-э, гапни бурманг, мен шароитга мослаб яшаш керак демокчиман. Ҳозирги турмуш икки-учтадан ортик болани қутармайди, аёлларимиз кийналиб кетишяпти

демокциман. Хам ишлаб, хам беш-олонта болани тарбия-
лашинг узи бўладими?

— Ахир эркаклар билан ҳуқуқимиз тенг-ку, опа,
кинояли кулди Сожида, ишламайлик бўлмаса, айтинг
бизнинг раиства: «Сожидахон, чақалоғини дала шийшон-
даги тур арғимчокка боғлаб пахта термасин, уйида туғиб
ўтирсин, эрига кўн пул беринг», деб айтинг, нима дер
экан. Жон деб уйда ўтирардим, унта била туғиб қахра-
мон бўлардим.

Ана шуни айтаянман-да, сизнинг қахрамон она
бўлганингиздан кимга фойда?.. Ўзингизгами? Болата-
рингизгами? Эрингизгами? Ё давлатгами?

Миллатимга фойда! Хозир ҳамма «миллат, мил-
лат», «миллатга фойда келтириш керак» дейсизлар-ку!
Мен ҳам миллат тамини ейдиган болаларни қўлайтирай
дейман-да, онажон.

Бу гапларингиз ё ҳазил, ё кесатик гаплар, Сожи-
дахон, — деди Адолат опа. Сиз миллат ташвишини ки-
май қўяқолинг, унинг ўз одамлари бор. Мен бошқа нар-
са айтмоқчиман: одам дунёга бир марта келади, ўзиниям
уйлаши керак-да! Айниқса, аёл!

Адолат она, гапларингиз туғрику-я, аммо фақат
ўзини ўйлаган одам бировни ўйламайди-да. Кейин аёл-
лар ишонасига ёзилган нарсалар бор. Бу ёзувларни ё
худованди Карим ёзиб қўяди, ё одамлар ёзган бўлади.
Одамлар ёзувини учуриб ташлаш мумкин, Оллоҳ тамга-
си жон билан кириб, жон билан бирга кетади. Бола
туғиш бизга ҳар гал ё кўзимизни очади, ё кўзимизни
юмади. Бу тақдир азалдан қочиб қутулиб бўлмайди.

Сингизм, тақдирга тан берадиган давр эмас, тақ-
дирни яратин керак, қайтадан яратин керак, — деди
Адолат она бироз асабийлашиб.

Қўлининг юқори ўринидиғи вичирлаб наstdаги хотин-
лариниғ тапига қўлоқ бериб ётган ёш жувон ёстиғини
бағрига маҳкам босиб бошини пастга осилтирди.

Кечирасизлар, баҳсга аралашди у, — мен бу
аямлариниғ тапига қўшиламаман. Қўн била туғиш — ута
маданиятсизлик, кейин воҳиё, бемаъия одат.

Сожида ялғ этиб бошини қутарди. Унинг қўзи ёш
жувонга эмас, рўпарадаги ўриндикда ётган йигитга туш-
ди. Таини тўқлди бу йигит, касрдадир қўрган, ўйлаб
туриб, жалай олмади...

Хозирги замонда, — гап башлади ёш жувон,
қўн билалик қалоклик, кейин ота-онанга ҳам, жамият-
га ҳам фойдаси йўқ. Нима учун дейсизми? Шунини

учунки, аёллар бешта, унта туккандан кейин аввало ўзларининг соғлиғини йўқотади, бу болаларни касалга чалантирмай ўстира олмайди. Кетма-кет туғилган болалар нимжон, сурнай ялик бўлиб ўсишади. Бунинг медицина тасдиқлайди. Мен врачман, яхши биламан. Ота-она ўнта болага ҳеч қачон кўнгилдагидай тарбия беролмайди. Бунга на даромад етади, на сибру тоқат! Ахир қимга керак бунақа чалажон болаларини. Ёитта-иккита, бориники, учта бўлсин, шуларни юниб-тараб, едириб-ичириб вояга етказишнинг ҳам ўзи бўлмайди. Менинг фикримча, аёллар ўттиз ёшгача бола туғиб уларни тарбиялаши, мундоқ у ёк-бу ёнига ҳам қараб яшаш керак-да. Назаримда ўзбек аёллари эски фабрикага ўхшаб қолган, уларнинг маҳсулотларида ҳам брак кўп. Жуда кўп ёш болаларининг ўлиб кетинишига сабаб мана шунда!

Соғиданинг руҳини бу ёш жувоннинг гаплари тузғитиб юборди. У ўрнидан саясиб турди. Унинг миёсида «чалажон», «нимжон», «брак», «бетарбия» сингари сўзлар бир-бирини қувиб юрарди. Хатто гапнинг нимадан бошланиши билмай жашкираган ҳолда ёш жувонга ёқрайиб қаради:

Кечирасиз, синим, бу бемехр гап, — деди рўмолининг учи билан бурнининг устидаги терни артар экан Соғида — агар болалар кўп ўлаётган экан, бунинг мен билмайман — рост гапми ё ёлғон гапми, аммо лекин бунга кўпболалик сабаб бўлмаса керак. Сиз дўхтир экансиз — асраб қолинг! Балки сабабини топилиб қолар?!

Сизга ўхшаган олимлар табиатни қул қилганимиз, деб одамларни қул қилиб қўйди-ку! Ширин боғларимизни куз ёшлари билан сўғораямиз. Бир қултум сут учун қишлоқни тир айланиб чиқамиз. Ҳа, мен ўнта болага кўкрагимдан сут етказиб беролмаслигим мумкин, ҳозирок бештаси тинкамиз қуритаёзди. Аммо мен болаларимга меҳр сўтимни бераман. Томчи-томчи бу сутларим менга меҳр бўлган бўлиб қайтади.

Э, хафа бўлмаг олажон, қайси ота-она ўз фарзандларидан ёлчиган, боқиб-боқиб туваги оқармаганларини қўй қўрганмиз.

Ҳаммаси эмас, жавоб берди Соғида, — туруч курмакисиз бўлмайди. Фарзанд ташвиш энт тотли ташвиш, фақат фарзанд доридан ҳудойим асрасин. Энди ҳар хил болалар бўлади. Тарбиясига боғлиқ. Соқолига оқ орадасаям отасининг елкасида «отам дерман» деб юрганлар пўк эмас.

Сожидахон, ҳамма нарса тарбияга боғлиқ дедингиз. — гапга аралашди Адолат опа. — бу жуда тўғри, — Ахир қўп болали уйда қандай қилиб тарбия бўлсин? Икки-учта болали зўрға тарбиялаймиз-у, беш ўнта бўлса... вой-вуй... тасаввур қилмаймай.

Буни ҳеч қийин жойи йўқ. — бамайлихотир жавоб берди Сожида. — одамни одам тарбиялайди, кичикни катта, биттани қўнчилик эргаштириб кетади. Гап эру хотини шовқилдида.

Маданият-чи, маданият. — гапга аралашди юқори ўринликдаги ёш жуван. — ахир китоб ўқий керакми, яхши қийинчи керакми? Кино, театрға бориш-чи? Сабаҳатга-чи? Факат бола-чақа деб умрини совуриб ябўрган билан биров раҳмат дейдими? Яқинда битта хикоя ўқидим. Саксон ёшга чиққан қол биринчи марта Самарқандни кўриб «дунёда шунақа шаҳар бор экан-а», дебди. Америкадан, Африкадан. Хиттистондан одамлар келиб Ўзбекистонни томоша қилишди, биз бўлсак бола-бола деб эшик хатлаб ташқарига чиқмаймиз.

Синглим «маданият». «маданият» дедингиз, буни сизчалик тушунмайман. Бизга ўхшаганларининг ўқишдан қилиб кетгани тўғри. Қинлоқ-қинлоқ-да! Барибир, гапингиз қўлоғимга эрийи ботади. Сиз одам бориб кўрса бўладиган нарсаларни гапирдингиз. Яна алланималар ҳам бор одам юрагида. Уларни кўриб бўлмайди, факат сезиш мумкин. Нима десамийки... ўзбекнинг ўзбеклиги унинг болажонлигида, болаларинини ерга, элга меҳрида. Мана шу меҳрини вояга етказиш ҳам маданият эмасми?

Ерга меҳрлиман, деб, болаларни тушроққа оёқ-яланг хайдаб қўйиш керакми? Ўнта болали чап билан тўйдириб бўладими?

— Шунини айтаман-да, болаларни камситиргандан қўра озиқ-овқат, қийим-кечакни қўпайтирса яхшимасми? Кўрини тўйдирини қийин иш эмас, қўзни тўйдирини қийин. Бирор бола ерга повда тикиб қўйса жини танигунча у мева беради. Кўрт бойлиги ер қаъридан қўра эл бағрида қўпроқ бўлсин деймиз-да! Кейин яна бир гапим бор. Шаҳарликларни қинлоқ боқади, тўғрини? Ана шу қоринни тўйдириб, иссиқдан совуқдан сақлайдиган қийимболларни яратадиган одамлар қинлоқда яшайди-ку! Уларнинг қўпайтириш керакми? Ё нарсалар ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолаберадими? Қонга солиб оикелсангиз ҳам шаҳар йиғит-қизлари қинлоқда турмайди. Қинлоқда туғилганларининг учдан бир қисми қиндик қоти

тўхилган жойдан жилмайди. Шунақа экан, агар битта-икки нафардан бола кўрсак, шаҳар оч қолади-ку!

Хо, Сиз хали шаҳар гамида бола туғаман, дегил, ҳазилга оқди гапини ёни жувор, — гап еманг, мингта одам ичинин битта машина бажаради.

Машиналариям одам бошқарадими? Ё уллариям аёлларга топшириб кўймоқчимисиз?

Ўук, нега энди, бир замонлар келиб робот-машиналар ишлайди. Биласизми қанақа бўлади? Бу машиналарнинг унтасини битта одам идорада утириб бошқаради. Программа асосида ишлайди. Команда берасиз — машина ишга кириб келади, команда берасиз — беда уради, команда берасиз — пахта теради. Кечқурун команда бўйича гаражларга кириб кетади...

Ана шунақа замон келсин, ишланкейини гаплашамиз. Ҳозир унақа эмас. Биз ҳам шунақа замонларга илҳамимиз. Балки ўшанда кишлоқни, шаҳарни жонли инсани билан таъминлайдиган аёлларга муҳтожлик бўлмас. Унда биз ҳам командага қариб ҳомилдор бўлармиз, команда бўйича туғрухоналарга кўраммиз. Ҳозирча бизга она ер нафаси, ота-боболаримиз одатлари доялик қилмоқда...

... Кўзёта ташқаридаги тун рангига ўхшаш дилхираллик чўкди. Унча аёл жимиб қолди. Поезд ишдат билан тун бағрини ёриб борар, видтиракларнинг тинимсиз «так-тук», «гака-туклари» манзил йироқлигидан, аёлларнинг дил қулақлари энди очилиб келаётганидан дарак берарди.

Соғида юқори ўрнидаги йилгитин оёлагандай бўлди. Ха, ха, бу ўша ёшларда еттинчи синфгача бирга ўқиган Эргаш эди. Жуда ўзгариб кетибди. Кишлоқ йилгитларига ҳеч ўхшамайди. Соңлари елкасига тушган, сичковнинг думидай муйлаби юзига жуда ярашган, кўзлари безовта чарақлаган. Унинг оғаси болалари турмаганидан отасига эргашиб юрсин деган маънода исм берган. Эргашнинг кишлоқдан чиқиб кетганига 15 йилдан ошиб қолди-ёв. У Тошкентда ишқуён бўлиб қолиб кетган эди. Эргашнинг оғаси уелининг ёшига қатнайнериб-қатнайнериб дунёдан ўтиб кетди. Отаси кишлоқда ёлғиз яшайди. Соғиданинг қулоғига яқинда бир гап чалинган эди. Чоқ қўшиқларга «Кўзим йўлда — ўзим гўлда ётибман, бир энлик хат ёзиб Эргашга кўборинглар, бир келиб кетсин» деган экан.

Эргаш Соғидага узоқ тикилиб қолди. У ҳам Соғидани олади шекилли ўзини билмаганга солиб ётаберди.

Сожданинг тили кичий бошлади.

Адолат она, — деди у бошик оҳангда, — бундок қараганда туғри гапирасизлар, қайси хотин чиройли кийиниб, эрини эргаш-тин рииб юришни хоҳламайди. — «Эргаштириб» гузани шундай чузиб айтдики, Адолат она ҳам хайрон бўлиб унга тикилди. — Энди ота-бола, ака-ука, она-сингиллар уртасидан оқибат кутарилмасин, тошбағир бўб кетмасин, деймиш-да. Мен ҳам баъзан газет ўқийман. Бултурмиди-ей, ўкиганиман. Каттақон амалдорнинг ёлғиз ўғли уғриларга бошлик экан. Қожа дорига уч экан. Нега шу амалдор ёлғиз боласини тарбия қилмаган? Уларда ҳамма нарса бор-ку! Адамиз айтувдизлар, бемехрлик, бегорилиқ ана шунақаларда бўларкан, миллат тан ламас экан.

Яна уз билганингиздан қолмайсиз-а, — деди бироз шаштидан тушган юқори ўриндикдаги жувон гапни боши-ка ёкка бурмоқчи бўлиб.

Ха, ха, — жавоб қилди Сожида, — меҳр-оқибат-нинг қўп-ками, узок-яқини йўқ. У одамда ё бўлади, ё улади. Сизларга қолса «Қўп болада тузим йўқ, кам бо-лани узим — тўқ» демоқинсиз. Мен бошқача ўйлайман. Қўп болали уйда меҳр ўқолган бўлади.

— Меҳрни ховучдаб тарқатмасдан биттасига бериб қўяқолса бўлмайdimи? — деди ёш жувон гўё Сождани гапдан тутдим дегандай кинояомуз.

Меҳр — майиш эмас, бўлиб берадиган.

Бўлди қилақолинглар, — деди ниҳоят Адолат она ўриндан қўзғолиб жойини туғрилар экан, — сизларни келиштириб бўлмайди, шекилди, хаёт қўрсатади!

Шу пайт чакалок қўчиб ўйғондию, йилдай бошлади. Унинг чиққириб йилдани кўче ичидаги дилхиралик билан ташқаридаги эминистон чокни илтигаётган чаклидай тукилди. Чакалок овунини ўрнига қиндиги узилгандай баттар чиққирар, поезд вилдирақларинини тарақа-турук-лари ҳам эшигилмай, кўче ичинигина эмас, бутун олам-ни бола йиғиси қолдаб олгандай бўлди...

... Вакт алламаҳал бўлиб қолган, поезд ошпоқ тўнг сари елиб борарди. Баҳс тугалланмай қолди. Уччала аёлни кўзидан ўйқу қочди. Фақат болалар тинч ухлаб ётишарди.

1988

«ҰЙНАЙМИЗ-КУЛАМИЗ»

Қорасоч кампирнинг ховлиси қишлоқнинг нақ бикинида. Ёлғиз ўғли урушдан қайтмай, дом-дараксиз кетгач, чоли қурғур ҳам бир тутам соқолдай гўжанак бўлди-қўйди. Қиш қириши билан қурпа-тўшакка миҳланган чол кўкламдаям, ёздаям уридан турмади, «саратонда бадани илмайдиған одамнинг кўзда қони қизирмиди» деб кампирнинг безовта бўлганича бор экан. Чол уни ҳамма бало-қазоларга гирифтор этиб, ташлади-кетди.

Ўғлидан, эридан жудо бўлган Қорасоч кампирнинг қишлоқда яқинлари қолмади. Чол ҳеч нарсага ярамасада, нафас олиб ётгани тузук экан. Хувиллаган ховлида ёлғиз қолган одам нима қиларини билмай қоларкан. Ояқат пиширай деса иштаҳаси ўлик, нон ёнай деса ўтинни аяйди, бир сиким қир учун катта қозонни тўлдириб сўв иситтиси келмайди.

Қорасоч кампир эрининг қирқи ўтгунча на ётарини, на ботарини билди, қуни-қушнилари ҳам аста-секин уз тирикчиликлари кетидан тарқалиб, одамзоднинг кўзи юмилгунча ташвишлар етаклаб юришини ҳис қилди у. Охири чолининг кетмоғини қўлга олиб, ховлини чопиб чиқди, у-бу нарсалар экиб қўйди. Болта оғирлик қилди шекилли, теши билан ўтин ёрадиган бўлди.

Ховлининг кунга қараган томониға чолининг ўзи қурган пастаккина молхонадаги жонивор эшак унга анча дартда эди. У ҳам тирик жон-да. Емишини ўйлаш керак, тагини тозалаш, сўғориш дегандай. Бир қуни қўчаға ҳайдаб юборган эди, қўшни бола Олимжон уни икки қун деганда Олчинбардан топиб келди. Қундуэлари оғилда пишқириб-пишқириб туриди, кечалари патур-путури, беҳосдан ханграб қўйиши кампирга ёқадиган ҳам бўлди. Ҳар холда ховлида унга шерик жонзод бор-да. Кампир ахён-ахёнда у ёк-бу ёкка бориб, қайтса, туғри келиб эшакдан хабар олар. «Йигит ўлгур, турибсанми, зерикмай?» деб қўярди. Эшак худди кампирнинг гапи унга хуш ёққандай бўйинини чўзиб, япирмоқдай-япирмоқдай қулоқларини осялтириб турарди.

Қишлоқчилик — одамни ёлғизлатмайди, тирикка тиргак, ўликка эға топилади. Қорасоч кампирнинг чоли тирикчилигида рўзғори қандай кечса, шундай яшаб келарди.

Қишлоқда бир удум бор. Қузда ҳар бир хонадонда «ўтин оши» бўлади. Ҳар ким эшаги билан «ўтин оши» бераётган уйга тупланиб, эрталабгача мижжа қокмай гу-

рунг қилинади. Баҳолш қудрат қўй, эчки сўйилади, «ўтинчи»лар меҳмон бўлади. Тонг саҳарда 50—60 эшакли ён-яланг киру тоққа қараб жўлайди. Қўй чиқар-чкмас «ўтин оғиш» берган хонадоннинг дарвозаси олдида 50—60 эшакда ўтин келиб тушади. Биринчи келган ўтин чинишг белига белбоғ боғланади. Шу ашшода қўйи-қўшнн, қариндош-уруғ навбатма-навбат кишлок ўтинини жамланади.

«Ўтин оғиш» мансуми боғланганидан то қиш кириб келгунча Қорасоч камширининг эшаги ҳам ўтин ташийди. Агар болка эшаклар «ўтин оғиш» берган хонадонга қараб юрса, Қорасоч камширининг эшаги тушга тўғри камширининг дарвозасига келиб тўхтайдн. Қорасоч камширининг хонадонидан ҳеч қим «ўтин оғиш»га бормаса-да ўтинг кишлок ўтини узидан ўзи йиғилиб қолади.

«Ўтин оғиш»лар айни авжига минган, ҳар қўйи уйига бир эшак ўтин келиб турган пайт эди. Қорасоч камшир эшакни суғормокчи бўлиб оғилхонага борса доимо унга химралиб турадиган, ҳатто кетаси ҳам оёқда ухлайдиган эшак бесўнакай аҳволда ётарди. Камшир эшакнинг у ёнидан ўтиб қаради, бу ёнидан ўтиб қаради. «хих-хих»лаб кўрди, қўлоғидан тортиди, қўли билан туртиб турғазмокчи бўлди. Эшак зил-замбилдай бошини қутара олмас, юмук кўзларини шилшк боғган, оёқларини қўзганича ётарди.

Камшир анча овора бўлди, эшак ўрнидан турмади. Олимжонни чақирди.

— Олимжон, болам, — деди у, — қорасоч теккурта бир бало урган, эшаклаб бориб Тўғон акагини чақириб кел.

— Ия, Қорасоч хола, Тўғон акам — одам дўхтирикү, — деди Олимжон.

Нима қилти, одамни қўрган дўхтир эшакни қўрмас эканми, — деди камшир, — бор, ай танай, човқаллаб бориб. Қорасоч холам кўборди десанг келади.

Тўғон дўхтир кишлоқнинг узидан чиққан. У ҳаммани даволарди. Ҳатто доялик ҳам қўлидан келади. Доимо кайфи чоғ қиради. Қачон қаерда учратманг «уйнаймиз-қўламин» деб қўяди. Тўғон дўхтир келганда Қорасоч камшир эшак ёнида чўккалаб утирарди. Уни қўрган захоти худди халоскорига қўйи тушган одамдай кўзлари ўмиқвор жовдиради. Тўғон дўхтир эшакни бир-икки тепиб кўрди. Жонивор қўзғалмади. Икки қўли билан эшакнинг икки қўлоғидан тортиб турғазмокчи бўлди. Охири камширга қараб «Қорасоч хола, бунга яримта до-

ри керак!», деди. Камшир «дори»га тушундию, «ярим-та»сига тушунмади.

Олимжонга пул беринг, тез олиб келади, — деди Тўғон дўхтир унга хайрон қараб турган камширға.

Тўғон дўхтир Олимжон дўкондан олиб келган ароқ шишасини қўлга олиб бир чайқатиб қўрди. Камширдан стакан сўради. У стаканга тўлдириб ароқ қўйди, камширға орқасини угириб киригини қоқмай олиб юборди.

— Қорасоч хола, ҳозир эшак ўридан туриб кетади, уйнаймиз-қуламиз, — деди.

Эшак бошига бориб чўккалади-да стаканни ароққа тўлдириб Олимжонни ёнига чақирди. «Мапанин ушлаб тур» деди унга стаканни узатиб. У эшак бошини тизасига қўйиб, икки қўли билан унинг дунжини очди.

Қуй, — деди Олимжонга қараб, — эшакнинг қулфланиб қолган шишларини кўрсатиб.

Олимжон стакандаги ароқни эшакнинг дунжига, тиниларини орасига қўйиб юборди. Эшак бирдан илқириб, зарб билан ўридан туриб кетди ва Тўғон дўхтирни қатласи билан туртиб юборди. Шишанинг тасида қолган ароқ тўкилиб кегинига сал қолди. Тўғон дўхтир қолган «дори»ни шишанинг оғзини лабига қўйиб ичмирди, «нги билан лабларини артиб «Мана, эшак ҳам тузалди-қолди, уйнаймиз-қуламиз» деди-да Олимжонни эргаштириб қўчага чиқиб кетди.

Қорасоч камшир эшакнинг ўридан турганига хурсанд бўлди. Бироздан кейин уни суворишга сув келтирса эшак галати аҳволда эди. Унинг қўзлари кинидан чиқиб кетгудай ола-қула, икки қўли диққайган, оёқлари қалтираб турарди. Бирдан девор қўлагандай эшак гурс этиб ерга йиқилди. Йиқилди-ю тошдай қотди-қолди. Қорасоч камшир уйдан йиғи товуши эшитилди. «Вой, дод, энди лима қиламан, худое қирчинингдан қийилин. Тўғон, уйнамай-қуламай жувонмарт бўл», деган йиғи аралаш қарчинини эшитган қўни-қўшнилари Қорасоч камшир уйда бирор қор-қол бўлган иекилли деб югуриб қолишди.

1990

АРАФА ОШИ

Ташкентдан Хумсонга бир ош дамлагунча етиб бориш мумкин бўлса-да Мовжуда холанинг шаҳардати уёли охириги йиллари кишлокка онда-сонда келадиган бўлиб

қолди. «Шундоқ дарё бўйида сувга зор яшаймиз-ку, бен-
зидан кийналвотгандир» — ўзини ўзи юлатарди кампир
ўғли билан невараларини соғинганда.

Мовжуда ҳола Қурбон хайитда невараларининг ке-
либ кўришсини кўтиб ўтирмай шаҳарга отланди. Эрта
туриб нон ёди, бўғирсоқ, юпкалар пиширди, қурт, қот-
ган-қутган туршак, бодом, ёнғоқларни, уч кундан бери
олма шохига илғиллик сузма халтани алоҳида ўраб
қўйди. У пешинга яқин автобусга ўтириб шаҳарга жуна-
ди.

Бенкайрағоч даҳасида автобусдан тушиб, рўпарадаги
ганиш кўчага кириб борар экан, Мовжуда ҳола кийёс
суллаган ўрик, гипосларга ҳавас билан термулди. «Ша-
хар, пихар-да, ҳамма нарса шу ердан бопланади. Қип-
лоқлаям қуш-қумурсқа, одамлар яйраб қолар», — хаёли-
дан ўтказди у.

Мовжуда ҳоланинг димоғини ҳовлилардан таралаёт-
ган қоврилган шиёр хиди қитиктаб борарди. У ўғлининг
дарёозасига яқинланганда кўчада ўйнаб юрган неварала-
ри югуриб келишди. Биринининг қўлидаги туғунни олди,
бошқаси «Ая», «Дада»лаб ичкарига чопиб кетди.

Келин арафа оғини сўзиб келди. Дастурхон атрофи-
даги ўғил, келин, неваралар Мовжуда ҳоланинг тилова-
тини чурқ этмай тинглашди. У ўтган-кетганлар, йўлда
сасфарда юрганлар, ер эгалари — сув эгаларини эслаб,
авлод-аждодлар руҳига бағишлаб дуо ўқиди. биринчи
бўлиб ошга қўл узатди. Жўжалардай мултираб ўтирган
болалар аста-секин бўясига, ота-онасига эргашиб ош
еяётганда «Қўшниларга ош таркатдингизми?» — сўраб
қолди Мовжуда ҳола келинидан.

Ойижон, ҳозир бировга ош берадиган маҳалми? —
жавоб қилди келин мулоҳим овозда.

Азалдан таомилсимиз, болам, арафа ошида қўшни-
ларининг ризқи бўлади. — деди Мовжуда ҳола. Келини-
нинг жимиб қолгани ёқмадимми, ё гани яримта бўлиб
қолдимми, Мовжуда ҳола ўғлига қараб «Бу кунлар ҳам
утиб кетар, болаларим, оғининг ўн бешин қоронғу бўлса,
қолгани — ёру» деди.

Ўғлининг хогинига хўмрайиб қараганини пайкаган
Мовжуда ҳола ўзини сезмаганга солиб бир-икки ошам
овзига ош солгандай бўлиб қўлини артди.

Шу, охириги пайтларда палов унчалик ботинқира-
май қолди. қарилик-да, бизларни тангсайимизни нон-қой
билан кутаришган, қой ичмоқчиман, келин, менга қой
қўйиб берақолинг, ичям ёниб бородир, — деди.

Ўғлининг «Қўлинигизни артманг, ош, ошнинг, ошгина сиз, юмшоқкина бунт!», дейишига қарамай Мовжуда ҳоланинг томонидан ош ўтмади.

Келин дастурхонни йиғиштириб олди да ўз юмуши билан овора бўлиб кетди. Ўғил бирпас ошани ёнида у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирди. кишлоқдаги қариндошлар ҳол-аҳволини сўраштиради.

Хайит қуналари кишлоққа бир бориб келсанг бўлармиди, деди ниҳоят Мовжуда ҳола, фотиҳали хонадонлар анча қурайиб қолган...

Мовжуда ҳола ўғил ташқарига чиқиб кетгач, ошхонага кирган эди, лаган четида қолган ошга кўзи тушди. Ўғил унинг олдига сўриб қўйган тухумдай гўшт лаган четида турарди. У ошни косага солиб, хўшга бир булак гўштан майдалаб сепиб қўйди. Унинг устини кишлоқдан ўзи олиб келган бўғирсок, юпка, қўлчалар билан ёпти-да невараси Зилоланинг қўлига тутказиб, «Буни-чи, қўшини опоқлигга олиб чиқиб берсин, хўшма, югур, чаккон», деди.

Мовжуда ҳола қолган ошни қўшинга чиқарганидан хишлоқга тортиб «Узинг кечир, худойим», деди шир-лаб. Бир зумда Зилола коса тўла бошқа ош олиб келди. Косанинг устини янгилади-да Зилолани чап томондаги қўшинини уйига эниқладди. Келин ҳовлида уймаланиб юрганда Мовжуда ҳола невараси билан анча қўш-қўшвиларнинг қўвғилини овлаб бўлинди...

Келин эрталаб полизга тайёрлаётганда балани ҳола-га тушди. Қайночаси кеча олиб келган йирик-йирик бўғирсок бўғирсоклар, сутли қўлчалар ёнида шаҳарча бежирим бўғирсоклар, седана сепилгаз поилар пайдо бўлиб қолибди. Косадаги ош ҳам бирониники. У аниқ биларди, урадан зўра бир ошлик мушак сабзи тоғган эди. Косадаги ошда қизил сабзи...

Бармоғини тинглаб турган эди Зилола ириллаб келиб «Бувижонимни қўргани опоқилар келишмаяптилар» деди.

Ҳовлида қўшин аёлларнинг говур-ғувури эшитилди.

— Вой, бувижоним-ей, соғинтириб қўйдингиз-ку, омонимиз-жонимиз... Қачон келганингизниям билмай қолибман; бўғирсовенигиздан бирдими келганингизни, деди ёшгина жувон Мовжуда ҳола билан қўришар экан.

Мовжуда ҳоламнинг сутли қўлчасини синабсиз, бу дунёга келмабсиз, — ганин олиб кетди бошқа бир жик-қаккиша аёл.

Яхшиям хайит бахона сизни қурар ажанмига,

додди туладан келган, дүркүнгина хотин, кандок ярашиб гурибсиз бу ховлиларга...

Қушин аёллар Мовжуда хотани ялаб-қалқаб илгарига киришди. Меҳмонхонада аёллар Мовжуда хола атрофини ураб кўриначага ўтиришди. Келин бўлса пойгакка охишта тиз чўкди. Хамма дуога қўл кўтаришди: «Омин, тинчлик бўлсин, ўлим бўтмасин!»

1990

СОВУН

Эру-хотин уруши доқа рўмолнинг қуриши дейилса-да бу галги жанжал ғалати бўлди. Эрталаб эриннинг туғлисини артиб илга жўнатадиган, шимини худонинг берган кўни дазмолдан ўтказадиган, чўсанга янги рўмолча солишни унутмайдиган, «Яхши бориб келинг» каломини канда қилмай, эрини дарвозагачи кузатиб чиқадиган хотинга оёқ ботади-да бунақа сўз. Авваллари битта кўйлакни икки кундан ортиқ эрига кийдирмайдиган хотин энди ҳафтада эмас, ун кунда бир маротаба бир ювса айб ўндами? Галга қаранг, «Надаси, совун, порошок тамом бўпти» деганини билди, «Нима совун ейсизларми, яқинда олиб келган эдим-ку» деса бўладими?

Боалар катта бўлиб қолниётган, кетма-кет кишим алмаштираётган бўлса, чойшаб, дастурхонларни тоза тутмаса жини ёқирмаса, чўмилини бор, юз-қўлни ювиб туриш дегандай... «Нима, совунингизга ота-онаминг кирини юваяимани?» дегени келдики, охириги пайтларда шу совун ўлгур сабабли эру-хотин кўнтриб қолниётганини эслаб, ишдади. «Удеси, шу совунам, кўпайиб қолар» ўзини бехди хотин тоҳ эрига, тоҳ уларнинг машамшала-рини кузатиб турган уртача ўғлига бир афқўда қараб.

Онда бондизгаям кишини. Рўздор деталари гор бўлар экан. Гурунча мита тушириб қўйишлар қаёқда?! Ой ўтмасдан ун халтанинг чапги чиқиб кетса, ёғни аясанг ошинг шовлага айланиб қолса, гўш оламан десанг, хиндий чойга пул тономлайсан, ағчик чой ичиб юрсанг сарёғ таъминини унутасан. Хамма борди-келди битта одамнинг елкасида бўлгандан жакдлари чиқса керак-да. Шу совун яшшаматурини нимагаям эларига солдим — ўзини ўзи қойиди хотин.

Рўздорда майда-чуйда гаплар чувалганда эркак киши камсўз бўлиши керак дейдиган эр — ҳозир хотинига

тикилиб қолди. Хотинининг эгиндаги кўйлаги бир ҳолатда, оёғида калити, ун йил бурун олиб берган «рижский» камзулнинг таниб бўлмайдн, маъке кўзлари, фяррошлар қулига ўхшаб пирйишнб кетган бармоқларига қараб бир веча йил аввал ишга ясан-тусан жўнаб қоладиган муаллима хотинини таниб бўлмасди. «Индасамасам бўлмасинди, барибир совун керак-ку...» ич ичидан афсўсланди у.

— Бутун дам олиш кўни, кир-чирларим тўиланиб қолгани учун айтдимда, ўзингиз биласиз. Жаҳлнингиз чика бермасин, дадаси, хали меннинг совунимага кир юматгансиз, деди хотин уртадаги вазиятни хазил билан юмшатмоқчи бўлиб.

Уларга олазарак қараб турган ўнглчанинг қулоғига онасининг «хали меннинг совунимага кир юматгансиз» деган сўзлари хуш ёкди. «Ха-а-а, аямининг совуилари бор экан-да», — уйлади у ва ота-онасини хурсанд қилмоқчи бўлди. «Аяжон, хафа бўлманг, сиз совунингизни запас қилиб туринг, меннинг ҳам совуиларим бор, сизга бермоқчи эдим», деди онасини кучоқлаб.

Эру хотин хайрон бўлишди. Ҳозиргина ўпкалашиб турган қушлар ялик нурга тулди. Ўнгл онасининг бағридан сирқалиб чиқди-да ўйнинг подвалига югуриб кетди. Бир зумда у подвалдан отаси уч-тўрт ой аввал сотиб олган тўғли қўтисини кўтариб чиқди. Қўтини онасига узатди.

Ойишжон, мана совун, сизга йиғиб юрган эдим. Она қоғоз қўтини қўлига олдию «Вой, шурим» деди иллон чаккан одамдан саросимада. Оёқларидан мадори кетибми, ё хўрлигидан кўзлари жикка ёшга тулибми боши айланиб, беҳол эрига талпинди. Эри уни суяб қолди.

Қоғоз қўтичаси ичидаги турли совуиларининг ранг-баранг молак пашмақларига кўзи тушган отанинг хаёлига ҳаммомда одамлардан қолган молакларни йиғиб юрган ўғли келди. «Нечун ҳаммомга серкатиов бўлиб қолди, девашм-а», — пнграб юборди у ўғлининг дардидаи кўра хотинининг аҳволидан безовта бўлиб.

Онасини хурсанд қилмаи деб, ота-онасини бузичалик хафа қилиб қўйганидан қўрканиданми ё нима гаи эканига гушуна олмаганиданми бола бирдан овозини чикариб йиғлаб юборди. Ота бўлса она-боланинг бу аҳволларига мен сабабчи деб гапниб қолган одамдай гоҳ хотинига, гоҳ ўғлига бир нимадар айтмоқчи булар, аммо ҳеч нарса дея олмади.

ОППОҚ КУЁВ

Хамма оналар болаларининг кўринишига караб эмас, кўрагининг бир парчаси бўлгани учун сўйсалар-да, харкалай, уларнинг бўй-басты, қол-кўзи, ранги-руйига бефарқ бўлмайдилар. Бирга боласини «Қоравойғимдан айланай» деб эркаласа, бошқаси «оппоқкинам», деб ютатади. Келин танлашда ҳам «ойдаккила»сини ёктиришди.

Рашидахоннинг кизлари ҳам бўй чузиб қолшди. У қачон бўлажак кўевларидан гап очилса «Худо хоҳласа, албатта, узун бўйли, оппоқ юзли, келинган йигитларни кўев қиламан, бунақа йигитлардан чиройли неваралар кўришни орзу қиламан», деб қўяди.

Катта кизини узатиш унинг қўнғилини тўлдирмади. Эрининг узок бир тапшии совчи бўлиб келаверди-келаверди, охири розилик беришга мажбур қилди.

— Барибир мени армонда доғлаяпсиз, деди эрига тўйга яқин қолганда, орзуларим қанақа эди, бўйи узун, оппоқ, келинган йигитларни кўев қиламан деган ниятим бор эди, бунингиз...

— Пенсонага ёзилгани бўлади, хотин, жавоб қилди эр. — кўевимиз ёмон бола эмас, иннайкейин мана ўзинмизга ўхшашлиги ҳам бор, буғдойранг, нима мен сенга ёкмайманми?

Ганин айлаштирманг, майли, булар иш бўлди, худодан бахтини сўрайман. Энди кенжамнинг ихтиёри менда. Унга шундай келишган, оппоқ йигит танлайинки, хамманинг оғзи очилиб қолсин.

Нима кизингил эрга берасанми, ё ўзинга кўев танлайсанми!

— Ҳазилтингиз бирам қўполки. ҳа, у қулоғингиз билан ҳам, буниси билан ҳам эшитиб қўйинг: ўзгинамга ёқадиған кўев танлайман.

Бундан чиқди, армонинг ичингда эканда хотин? деди эр, — майли билганингил қил, бўёнига биз аралашмаймиз.

Хадемай орадан икки-уч йил ўтиб кетди. Рашидахоннинг кенжа кизи бўйга етмасданок совчилар қадами қўпайди.

Рашидахон хар гал совчилар келганда кизини бир-роҳ кўрсатиб қўяр. Гулгунойни кўришлари билан совчиларининг чеҳраларида балкийдиган қувончлардан терисига сиемай кетарди. Ун еттига энди кадам қўйган Гулгунойнинг маъжас бодом кўзлари, узун-узун кичриклари, мўрғина елкалари, илгичка бармоқлари, қўлоқлари ёни

да осилиб турган бир тутам гажак толалари, буйинларига чирмашган тикқора соч халқатари унга: кўзи тушган ҳар қандай совчиларни эсанкиратиб қўярди.

Қанча-қанча совчилар доғда қолди.

Рашидаҳон совчиларга «Қизим ҳали жуда ёш, гудак-ку», деб бироз таранг қилиб турар, охири. ҳеч бўлмагач, аввад узи қуёвни қуриб, сўнгра қиз билан учраштиришга рози бўлишини айтарди. Қуёвликка даъвогарлар кетма-кет узғариб турди. Рашидаҳон бирини «кўзининг ичн қизил», бошқасини «қора мунди», учинчисини «нака-на», туртинчисини «тагли-тугли эмас», бешинчисини «маълумотсиз», олтинчисини «бурни катта», еттинчисини «аммамни бузгани» деб йўқка чиқарди.

Қизининиям кўнглига қара, — деди бир кунки эри, — балки университетда яхши қуриб қолгани бордир.

Мен университетда ўқийдиганларга қаршиман. У ерда кўпроқ қишлоқдан келган, далада қорайиб кетган йиғитлар ўқийди. Шахарликлар ўқишдан кўра яхши яшашни билади.

Ипподромни гуллатадиганлар дегин...

Майли, ипподромни гуллатадимми, эски Жувада кассоблик қиладимми, Олой бозорида апельсин сотадимми, шиқиллиб, ошпоққина йиғит бўлсин!

Охири Рашидаҳоннинг кўнглига моҳ йиғит чиқиб қолди. Оқ-сарикдан келган, буйдор-елкадор, қора чарм кўрткаси узига зал ярашган, Олмонядан машина олиб келиб сотиб юрадиган, маҳалласидаги бир ҳовлини 60 минг долларга олиб, уни фундаментиғача бузиб ташлаб, қайтадан якки қаватли қилиб қураётган йиғитмигасан йиғит экан. Бўйидаги тилла занжир камиди юз грамм келади. Ўнг биллағида бриллиантми-ей, қимматбаҳо тошлар биланми-ей қабариклаб ишланган эркакча билакүзук ярақлаб турарди.

Қуёв бўлиши йиғарма олти ёшлардаги камчиндай йиғит эди. Унинг ошпоқ юзтигидан ташқари биринчи қуришидаёқ одамнинг ичига кириб кетиши, узини жуда эркин тутиб, очилиб-сочилиши, хушомадни урнига қўйиши Рашидаҳоннинг кўнглини эригиб юборди.

Гулуноийнинг отаси «Қизимиз ёш, энди ўқишга кирди, қийналиб қолармикан?» дейилинга қарамай, қудалар «Бизга келин эмас, киз керак, узимиз ўқитиб оламиз, билганини баҳам қўрамиз, билмаганини ўргатамиз, ёлғиз ўғлимизни уйга боғлаб қўёлмаймиз, унинг ҳам ҳаридорлари кўн, тезроқ бошини яккита қилгач, кўнглимиз жойига тушади» дейишди.

Рашидаҳон мурод-мақсадига етди. Тўймисан тўй бўлди. Келини ЗАГСга олиб боришга уларнинг эшиги олдига биронта «Жигули», «Волга» келмади, ҳаммаси хорижий машиналар: «Мерседес», «Опел», «Волво», «Ауди»...

Худодан ошроқ куёв сураган эдим, ниятин ҳолис экан дадаси, куёв-ўғил муборак бўлсин, деди Рашидаҳон қувончини ичига сиғдиролмай.

Қуда томон лиқоҳ базминин «Зарафшон» ресторанининг катта залида ўтказди. Бунақа таптана, бунақа ўйин-кулгунин Рашидаҳон тушундайм қўрмаган эди. Қиз тарафдан ким ўртага чиқиб қўлини кўтарса, бас, доллар ёғилди, куёв жўралар каторлашиб келиб пул ўғиринишди, кизил қостюмли йигит ҳатто бир пачка долларини сочиб юборди.

Ҳамма яйради. Рашидаҳон эса ўйланиб қолди. «Бугун-ку ўтиб кетар, индинга чарлар, қудаларга тенглашиб бўлармикан?» хаёлга ботди у. «Худо-ноҳини, ҳамманинг ўзига ярашлик насибаси бўлади», ўзига ўзи таскин берди Рашидаҳон.

Чарларга тайёргарлик унақа-бунақа бўлмади. Бойнинг хайри камбағалнинг бойлиги, деганларидай Рашидаҳоннинг барча тўнган-тутгани сарф қилинди. Қудалар ҳам қараб турмади. Ниҳоят эмас, думбасининг ердан узолмайдиган қўй юборишди, коробка-коробка музқаймоқдан тортиб, Америкодан жўнатишган товукларнинг оёкларига-ча етиб келди...

Қуда томондан юзга яқин хотин-халаж автобусларда эмас, хорижий енгил машиналарда келишди.

Рашидаҳон сулишираган ниҳолдан бушанган Гулгунойни қучоқлаб олар экан, ишажон елкалари титраб, гул япроқлари устига қўнган шудринг мунчоқлардай кизининг қўлларидан томаётган ёшларини кўрди. Гулгунойнинг бу ҳолатини шундан бирикти бөр учиб чиқкан қалдирғоч бодасининг ҳуржишига ухшаш бесарап-жомлик деб тушунди. Уш бағрига маҳкам босганда кўкраги кизининг куз ёшлари билан тобора намланиб бораётганини сезган она қрағида қўрқувгани, ваҳимагани, аллақандай қоронғу бир шарптага ўхшаш кайфият уйғонди. Қарий-сурнай, қиз жувоиларини қий-чўнига қарамай она-бола бир нужуд бўлиб қучоқланган ҳолда уйга кайриб кетишди.

Ха, болагинам, яхшимисан? суради Рашидаҳон, тезроқ танирақол, ташқариса чиқайлик деган маънода.

Инятинсизга етдингиз, ойижон, инятинсизга,
деди Гулгуной йиғидан узини тутолмай.
Булмасам-чи, жоншам.
Куёнингиз ҳақиқатан... оппоқ... уятсиз экан.
Ималар дейсан қизим, эру хотин шунақа бўлади
да!

Рашидаҳон қизининг руҳини тушунолмай уйланиб
қолди...

Орадан икки ҳафта ўтмай куёв чакирик бўлди.

Бу гал ҳам Гулгуной онасининг ярасига туз сеппиб
кетди.

Гал кун ойижон, ҳаммасини айтолмайман, деди
у қўзлари жикка ёнланиб онасининг қулига бир даста
суратларни узатар экан.

Суратларда «оппоқ» куёвининг турли-туман аёллар
кучюғида қўнғилхуш оилари аке этган бўлиб, бирида у
дегиз тулкиларин беланчагида ялавғоч ўрме қизини
оркалатаётган, иккинчисенда тим қора узун сочларини
куёвининг боши узра шарипарадек ёйиб ташлаган тамачи-
но илжайиб турар, учинчисенда «Сникерс» тизлаган
дўмбоққина аёл куёвининг тиззасида ўтирарди.

1997

ОҚ ИЛОН, ОППОҚ ИЛОН...

Ўн уч ёшли келишни Сижжакдан қош қорайганда
отга мингаштириб Хумсонга олиб жўнашди. Беп-олти
нафар аёл чанг йўлда от кетядаи боришларди.

Отлик, ишдалар Қайнарсойга етиб боргунича қаро
терга ботишди. Чағир тоғли йўл... Отга етиб юришининг
узи буладими? Отга минганган мусичадай Асал ўқтин-
ўқтин орқасига қараб қўяр, узоклашиб қолаётган кишло-
қидан энигилаетган итларининг товуши ҳам пасайиб бо-
рар, қуз хавосининг этни жуңжиктирувчи нафаси тобора
кучаяди. Узок-узокларда бошига оқ доқа ташлаган Чим-
ён тоғлари, Бурчимулла елкасидаги Чотқол тизмалари
худди қовғонини уюб тунд ҳолатда Асал билан хайрла-
шаётгандай. У эртага тонг ёринганда яна Сижжакка
қайтиб келаман, онамининг бағрига отиламан, деб ҳаёт
қилса-да она кишлоқидан оёғи батамом узилганини бил-
мас эди.

Асал пайғамбар ёшига яқинлашган хумсонлик Умур-
зоқ подвоғи иккинчи хотин бўлиб узатилган эди.

Умурзоқ полвон Мирзааҳмадбойнинг тундичи. Полвоннинг саксондан ошган отаси, мукиллаб қолган онаси, уч илгиси ҳаммаси бир ховлида туришарди. Хотинини зотилжам олиб кетгандан сўнг ўрни совуб қолди. Хумсонлик шунча қиз-жувон турганда юлдузи сиғажаклик Асалнинг юлдузига тўғри келди.

Асал онаси уймаган қиз эди. Бунақа қиз Хумсонда ҳам, Сиғажакда ҳам йўқ. Уни кўриб қолган одамнинг ақл-хуши учиб кетарди.

Асал остона хатлаб ўтиши ҳамоқо катта овсинининг эти жимирлаб кетди. «Увол-а, увол, бечора», деди ичиди. У ўша захоти қайнонасининг ёнига бориб нималарнидир ичирлади. Кампир эрини ишга солди. Домла никох ўқиб кетгач, меҳмонхонада ҳамма гушланди. Асал бурчақда бўлиндай бўкчайиб янгасининг биқинига кириб ўтирарди. Умурзоқ полвон ўзоқдан Асалга бир-икки ўғринча қараб қўйди. Отасининг гапида жон бор шекилли, у анча ушқоқ экан, шошмаган маъқул, ҳали унчалик қариб қолганча йўқ-қу?

Асални Умурзоқ полвоннинг ёнига бир йил киритишмади. Асал ўн тўрт ёшга ўтганда ойдайд тўлибди, ховлида ҳаммадан қўн елиб-кўғурар, ишлаб чарчамас, полвонга рўбарў бўлиб қолнидан чўчир, кўпроқ қайнонасининг ётиш-туришиндан хабардор бўлиб кўн ўтказарди. Асалга оғир ния бўкўрншмас, у ситир соғиш, молхонага қараш, ҳампир қорини, мол сўғоринлардан бозор этилган эди...

... Асал росмана келин бўлиб, Умурзоқ полвон соқолларини силаб ҳазиллашиб ўйнашадиган пайтлар етиб келганда бир қўни у ҳаммани қўрқитиб кўборди.

Ховлининг қиблага қараган томондаги болаҳона ичиди кичиқча бўлок қўлмак бўлиб, унинг сўви тоғиш ҳам кетмасди, камайиб ҳам қолмасди. Моллар шу қўлмакдан сўв олиб сўғорилар, келинлар ховлига сўв сепилвса ҳам ундан ташинлар эди. Келинлар қўрқиб-ветиб юрмасин деган ниятда қайнота доим уларни бир нарсадан огоҳлантириб қўярди. Бўлок-қўлмакда қўл ўроқдай өнлок йилтираган плон бўлиб, қим бўлокка яқинлашса, у қўлмакдан секин четга чиқиб турар, одам шарпаси тилгач, яна сўвга тушиб оларди. «Қўркманслар, унга тегманглар ҳам, узл безарар» деб қўярди қайнота.

Ҳамма бу гапин билди. деб ўйладими ё Асални огоҳлантиришини унутдим, унга ҳеч нарса айтмаган эди. Бир қўни Асал болаҳона ичидан югуриб чиқиб, ранг-рўйи оқарганича узини қўярга жой тополмай, шайтонлаб қолди.

Орадан анча кун ўтди. Асал қўлидаги челақни уйна-
тиб болахона ичига кадам қўйдию таққа тўхтади. Че-
лақни бағрига босганича бўлок-қўлмакка қаради. Қўл-
мақнинг тиниқ суви жимир-жимир селқиди, ошпоқ
илон ҳамирдан қил суғургандай сўвдан чиқа бошлади.
У бўлок бошидаги япаски қора тош устига ўтиб тилини
бир-икки ўйнағиб, аста қўлча бўлиб олди-да бўйинни
чўзиб бошини қок белининг уртасига қўйганча унга тер-
мулиб қолди.

Асал орқасига қайтишни ҳам, бир кадам олдинга
юришни ҳам билмай эсанкираб турди. Охири қирак ютиб
энгашди да челақни қўлмак-ховузчага ботириб ўрнидан
тураман деган эди, этагининг чеккасини босиб олган
экан, бирдан чайқалиб кетди. У то ўзини ўнглаб олгунча
қўлидаги челақ сўв-суви билан илон ётган тош устига
тўшди. Асал ҳушини йиғиб қараса челақ босиб қолган
илоннинг қип-қизил оғзи очилиб, илгичка тили хавога
тез-тез найза санчгандай қимирлаб турарди. Асал қачон,
қандай қилиб болахона ичидан чиқиб кетганини бил-
майдди. У ҳеч қимга ҳеч нима айтмади. Фақат қайноғаси
кечқурун келинларини йиғиб, қовоғини солганча «Яхши
иш бўлмаггн, беҳосият ишларни қилманглар, деди ер
тагидан унга қўз қирини ташлаб.

Асал кун сайин ўзгариб борди. Қимдир унинг юриш-
туришинини бўйида бўлганидай, қимдир онаси, кишлоғини
солганидан кўрди.

Асал ойдин кечадан чўчийдиган, ёлғиз қолса ваҳима-
га тушадиган бўлди. Кечқурунлари пастда шовуллаб
оқадиган Уғам дарёсига узоқ термулиб ўтирадиган одат
чиқарди. Тўн ярмидан оғанда Умурзоқ полвон Асал-
нинг йўқлигини сезиб қолди. Қоронғуда ётиқ, қўрқа-
ларни найпаслаб кўрди. «Ташқарига чиққандир» деб би-
роз кўтди. Асалдан дарак йўқ. У чоповини елкасига
ташлаб ҳовлига чиқди, ундан дарёга туташган боғга ўт-
ди. Секин қўлоқ солса, олма тагидан дарёга қараб ўтир-
ган Асалнинг ёниғиллаган товунини келарди:

«Оқ илон, ошпоқ илон, ойдинда ётганинг қани,
Мен ёмондан айрилиб, яхшини топганинг қани...»

1997

Татим хола эри «халк душмани» бўлиб, бедарак кетгандан кейин уйсиз-жойсиз қолди. Даладаги ҳовлисини ҳам тортиб олишди. Ёшга киз, бир унвн билан бева қолиб, урушдан қайтмаган куёвнинг уйига кўчиб борди. Шу ердан қизларини узатиб, ёлғиз ўғлининг бўйига, йўлга қараб кўн сақаб юрарди.

Хумсон қишлоғининг Ҳарам маҳалласида эрининг ота-буваларидан қолган тир айлана томли қатга ҳовлиси бўларди. Бир пайтлар ўзи келиш бўлиб тушган, ситир, буқа, отлар пишқириб кириб чиқадиган, қиш бўйи Ҳарам маҳалда эркаклари тўпланиб «гап» ўйнайдиган ҳовли аллақачон найронага айланиб қолган эди. Жар ёқасидаги ҳовлининг ёнбошидаги чиқадиган булоқлар ҳам қолиб кетган, дарахтларга «бойўели» уя қура бошлаган эди.

Ҳовлидаги иморатлар бузилиб, ёнқичдан мактаб қурилармиш деган овоздан кейин Татим хола ҳаракатга тушиб қолди. У қолхоз раисидан шу жойини унга ажратиш беришини кўн пайғомос қилди. Раис бир гапда туриб олди: «Бу масалани мен хал қилолмайман, эрини... нозик масала... ишполкомдан рухсат олиш керак», деяберди.

Татим хола Бўстонликка ишда йўл олди. У «Сарик дала»да терлаб-пишиб кетаётганда бир пайтлар эри миниб юрадиган кашка отдан тарқалган айвирда унинг олдидан йўлни чагиртиб ўтган Абдулла раисга қузи тушди. Раис ун пайкамади шекилди, орқасига қарамади ҳам.

Татим хола ишполком раиси, қозоқ йигит олдига пешинга яқин етиб борди. Ишполком раиси уни ўзек тинглади. Унг қўл бармоқлари билан столни чертиб-чертиб қўйди, биронини кутгандай деразадан ўқтин-ўқтин ташқарига қарарди. «Ана, гап бошладим у муллоим оҳангда, мен Абдулла раисиниан сўйлашмиш кўройишни, бир қиш сўл жайини сураб жатир», деди.

Татим хола уч-тўрт ой қатнади. Кейин билса у ишполком раисининг олдига бу эшикдан кирса, Абдулла раис орқа эшикдан кирар, иккаласи битта жойини сурашар экан. Охири ишполком раиси «Абдулла ака, бауриям, сен қолхоз раисинан, петаган жойингдан ватан қурсанг бўлади, бер шу жайини бева аёлга» дебди.

Татим хола ишполком раисидан бир эшик қорғоз олиб келгач, унга бузилган ҳовлининг ўрни халлаб берилди. Абдулла раис «Агар ҳаммага ўз ота-онасининг жойи азиз бўлса меники ҳам азиз» деди-да ота-буваларидан қолган боғнинг бурчагидан Ҳарам маҳаллага ўтадиган йўлга туртиб чиққан ҳовлисига тош ётқизди.

Нур кассобининг кизи Мирзаахмадбойинини уртанча келиши эди. У келиш булиб тушганда ховли бир айлана иморат, келинлар тош сахардан кун боғунча тинчимас, бири сугир соғса, иккинчиси нон ёнар, учинчиси ховли суяра, бошқиси қозон тешиасида буларди.

Шўролар даврида Мирзаахмадбойининг ховлиси мусодара қилиниб, 30-йилларда Чимкент вилоятидан тулланган болаларга «Детдом» бўлди...

Ховлини бир ойча бузишди. Шунда Татим хола ёлғиз уёлига атаб шу бузилган жойда бошпана қуриб оларман деган ниётда бузишга мутасадди бўлган мактаб директоридап ялтимас қилди:

Амманг ургулсин, сен бошлиқ экансан, бу ердан чиқадиган ёғочларга иккита мактаб кўтарса бўлади, жилда курс иккита оёлхонани бузиб олай, шу етимчага бирор шима қуриб берардим...

Татим амма, бу гапини бир айтдингиз, иккинчи оғзингизга олманг, сизларда мерос-перос деган нарсга қолмаган, давлат мусодара қилган, беролмайман, — деди у.

Мирзаахмадбойлар уйи бузилиб, ҳаммаёқ ёғоч, тахтага тулиб кетди. Мактаб қурилиши бошлаб юборилди. Ҳамма мактаб қуриши билан овора бўлди. Татим холага ёрдан берувчилар ҳам топилмади. Қуруқ ерга эга бўдсаям боши осмонга етган Татим хола ёлғизини ёнига олиб ховлини текислаш билан кунни ўтди. Иморатнинг тагига ётқизилган тошларни қовлаб чиқариб бир жойга гуллаш, ерни текислашнинг ўзи бўлмади. Эракчасига ишлади. Уёлини аяб унга кесак йиғдирди, ўзи тош орқалади. Кучи етмаганларини думалатиб-думалашиб бир жойга йиғди. Тизка-малори қуриб, ҳолсизлашиб утириб қолар, хўрлиги келиб ҳалқуми тулиб-тошиб кетсаям уёлининг олдига ўзини тутар, кўз ёшларини гуё терлаган пешонасини артаётгандай сидириб танилар. «худо хохлаеса, нинимиз енгиллашиб қолди, болам, шу йил ўзимизнинг уйимизда қишлаймиз» деб уёлини килатарди.

Татим хола туллаган тошларини хашарга келган қариндош урувлари зўрға кўтариб-кўтариб теришди. Бир кунда тош ётқизилди, бир кунда девор урилди, бир кунда түсин қуйилди, усти тупроқ билан ёпилган икки хона бир айвон ошхонаси билан битди. Она-бола Мирзаахмадбойларининг сўнган ширзини ёкишди.

Татим хола ёзда ўзи билан ўзи овора бўлиб боғ маҳаллага ўтмаган эди. Қўшин Самар хампир суярадай-суярадай иккита нонни қўлтиғига қистириб кириб кетди:

— Овсин, — деди у бир шимадан чўчигандай у ёқ-бу ёғига алашглаб. — Боғ маҳаллага борган эдим, мактаб

директори болаҳонали иморат қуриб опти-я, сизга унтаям тусин бермаган эди ҳоинсоф...

Куи буйи тинмай янги уйни от гунгидан ялатма сувок қилиб чарчаган, захда беги зиркираб букчайиб қолган, инкиллаб самоварга утин ташлаётган Татим ҳолаиниғ ишида бириниға узлиб кетгандай бўлди. У елкасига тош осиб олган одамдай энкайиб зўрға урнидан турди-да, этагини зарда аралаш кокиб:

Эшитдим, деди валаги киёфада, — майли, худо-га селдим, Самар ана!

Шу йили киш оғир келди. Чилла яримлаб қолган кунлар эди. Бирдан одамлар Бол маҳаллага югуриб қолди. Хеч ким хеч нима қилолмади. Ҳамма ёк музлаган... Мактаб директорияниғ икки қаватли даниллама уйи қул бўлиб тутаб ётарди.

Орадан бир ҳафта ўтмай, ҳали мактаб директори ҳовли-сидан куёк хиди кетмасдан ушунг уйига яна бир совук хабар келди. Армиядаги туғич уёлиға ис тегиб одамдан утибди.

1997

МАЙНА

Ёши эди қирқдан ошган бўлса ҳам беваликнинг хор-лик-зорлигидан анча кексайиб қолган Татим ҳола ҳовли-жойини гир айлантириб қуратади. Ҳар йили қураларни янгиласа-да, кишда ивонб чириб кетган шохларнинг ораси кўкдамда очилиб қолар, сал бепарво бўлса экилган уч-гўрт арик памиллори, картошка, сабзиларни кўй-эчки-лар, итлар пайхон қилиб кетарди.

Эрта баҳор эди. Татим ҳола қураларни аллақасердан топиб келган тикакли сим билан ураб-чирмаб юрган эди, «чирк-чирк» деган валаги овоз эшитилди. Арик буйидаги эрман напасида тоғолча қурасиниғ тағида иштирчилаётган тим қора нарсаса кўзи тушди. У кўзини чузганда қўшчанинғ кўзлари қишдак чиқиб кетгудай очилиб, узун тумиқуғини чузиб, чўқишга ҳаракат қилди. Татим ҳола қўшчани қўлиға олди, қўшча чўқишга уринар, бесаранжом ҳолатда титирчиларди.

Татим ҳола қуралариниғ орасига, пасткам, ойлоқ жойларга, терак шохларига ин қўядиган қўшларни яхши ташийди. Қорашакпақ деган бир қуш қўш бор, уқдай уқадди, болаларгаям туткич бермайдди, қасерга ин қўриши ҳам нонамдун. Қорашакпақнинг қаноғлари қон-қора, куқрак

патлари бироз малларанг, түмшүгү узун, сарғимтил булди. Бу куш қорашақшаққа ухлаб кетади-ю, капотлари унчалык йылтирамаган, ҳаракатлариям бошқачарок.

Татим хола қора қушны унғ қулидан чап қулига олаётган пайтдагына уннғ бир оёғи дорга илнган пайпоқдай оёғилиб турганини сезди. «Вой, бечора» деди қушны айвонга олиб келиб худди ёш болалардай уннғ уёқ-бу ёғиға қараб қуяр экан. Қушнннғ оёғи түннғидан сннган, шадвираб колган эди.

Татим хола қушны уйиннғ ячига олиб кирди, нима қиларини билмай, уйлатаиб утирди. Иккинчи оёғидан бөслаб қуяй деса улганиннғ устиға тепган булади. Қора қушча унға мүлтираб турар, бармоқларини чукиға ҳам худди озор етказмасликка ҳаракат қилгандай номига түмшүгүннн чузиб қуярди.

Татим хола қушнннғ оёғиға йод қуймоқчи булди. «Йук, бечоранинғ этини куйдириб юборадиг», — уйлади у. Қушни хамир тоғоранинғ тағиға бостирди-да, бөғиннғ четида ўсадиган утлардан бир тутам юлиб келиб тош билан янчди, ярим қошиқ келадиған малхам туюб қушнннғ оёғини биит билан тахтакачлаб ташлади-да, уйиннғ ичига қуйиб юборди.

Татим холага эрмак топилиди. У хонаға охиёста кириб, эшикни ёниб юрадиган, қора қушнннғ ҳам ғамини ейдиган булди. Нон увоктаридан юртиб, дон-дунгача, чувалчанг, чигирткаларни оёкетиб қора қушға берарди. Қора қуш бирер марта унннғ олдида парса емас, Татим хола хонада қушни ёлғиз ташлаб кетиб қайтиб келганда дикопчадаги парсалар, диёладаги сүв камайиб колганини сезарди.

Бир хафта утар-ўтмас қора қуш дераза олдиға келиб ховлида пиярениб юрган Татим холага чурқ этмай қараб турадиган булди. Хатто бир куни Татим хола қушнннғ озик-овкатида хабар олгани хонаға кирганда учиб келиб унннғ елкасига қуниб олди. Эртаси куни хамир қораётган Татим хола булбулннкиға ухшаган ёкимли товушда калта-калта сайраётган қушнннғ овозини эшитиб колди. Ёш-верига қаради. Яна мулоийим, ғалати бир укеник товуш келди. Яхшилаб кулок тутса дераза оркасида унннғ қора қушчаси бошники юқориға силжитиб-силжитиб чунон сайрадики, Татим хола беихтиёр «Вой, бу майна экан-ку, жим курсин, билманман-а», деб юборди.

Татим хола майнанинғ оёғидаги малхамни уч марта янғилади, хатто шаҳардаги қариндошинннғ туйиға «Майна қаровенз колади» деб бормади. Охиргги марта майник докани майнанинғ оёғидан ечиб олганда қушча лир этиб учди-да, деразаға ўзини урди, түмшүгү ойваға каттик

урилиб оғриди шекилли кайтиб келиб Татим холанинг қўлига қўнди. Ушунга түшүнгини пичок қайрагандай Татим холанинг бармоқларига сиплаб-сиппаб қўйди. Татим хола «Тузалдиним, баяқиш» деб унинг оёғини күрмоқчи бўлди. Майнанинг иккала оёқ панжалари унинг бармоқларига маҳкам чирмашиб олди. Майна, ҳадеб түшүнгини Татим холанинг бармоқларига қўқимоқчи бўлгандай охиस्ता-охиस्ता тегизар, аммо чўқимас, түшүнгини кўтариб сангарик даханнинг тўлдириб турган узун тилини дикиллатиб кўярди.

Татим хола ҳаёлидан кўтарилибми эшикни очик ташлаб кетган экан, бир маҳал ховли сушираётса ховуз четйда турган майнани кўриб қолди. Қўлида сулғурга унга яқинлашди. Майна жим тураберди. Аввал унг қанотини, сўнг сул қанотининг оғини түшүсөн билан иштатаб қўйди. думини ёйиб селкинди, қанотларини бир тутам ишакдай йиғиб, буйиндан ерга энгаштирди-да, жойидан аста кўтарилиб буютга қўнди. Татим холага караб пайдарпай қалтиговуш чикарди. Татим хола «Ха, энди тузалибсан, учиб кетсанг булади» дегандай уз юмүш билан уз оёра бўлиб кетди.

Майна кетмади. У кун буйи қаерлардадир санқиб юрадиган, кўз қорайиши билан уйга кайтиб, дераза олдидаги Татим холанинг эски нимчадан ясаб берган «уйча»сида ётадиган бўлди. Татим хола бомдод намозига турганда майнани уйғотиб кўборадими, ё майна Татим холани бомдод намозига уйғотадими билалмай қолди.

Татим хола эрта тонгда майнанини буют тепласида ховлига караб сайраётганини эшитди. Унинг овозида алақандай узун айриликми ей, утди интрашми-ей, соғинч дардини эслатувчи нода сездди. «Сеннинг ҳам дардинг оғир экан, бечора», деди.

Татим хола майнага, майна Татим холага урганиб қолди. Бора-бора Татим хола қаерда бўлса майна ҳам унинг атрофида юрадиган бўлди. Кечаси унга шерик, кундузи кўришмай қолса Татим хола худди бирор одамни кўтгандай таниқарига алаңлагани алаңлаган эди.

Ёз ўтиб қиш кирди. Татим хола майна билан бахорга ҳам чиқиб олди. У уйини йиғиштираётиб майнанинг жойини ҳам тозалаб қўймоқчи бўлди. Эски нимчанинг бир четини кўтараётиб хайрон бўлиб қолди. Нимчанинг ёнида бир қалтак қирқинчи эш, бир неча пина, тўғванч, ангиш-вона ва хар хил узун-қалта қийқимлар, хатто тангалар қалашиб ётарди. Худди шунда пайт Самар камшир кириб келса буладими? Бир ҳафта бурун Самар камшир айвонда кўрпа, кўрпача қавшиган эди.

— Татим, деди Самар кампир, билмайман, нева-
ра қурғурлар ангишвонамни ўйнаб касрга қўйишган, то-
полмадим, ангишвонамизан бериб туринг.

Татим хола хижолатдан кўриб кетганидан пойгакда
турган Самар кампирни ичкарига таклиф қилмай, қўли-
даги нимчани майнанинг жойига ташлади, илдираб бо-
риб «Зингер» машинасининг чўнтагидан иккита ангиш-
вона олиб Самар кампирга узатди. Самар кампир «бит-
тасиям бўлади» деб чиқиб кетгач, Татим хола пешонаси-
даги мунчоқдай-мунчоқдай терни ени билан артиб яна
дераза олдида борди. Ховлида унга қараб турган майна-
ни кўриб, «Ха, жувиномарг ўғри, шарманда қилишинга
сал қолди-я», деди қўли билан унга пушиса қилиб.

Хаво олиб, қўрт-қумурскалар ғимирлайдиган бахор
қўллари бошланиб кетди. Татим хола бир неча бор майна-
ни кўча томондаги кўранинг устидан «кишт-кишт»лаб
учириб юборган ҳам эди. «Нима бало, буям эерикадим
одамдай» хаёлидап ўтказарди Татим хола. Бир маҳал
майнакопчоқдай юқорига кўтарилиб Татим хола олдида
«пул» этиб тушди. Татим хола уни қўлга олишини билди,
майна икки-уч марта узун тумшугини очиб ёлди. Кўкрати
тилка-пора бўлиб кетган майна Татим хола қўлида бир
сиким пахтадайи бушашди-қолди. Қўрадан сакраб тушган,
рогатка унчагач қўшини бола Рашид югуриб келиб: «Бе-
ринг, менки бу қорашакшак, мен отдим», деди Татим
холанинг қўлидаги майнага ёпишиб. Бир майнага, бир
унга қараб турган Татим хола кўзларидаги қалққан ёшни
кўрган Рашид нима қиларини билмай серрайиб турарди.

1997

ЧУМЧУКХЎР

Бола ёшдан, одам бошидан билинади. Рашид мактаб-
га бормасданок қўни-қўшинларининг товушини тирқира-
тар, тухумини ўғирлаб келар, пода ўтганда қўй-экиларга
минаман деб югургани югурган, нева-чева ранг бергандан
бошлаб дарахт шохдада ўйнар, Утам дарёсининг суви или-
масдан чўмилгани чўмилган эди.

Қишлоққа келган дўнлардан тухумга резинка алмаш-
тириб олдики, тола, терак, тут шохлари ичидан айри илаёй
бошлади. Бир эмас, уч-тўртта айриларга резинка торлиб,
ёски махсиларининг чармидан «уқдон» ясаб, чўнтакларини
майда тоиларга тўлдириб чўмчүк овларди. Ушнинг даст-и-

дан чинтак, мусича, қалдирғоч, қорашақшақ, жўр, «биёв-биёв» деб сайрайдиган зарғалдоқ, бўлбўл қолмади.

Баҳорда чумчуқлар теракларга ружғон уя қурганда Рашиднинг ови юришиб кетарди. У теракнинг учдаги ишта ҳам чиқар, ҳали жикка гўшт, пати кўрина бошлаган, подалош чумчуқ болаларини қўйнига тикабсера, теракдан сирғалиб тушаётганда улар элигиб, қорин, қуйлақларини кинг-кизила қонга бўяб юборарди. У чумчуқларни беҳи шохидан қилинган сичларга тортиб, ошаси учокка ўт ёқканда оловда тоблаб ерди. Ошасининг «Яшшамагўр, бу нима қилик, қасрдан ўргандинг» дейишига қарамай оловда куюб, қорайиб пишган чумчуқларни суяк-суяги билан арабали кнспрлатиб чайнаб, ютарди.

Рашид уш ёшларида шундай мерган бўлдики, бир кунги ўртоғи Нажим билан чумчуқ овлаб юрганда бирор шохга қўниб турмайдиган, шохдан шохга «чик», «чик» этиб ўқдай учиб юрадиган қушчани пойлаганда уларнинг оёғи остига боши йўқ жимжалокдай қушча иштирлаб тушган эди.

Чумчуқлар йилда қўн марта болалайди. Баҳорда ҳас-чуилардан теракларга қурган илларида, уй бўғотларида, жарларда пайдо бўлиб қолган тешикларда, дарахт қовак-ларида бола очинади. Хумсон қишлоғининг Иусала деган кнрида икки терак бўйи келадиган жарлар бор. Унинг атрофидаги бўёдойзорлар йиғиниятириб олtingач, қишлоқ болалари шу жарлар ёкалаб мол боқинарди. Болалар молларини қўйиб абориб, ўзлари машоқ теришар, тоғолча, олмалардан пиғишар, баъзилари ўтин қилиб кечқурун эшакларда уйга қайтишарди.

Пешинга яқин Рашид ўртоқларини йиғиб, ҳамманинг ошағидаги арқонини тўрлади. Арқонларини улаб бир учини ошағининг бўйидаги ўтқазиб жардан нарироқдаги дўланага боғлади, бир учини қўлида уйнаб «Қани, ким ботир, келларинг, белга боғлаб жарга тушамиз, роса чумчуқ қўн», деди.

Аввал уч-тўртта бола ботирлик қилиб «Мен», «Мен» деб югуриб келишди. Жар ёқасига бориб пастга бўйишни чўзишни билан ҳаммасининг ранги қўн учиб орқага тисаришди.

Э, қўрқоклар, деди Рашид. Ўзини тушаман, Нажим арқонини белимга боғла, ҳамманг ушлаб турасанлар, арқонни соғиб-соғиб туширасанлар, қўйини чумчуққа тўлғач, арқонни диккилатаман, шунда тортиб оласанлар.

Рашид қанчалик тез белига арқон боғласа, шунчалик энциллик билан арқонни ушдаганча жарга тушиб кетди. Анча пайт «тушир-тушир», деб бақириб турди. У таранг

тортилган арконини ушлаганча оёкларини жарга тираб-
гираб, сакраб-сакраб пастга түшә бөсләдн.

Жарнинг бетн арынның уясындай алма-тешик эдн. У
кайси тешикка якинлашмасын ичидан тур-тур чумчуклар
ушнб чикар, у тешикдан бөш чикарган, ушнб кетай деган
чумчуклардан бир нечтасыни ушлаб күйиниңа солншта ул-
турдн. Яна бир кадам ёнига тапшлаб тешикка күл тиккан
эдн, «чий-чий» деган подолонлардан бир-иккитасын күй-
га илншдн.

Жардагы тешиклар, күйниңа соләттан чумчукларның
күйлигидан Рашид каерда турганини хам унутдн. Ашл-
ташл тешикларга күл тиккан сарн күйни чумчукларга
түлиб борардн, хатто енгидан, ёкавайрон күйлиги ёкала-
ридан чумчуклар «пир», «пир» кочнб қолардн.

Рашид арконини ликилатдн. Көкоридагы болалар кий-
чүв қилиб уни тортиб олишдн. Рашид жар ёкасында урток-
ларига «Қалай, қойил қилдимми?» дегандай тердайнб
турардн. У күйлагиниң ёкасини бүйни билан бөснб тур-
ди-да, күйниңдагы чумчукларни битта-биттадан олиб
бүйнини шартта-шартта ушнб тапшайбердн. Унга арайнб
турган уртокларига «Ана, цатиян юдларниң» дедн қули-
ниң қонини эшагиниң түкмиңа артар экан.

Рашид умрида бунча чумчук тутмаган эдн. У қизншнб
кетдн. Белига арконини бөядаб яна жарга якинлашдн.

Вой, Нажим, кара, роса чуқур экан-ку, бу жар,
лексн чумчук түлиб ётибдн, каптарлар хам күй.

Рашид авнат жарга туиған жойидан сал парирокдан
пастга энгашдн. сүнғ бутун гавдасы жарда оснлнб, боши
жар ёкасында күйишнб турганда уртокларига хазиллашдн:

Менсиз еб күймаларниң яна.

...Рашид тезда күйниңи чумчукларга түлдирдн. Эндн
түки чика бөшлаган тоғ кабутарлариниң болаларини хам
күйниңга тикдн. Эндн арконини ликилатмөкли эдн, ушдан
бир қулоч нарида самовар кайнайниниң оғзндай тешякиннн
олдига тун-тун чумчуклар келиб урилаётганини күрдн.
«Шу тешикни хам тичикта қалай» деган хаёлга бөриб, уш-
га қулини чўзанин билан икаридан бир парса аркондай
чўзилнб чикдик, тез қайтиб кириб кетдн. Хамма ёқни яна
чумчуклариниң чиркилашн тутдн. У «плой» деб бақирга-
ннча оёғниң жарга тираб зарб билан узни четта отдн...

...Таранг тортилган аркон болалариниң қулида бир-
дан бўнашнб қолдн. Рашид күйни түла чумчук подолон-
лари билан оқ күйлаги хазиллаб жар түбнига ушнб кетган
эдн.

Нотинч кўрғининг оғирлиги кўпроқ бева аёллар елкаси-га тушади. Эркаклар ўрлабганда аёллар ерга кирмашиб қолади.

Кини каттик келган йилди Татим хола баҳорда кўрт боққанда кесилган тут новдалари, боёдан чиққан шохлар, даладан бошида кўтариб келган тўнка, ҳодалар билан қозон қапнашиб юрди. Чилла қилчирин айни яланғоқла-ганда Татим хола мўрисида чикадиган тутунининг қораси қамайди, танчаси совий бошлади.

Боғни гир айлана ўраган қўраларни бир чеккадан олиб ёқиндан бошқа илож қолмади. Татим хола қор остидан қўра суғиринибётган ўзига «Болам, бу йил шаф-толи пишпида ўн бирга кирсан, йилит бўлиб қолдинг, ёзда ичста соғиб элак олиб бераман, кейин ўзинг ўтин таниб юрасан», деди.

Кечгача ҳовлида тийирекиланиб тинка-мадорни қури-ган Татим хола танчанинг четида ухлаб ётарди. Йесик танчага оёқларини тикиб олган Рискитилла алламаҳалга-ча дарс тайёрлади. У «Йилит бўлиб қолдинг-я!» У онаси-нинг чирок нурларидан жўҳори ун қўлчасидай кўринган юзига, тўғмачадай бўғини, янги униб чиққан сабзи барги-дай қопларига, тарам-тарам пешонаси, биллиқар-билли-мас оқ оралаган сочларига қараб ўтирди.

Онасининг бирон марта ойнага қараб сеч, рўмолини туғрилаганини билмайди. Уйларида сирка тарокдан бош-ка тарок йўқ. Онда-сонда тарс-тарс ёрилиб кетган товоқ-ларига, қўл, биллақларига қучитилган пахта ёғи сўяниши биллади. Ҳар йили ҳовлига ўсма экилса-да онасининг иё-ла орқасига ўсма сиқиб қонига суртганини кўрмаган.

Онасининг кўрпа устидаги бармоқлари титраб-титраб, селкиниб селкиниб қуяр, ўқтин-ўқтин ўксик нафас олиб ухлаб ётарди...

Рискитилла мактабдан келса, онаси чоғи дамлаб танча-нинг четига қўйибди, танча устидаги дастурхонда барқаш-дай-барқашдай йесик нон, ёнида беш ўнта ёнбоқ. Онаси йўқ. Онасининг аралаб «Маҳбуба онагини кўриб кела-ман» деганини элади. Нонни ёнбоққа қўйиб иштаҳа билан еди, танча четига ея бошлади, қарага, йесик танча уни элтаяпти. У «Йилит» бўлиб қолганини элади-да ўридан санчиб турди. Ноччасидан қолган эски этикни оёғига идди, ўтинхонага қириб болти кирди. Болтанинг сопи синган, уларда тешикнинг ўзи йўқ. Кағза шўнчиқни

қозон доттага ураб этик қўювча тикди. Секки қўчага чиқди. Ҳаммаёқ ошпоқ қор. У уч-тўртта тахтани омонатгина бирлаштириб, қўрашнинг ўртасига икки ёнидан сим билан бөөлаб қўйилган «эшик» бўлиб эшик эмас, бир ҳайвонбасти дарвозалари олдиди далага бормасмикан. Ё Пусалага чиқсаммикан, деб бироз хаёлланиб турди. Дала узок, Пусала яқин, жардан утнинг қолхоз боғи бошла-нади, шу ерга бортани маъқул. Шима қўн олча, қури-ган олма, урик, тутзор бор.

Пусалага кишда ҳеч ким утмаганидан жарнинг ичига тушишга тушдию, юқорига чиқиб олғунча терлаб кетди. Одам бўйи ёккан қорнинг усти қатқалоқ, этиги фарч-ғурч қилар, тоҳ бели бўйи қорга ботиб кетар, тоҳ сирпанчик учгандай қор устидан учиб боради.

Кишда дарахтларнинг ҳул-қуруғини ажратиб киши экан. У катта дарахт тағида тухтаб, «уф-уф»лаб қўлларини иситди. Пусала қирдан жаётган соғуқ юлун кийинган боланинг юз-қўзалари, қўл-қўлоқларини гармдоридай қизарттириб қоборган, тушук ерга етгунча зўлдир бўлиб қоладиган нэғирин эди.

Рисқилла дарахтнинг қадир-будир бадани, шохлардаги мунюкдай-мунюкдай уйқудаги куртакларга қараб «урик бўлса керак» деб уйлади. У этиги билан аввал урик тағини лайнаслаб шиббалади, икки томонга тарвақайлаган шохларни кўриб хурсанд бўлди. Ёрик айричига миниб, бирига суяниб, иккинчи шохни кирқини осон. У «Биёмиллохир раҳманир роҳийм» деди-да дарахтга тир-маниб чиқа бошлади. Дарахт баданида оёқ қўйишга бирок тўмтоқ жой бўлмаганидан этик қўполлик қилиб Рисқилла пастга сирғалиб тушди. Қарахт қўллари дарахтга ёпишиб сирғалди, бармоқлари шилинди. Яна дарахтга тирмашди. Шўжи бўлмади, қўпол этик уни пастга тортса-тортарди-ю, юқорига кўтарилушга йўл бермаг эди. Рисқилла уйнайбериб, уйнайбериб бадани кизиб кетди. Бундай уйлаб қараса, этикни ечимаса урик устига чиқиб бўлмайди. Ердан уч-тўрт қўлоқ юқорига одамнинг сондай келадиған шохнинг учи зиганиб ердаги қорга ботиб қолган. Агар шу шохни кесиб олса бемалол судраб кетса бўлади. У шартга этикни ечиб ичюкни ташлади-да урикни қучоқлаб-қучоқлаб айри жойига чиқиб олди. Иртик пайшоқлари урик баданига шивна ёпишиб уни ерга тушириб қобормасди, у эшилган шохга миниб олди-да аста-секин ичюк билан урик пўстловини учира бошлади. Аввалига пўстлоқ шилиниб, урикнинг кизғин бадани йалтирай бошлади, у ичюкни қанчалик ботиришга уришмасин ичюк музга урилгандай сирғанақ, кесиндан дарак йўқ

эди. Бир қўли билан шохни ушлаб, иккинчи қўли билан
пичок ураётган Рискитиланинг қўллари музлаб, тиззала-
ри ачинди. Айниқса қўлоқлари ёмон совқотди. Гох у
қўлогини, гох бу қўлогини ушлаб-ушлаб, ишкалаб-ишка-
лаб қўйди.

Оёқ-қўллари, қўлоқ-бурни музлай бошлаган Риски-
тилла дарахт устидан тушиб кетдимки, ё ўзи сирғалиб
тушдимки билолмай қолди. Оёқларини этикка тикди, икки
қўлини бағрига олди. «Пичок билан ўтин кесиб бўлмас
экан», деган хаёлга бориб оркасига қайтишни ҳам, қайт-
маслигини ҳам билолмай турганда битта қарға ўрикнинг
қоқ ўтига қўниб «каф-каф» лади. У қарғага қарайман деб
бошини кўтарганида бармоқ ўрнидай кесилган жойда
қолган пичонини қарға олиб кетадигандай туюлди. «Қар-
ғалар совуқдан қўрмайдн-я, мен ахир йисит бўлиб қол-
ган бўлсам» ўйлади Рискитилла ва қарғага қараб «Хов.
хов. ҳа. ҳа» дея қўлларини юкорига ниқтади. Унга бепар-
во қараб турган қарға Рискитилланинг назат-нафсига тег-
димки, у шартта оёқларини этикдан чиқариб ўрикка чир-
майдн-да пичок турган шохга олмахондай лий этиб чиқиб
олди. У пичокни бор кучи билан йўғон шохга ура бошла-
ди. У канчаллик зарб билан пичок санча, қорининг устида
майда-чуйда пайраҳалар шунчалик кўнайиб борарди.

Одатда совуқ кенга яқин янада кучаяди. Агар тезроқ
ҳаракат қилмаса қоронғу тушиб қолади. Қий далада қо-
лиш қўрқинчли, бўри пўғиб қолиши мумкин. Рискитилла
нинг қораги ўйнаб кетди. У қонталаш қўллари, қотиб
қолган бармоқларини куф-куфлаб илтди-да қирқилган
шохга ўтиб уни босиб кўрмоқчи бўлди. Шу пайт пичок
қўлидан тушиб кетди. У шунчалик совуққа чидасаям
қўлидан пичок чиқиб кетганига алам қилиб йиғлаб юбор-
ди. Икен аралаш ерга тушмоқчи бўлдимки, ё қирқаётган
шохнинг канчалик «жон» қолганини синаб кўрмоқчи
бўлдимки жойидан кўзгалишини билади — шох қасир-қу-
сур қилиб нафта ағдарилди.

Рискитилла шох билан баробар қакликдай учиб боши
аралаш қорга шўғитиб кетди. У қор ичидан аниқ-ташвиқ
чиқиб пичонини қидирди. Худо асраган экан, пичок қор
иچида нақ унинг елкаси тушган жойда ётарди.

Рискитилла қирқилган шохнинг майда ён шохларини
синдириб-синдириб ташладики, учидагиларни кесиб таш-
лашга ақти етмади. У кесилган шохни елкасига қўйиб
судрай бошлаганда бу шохчаларга қор илашиб уни канча-
лик қийнашини билмаган эди.

Шохни судрай бошлаган Рискитилланинг бадани хат-
то кизиб кетди. У юз қадам бормасдан бир елкаси шўғи-

либ, шохини соғ кифтига олди. У чираниб-чираниб шохини тортар, уч-тўрт кадам тақдлаши билан худди шох уни оркага тортаётгандай тобора оғирлашиб борарди. У бор кучи билан ерга энганиб олдинга иттилар, белгача қорга ботиб кетарди. Устидаги шохини тақдлаб кбормасдан ўрнидан зўрға турмоқчи бўлганида бятга этиги қорини ичида қолди. Рискитилла энганиб этиги кириб қолган жойга қўлини узатган эди, қўли етмади. Кейин елкасига-ча қорга ботиб этикни суғириб олди да ичидаги қорни қоқиб, оёғига илди...

Қишлоқда аёллар сугир соладиган, эркаклар утин ёрадиган бир маҳалда Рискитилла жарга яқинлашиб қолган эди. Шу жардан чиқиб олса, у ёғига қишлоқ бошланади, жардаги булоқларга сувга қолган одамлар йўл очган бўлади.

Рискитилла жарнинг ичига қанчалик осон тушган бўлса, ундан чиқнида муңчалик кийвалиб кетди. Бир тўёк йўл борликка бор-а, аммо Рискитилланинг оёғидаги этик тарашидай қотиб, зил-замбил бўлиб қолган, устига устак эски этикнинг тагчарм резинакаси силлик, ейилиб кетган.

Рискитилла аввал оёқларини ерга маҳкам уриштириб, сирғалиб кетмаслигига қўнгли тўлғач, елкасидаги шохини бир кадам олдирига сўрар, баъзан шохини нақ белидан қучоқлаб омаклагандай суриб қуярди-да кейин уни зўр-базур унинг бошидан тортарди.

Уйларнинг мўрларидан бўғотлар оша осмонга буралиб-буралиб тутун кўтарилаётган, хонадонлардан шибддор хидлари тарабётган паллада Рискитилла жардан чиқиб олди. Бор кучини тўнлаб учларига дуланадай-дуланадай қор-мўз ёпишган шохини зўрға судраб уйига яқинлашиб қолган читтақдай болага қўзи тушган бир-икки қария хайрон бўлиб қолганди.

Осмондан тундими, ердан чиқдими, ҳамма унинг қорасидан кўркадиган, қишлоқда «закўнчи» деб ном чиқарган Пномбобой ҳосилот Рискитилланинг йўлини тўсди. У отини устида қамчинини уйлатиб Рискитиллага дағдага қилди.

Хой, «халқ душмани»нинг ўғли, нима қилиб, қатҳуа боғидаги мевали дарахтни қирқиб юрибсан. Илондан илон, бўридан бўри туғилади деб, шунинг айтилган-да, зараркуванди, сени милласага тоншириш керак, — деди.

Қўшин Пулат буянини «Хой, хой»га қарамай, «закўнчи» Рискитилланинг бош-қўзи арабаш бир-икки қамчи урди. Ташқаридаги гала-ғовурни эшитиб чиққан Татим ҳола бошланг, оғиз-бўридан қон оккан ўғдининг «закўнчи» рўнарасида дағ-дағ титраб турганини кўрди.

Татим ҳола бирдан «Сандарнинг дастингдан ўлар бў-сам ўлдим-ку, нега урасан ёш болали, газанда», деб «за-қўнчи»га ташланмоқчи эди, ўғлининг ахволини кўриб ўзини тийди. Татим ҳола ўғлини иссиқ бағрига олаётганда «зақўнчи» «Сени ҳам каматаман, ўғлингниям» деди-да, урик шохини от эгарига арқон билан боғлаб, тор йўлни тўзентиб сузар томонга жўнаб қолди.

II

Татим ҳола ўғлини пахтали зимчасинини барига олиб уйга кирди. Рискитилланинг кийимларини алмаштирди, бозиллаб турган танчага ён-верини ураб-чирмаб ётқизиб қўйди. Бутун аъзоқ-бадани жузлаб кетган Рискитилла ҳа деганда кўзини оча бермади. Онаси кимларнидир қараб-қакшаб ўғлига иссиқ чой ҳўлатди, ёёқ-қўлларини укалаб ёски жун рўмоли билан ўраб қўйди.

Рискитилла кўз очганда анча қоронғу тушиб қолган эди. У «қурт қоғози» ёйинтирилган шилта тикилиб ётди. Онасининг товуши келмаса-да ҳали ухламагани, унга тикилиб ўтирганини билади.

Ойножон, дадамниям қамаган шу «зақўнчи»ми? — ёўради у онасининг хиса нималаринидир гапирмоқчи бўлиб ўтирганини сезгандай.

Ҳа, болам, шу балога йўлиққур, отангни бошига етган. Яхшига қўн йўқ, ёмонга ўлим, деб бекорга айтиш маган. Бизга шунча жабр кўржатилиди, болам, буларгаям худонг боккан-тергани бордир...

...Мана шу ҳовли асли ота-буваларингни жойи. Бу ердан не-не одамлар ўтмаган. Буванг — Мирзаахмадбой, тоғанг — Мулла Олим қозиларни бутун Ўёстонлик та-нирди. Катта амакинг — мулла Аъзам жуда ўқимшли киши эдилар. Замон чайқалиб турганда Тошкентга қочиб кетдилар. Тошкеннинг Кукча маҳалласида ҳовли-жойли бўлиб юрганда мана шу Имомбобой «зақўнчи» тутиб бер-ган. Қайтиб келмади. Тоштурмада ёлган дейишади, бил-майман.

Далада отанинг катта боғи бўларди. Сен шу ерда туғилгансан. Хали ирмас эдинг, э-э одам ажратадиган, оналарингга, дадангга тилиниб орашадиган пайтинг эди. Шу боғ улгурини деб отанг бедарак кетган. Қалхўз боғ ярминин Жўман Раҳнов деган ўқитувчига бўлиб берди. Боғнинг ярмида биз яшардик, ярмига Жўман кўчиб чиқди.

Отанг боёда иш қилиб юрса, кетмон улгурининг соғи-синаиб қопти-да. У ёёқ-бу ёёқка қараса, кетмонсон бўлади-ган бироя нарға кўринмапти. Жўманга тегишли боғнинг

четидаги олволчилардан биттасини киркиб, энди кетмонга сол соламан деганда Жуман кўриб қолади. Уям, ҳе йўк, бе йўк. «Хой босмачи, нега менинг боғимдаги дарахтни кесасан», деб сўқиниб қолди-да. «Вой, дарахт экиб белинг оғриган, сени онавган...» деб отанг Жуманни савадлаган пайтда келиб қолди. Шунда ажратмасам бўлар экан. Отанг жаҳл аралаш Жуманни улдириб қуярмиди. Одам улдирганлар ардимдан тезроқ қайтишарди-ю, кейин билсам отангни қайтмайдиган қилиб жўватилган экан.

Жуман «Мани, шуро ўқиғувчисини босмачи урди» деб қалхўз оғбор мудири Абдулла хир-хир деган акасининг олдига боради, улар Иномбобой «зақўнчи»га йўлиқинилади. Маслаҳатни бир жойга қўйиб отангни қуриғинини ўйлабди. Орадан унча кўп вақт ўтмовдими, куз эди иккилли, эрталаб мен ховли суяраётган эдим, отанг узум кирқарди. Ташқаридан биров чакириб қолди. Чик-гам от минган Иномбобой «зақўнчи», Жуман, яна битта харбийча қийинган ўрис бола турпти. «Босмачи эринг қани?» деди Жуман. Отанг қўлида тоққайчи боғдан чиқиб келарди. «Ана, халқ душмани», деди Иномбобой «зақўнчи» отангга қўлини бигиз қилиб.

Жумандан булак ҳеч ким отдан тушмади. У ҳаммани ўйини орқасига эргаштириб ўтди-да наравондан тоғга чиқиб ханақ олдидаими, ичиданми бир ўрам симни олиб ерга улоқтирди. «Ана, ўрток начайишк, «халқ душмани» бор қинлоқта, дедим-ку», деди «зақўнчи».

Жуман молхонадан арқон олиб чиқиб отангни икки қўлини қўйиб боғдади-да арқон учини харбийча қийинган ўрис болага узатди. Шунда отангни ялтнйлагани куз олдимдан ҳеч кетмайди. Сени олиб бориб унга узатдим. Боғданган қўллар билан сени бағрига босганда ўзини тўтиб туролмади. Хўнграб қоборди. «Болаларни сента, сени худога топширдим, Татим, анди булар мўрўд-мақсадига етишди-ёв», деди. От бирдан юриб кетди, сен силташиб кетган отангни бағридан ерга чиққириб тушдинг, икки қўлиниги кўтариб уларини орқасидан эргашганича йиғлаб қолдинг. Кейин уч-тўртта одам райондан келиб кетишди. Районда шимини икки ёни бир элик узун қизил латтали бошлик билан ҳам учрашдим. У «шунча бола-чақали одамга беш-ўн метр сим нимага керак», деб отангни чиқариб қобормоқчи бўлган экан. Бу мис Хумсонга келган солдатларни телефон сими экан. Шунинг Жуман киркиб олиб кетасан тоғимизга улоқтириб, эрталаб одам эргаштириб чиққан экан. Солдатларни бошлиги «бу одам симни боғига урадим, бунақа симлар бизда қуналиб ётипти», десаям, Жуман, Иномбобой «зақўнчи» иккаласи

«Йўк, у «халқ душмани», аввал ҳам бойқулдек бўлиб қамалиб чиққан, муддатидан бурун Қарағандадан қочиб келган, уни қамаш керак», деб тўвоҳлик беришган экан. 37-йилди Чимкатда «тройка» деган суд дадангга ўн йил берган. Шўрлик ўлиб кетган чоғи, агар тирик бўлганда Сибирдан қочиб келарди...

Жуман не қўиларини бошимизга солмади, болам. Опаларини мактабдан қон қакшаб келарди. Халқ уруш бошланмаган. Маҳбуба, Махтума опаларини даладан қор кечиб Хумсонга мактабга қатнашарди. Дадани қизларим совқотмасин деб қизларига бежирим ўришча жун этикчаларини атайлаб Қарағандадан ардимдан қочиб келганда опкеган эди.

Жуман мактаб олдиди опаларинини синфга киритмай совуқда ушлаб тураркан. «Халқ душмани»нинг қизларини синфга ҳаммадан кейин кирсин деб бақираркан. Бир кун у синфга кириб «халқ душмани»нинг қизларини шўро партасида утиришга ҳаққи йўк, тикка туриб дарс тинглатишлар, деб опаларинини бир соат доска олдиди турғазиб қўйган экан. Жуманин дастидан опаларини мактабга бормади қўйишди. Яшамагур армияга кетган, кейин мактабга борадиган бўлишди. Нима бўлди, ўзини қирқинида қийишди. Урушда ўлиб кетди. Иномбобои «зақўчи» урушга ҳам бормади, батонини уқиди кирибди... Она-бола шў кеча ухлаб ухлагандай бўлмади. Татини холанини яраси яллиғлашиб кўзи мишжа қокмади, Рискитилланини музлаган бадани отани бўлиб ёна бошлади. Унинг кўзи олдиди отликлар, кўп отликлар қимшидир, ниманидир судраб-судраб, калтаклаб боради...

1997

Ў 4

Бурун Хумсон қишлоғига қиш эрта тушиб, кеч қутаришларди. Айни чиллада қўчаларда от-ўлов ҳам юра олмас, азбаройи қор қўп ёғганидан одамлар қўчадан кетаётганини ҳам, том-бўғотларда юрганини ҳам бил олмас эди. Гоҳо лип ётган қўёшдан эриган қорлардан томларда пастга қараб найзаддек осилиб турган узун-калта сўмалаклар ташини келтирар, бирор одамнинг бошига тушиб кетмасин, деб белқурак ё ҳода билан уларни уриб-уриб синдиришлар.

Қор қўп ёғса нафакат чорвага, тоғу тошлардаги хайвонларга, қўш-қумурскаларга ҳам қийин буларди.

Тондаги какликлар настлаб қолар, дарё, булокларга яқинлашиб узини узи тутиб берарди.

Кеч кузда қалдирғоч, лайлак, турналар икки жойни қулаб кетиб қолинса, каклик, чумчуқлар тобора одамларга яқинроқ бўлишга интиларди.

Бўрилар ҳам одамлар томон жиғиб қолади. Фарқи шундаки, улар қанчалик хонадонлар атрофида изғинса, шунчалик қакшашиб кетарди. Унда йилги қишлоқнинг чек-касидаги молхоналардан анча қуй-ачкилар ё бўғизланди, ё чайнаб ташланди, ё йўқ бўлди. Одамларнинг тинчи бўлибди, ҳатто кечаси ховлига жки қўрначаларга керосин қуйиб, ё тункаларни қалаштириб ёқиб қуйиш одат бўлди. Уйқу — улим билан баробар деганларидай, харкатай, гулхон ёқилган хонадонга бўри яқинлашмас деган ниятда шундай қиларди.

Ўсар овчи қишлоқнинг «Тош отар» қавмидан, ҳовлиси Боғ маҳаллада Угам дарёсининг ўнг қирғоғида эди. Овчилик унга ота мерос. Қишлоқдагилар «Бу хонадонда болалар қўлида милтиқ билан туғилади» деб ҳазиллашар эдилар. Ўсар овчининг бир қўзи йўқ. Қўз урида кичкина чўқурча бўлиб, ҳамқишлоқлар «Ўсар, милтиқ отаётганда одатда киши бир қўзини юмиб олади, сен қайси қўзингни юмасан, яна соғини юмиб бировни отиб қўйма», деб ҳазиллашса, «Сени замон кўтарса қўзини юмай отиб ташлардим» деб жавоб қиларди у.

Ўсар чақалок пайтида қишлоққа катта йўлбарс оралаб қолган. У учраган итларни ёғжимдаб ўлдириб, бамайлихотир томдан-томга ўтиб юрганда одамларнинг капаласи учиб, ким қаерни дана топса шу ёкка қочиб қолган, уйларининг пичдан тамбалаб чурк этмай ўтиришган. Шунда Ўсарнинг онаси йўлбарсни кўриб, боласини баррига босганича буғотнинг тагига яширишган. Йўлбарс буғот устидаг гурс-гурс юриб келиб худди Ўсарнинг онаси турган жойдан настга сакраганда унинг орка оёғининг тирноғи Ўсарнинг бистта қўзини илтиб кетган эди. Оша жон ҳолатда боланинг оғзинга маммасини босиб тонувшани тикармай уйга югуриб кирган. Ўсарнинг қўз соққаси йўлбарсининг тирноғида кетган эди.

Қонга бўялган чақалоқни қўрган отаси қўшотарини оладию йўлбарс кетидан югуради. Қоравой қассобнинг томида турган йўлбарс мўрғанининг якки марта ўқ узинишдан кейингишга наъра тўртиб ховлига қулаган. Ўсар овчининг қўшотари отасини кўрган, беҳато уради. Бўрилар қишлоқ молларини қийрата бергач, қариялар Ўсар овчига «Бир нима қилсанг-чи, жуда тинкамизни қўрибди-ку, бу йиртқичлар» деб болиб қолшди. Бир кечада Ўсар овчи-

нинг қўрасидаги қўйлардан нақ учтаси бўрилланган, биттаси хомталаш қилинган эди. Ўсар овчи киши бўйи бўри бўйидади. Бўрилар қайта унинг қўрасига яқинлашмади. Аммо қишлоқда кий-чуу ҳам қамаймади. Ўсар овчининг ўзи бир неча бор дарёнинг нариги қирғоғидаги ўк етмас тепаликда каттақон қўнғир бўрини қўй қўрди. Бўри ошпок қўрга бурканган тепаликда икки оёғини тираб хайкалдай ўтирарди.

Бир кўни бўрига қараб икки-уч марта ўк ҳам отди. Қўнғир бўри қилт этмай ўтирарди. Ўсар овчининг жахли чиқиб, резинка этигини кийди-да дарёдан ўтиб тепаликка кўтарилди. Бўрининг ури бор, ўзи йўқ эди.

Ўсар овчи бўрилардан қўтилиш йўлини тошғунча киши ҳам тугади. Бўри болаётайдиган палла эди. Ўсар овчи отасининг бир ганини эслаб қолди. Эрта саҳарлаб Мингбулок томонга жўнади. Овчилар қавси хайвон қаерда гунаб, қаерда қўнғирин яқини билишади. У ёнқоқзор, арчазорлардан ўтиб, харсанг тош, қояларнинг бағридаги унғурлар, ёрларга разм солди. Мингбулокка етай деб қолганда катта япаски қора тошнинг ёнида бир нима елиничадай қимирлагандай бўлди. У аввал тулки деб ўйлади, кейин қок тепасида турган дўлана томонга бошини кўтарувди. дўлана соясида унга қараб турган кўкми-тир бўри уни этиб ўзини цацага олди. «Ха, баъчавар, шу ерда экансан-да», деди Ўсар овчи милтиғини елкасидан қўлига олиб, У қора тошни айланиб ўтаётганда тошнинг қояга ёниган жойида қозоннинг оғзидай тешикни кўриб қолди. Тешикнинг олдида майда-чуйда суяклар ётарди. Хаммаёқ жимжит. Мингбулок устидан салқин шабада эсиб турар, хатто қўнғирининг сайраши ҳам эшитилмас эди. Ўсар овчи энгиллиб тешикка қаради. Қол-қоронғу жойда нимадир қимирлагандай бўлди. Бироздан тўнг ичкарида овоз ичкармай унсиз приллаб тишларини қайраб турган бўри болаларини кўрди. У милтик учи билан бўри бола-сини чаплатиб турди-да бир қўлини секин чўзиб унинг елкасидан маҳкам ўнлади. Ана шунда бўри боласи жон-жахди билан инграб, важиллай бошлади. Барибир у бўри боласи эди, итваччаларга ўхшаб ақилламади, чиқирмади, тақдирга тал бергандай Ўсар овчи қоникниги ичиде жимиб қолди.

Ўсар овчи бўри боласини уйга олиб келди. Отасининг ганини яна эслади. Агар бўридан қўтилкочки бўлсанг, деган эди отаси, — унинг боласини тутиб олаган, орқаси-ни тикиб, бир-икки кўн боқасан. Бола эмасми, у нима берсанг еяберади. Чиқиб кетадиган жойи тикилган, унинг қорни оғриб ёнишишга тушади, кийналади. Кейин уни

каердан олиб келган бўлсанг уша жойга олиб бориб қўяган. Унинг ха деб енггишиб, узини у ёқдан-бу ёққа уришини қўрган она бўри боласини оғичлаб тоғма-тоғ кетаберадди, кетаберадди, боласини эмизиб бокаберадди. Бола жа оғриққа чидолмай баттар ахволга тушади. Бўри боласининг азоб билан ўлмагунча онасининг елкасидан тушмайди. Бўри жа боласини шу аллозга тушган жойга қайта келмайди...

Ўсар овчи буриваччанинг оркасини махси ямайдиган йўғон шда чиқиртириб тикди, кейин Мингбулоққа олиб бориб тапилаб келди.

Кейинги йилларда ёғнигарчилик кам бўлганин, ё хакикатан Ўсар овчи талбирови қор қилганин, кишлоқ атрофида бўриларнинг қораси кўринмади. Орадан анча вақт ўтиб яна қадим қор ёёди. Ўсар овчи қаклик оғига бориб қайтмади. Қариндош-уруғлар уни қидириб боришга, Мингбулоққа яқин жойда арчаннинг тағидан чиқадиغان булоқ олдидида унинг жасадини топишди. Ўсар овчининг бўйини чайнаб таплаган, соғ кўзи ҳам қосасида йук эди.

1997

КЎЗОЙНАКЛИ ДЎХТИР

Каромат ҳолатининг қон босқини кўтарилиб, бинойида қўрган одам бирдан узини таппа таппайди. Бир кўли, бир оёғи ишламай, кечга бориб тили ҳам айланмай қолди.

Хаётда қўйди-чиқди одам беморлиқни бексарапжом ут қалаганин, ё жон халқунига келганда узини қиерга қўйишини билмай қоладими, Каромат ҳола ҳам ҳаммаши оёққа турғазди. Унинг термулиб қарашларидан, гоҳ кўзини очиб, гоҳ кўзини қисиб, гоҳ лабларини тўчтап тўриб нима-лариндир айтмоқчидай тебранишларидан уениз-қилларига, неварга, келтиларига ваъият қилмоқчинин, «Мени олиб қолинглар, олиб қолинглар, ўлгим йўқ, яшамоқчиман, яшамоқчиман», деб илтижо қилаётирмин, билиб бўлмасди.

«Тез ёрдам» машинаси уша қуниёқ Каромат ҳолати касалхонага олиб кетди. Ёшли бақувват уғилларини уни алоҳида хонага ётқизишди. Касалхона бош врачидан тортиб, бўлим мудири, ҳамширалар унинг бошида гирдиқалалак.

Каромат ҳола касалхонада уйдагидан багтар оғирланди. Хушини йўқотди. Икки-уч кун ана кетди, мана кетди аллода оёзига суя томилиб утиришди. Учинчи кун у ивграб, керишиб-керишиб уёзга келди.

Каромат хола кўзини очмаса ҳам гап-сузларни эшит-
тар, дўхтирларнинг тинимсиз кириб-чиқишини сезиб
ётарди.

Бешинчи кунги у ошпоқ хонанинг ичиди тира-шира
кўра бошлади. Ич-ичига чуқиб кетган кўз соққалари ту-
лишиб, клириклари ширпиради. У кроватининг эстагиди
тикка турган одам шарпасига узок тикилди. Ошпоқ халат-
ли врач оқ хона ичиди унчалик ажратиб кўринмас, факат
ушнинг парда орқасидан кўзга чагиллаётгандай кош-кўзла-
ри, юзи Каромат холага яқинлашиб-яқинлашиб келарди.
Уни аввал катта углига, сўнг кенжасига ўхшатди, ёнидаги
келинини пайкамади ҳам. Келин Каромат холаининг ён-
ланган кўзларининг оқ дока билан артиб ўзини билдирмок-
чи булар, нешонларининг силар, чап қўлини укалаб ўти-
рарди.

Каромат хола оқ шарпага уйчан тикилиб қолди. Аста-
секин оқ шарпанинг бошидаги саллага ўхшаган ошпоқ
шапкачани, мовий рангдаги кўйлагини ажратди, бироздан
кейин оқ шарпанинг чехраси ёриша бошлади. Каромат
хола унга қараб турган повча бўйли, келинган, истараси
песик, кўзойнак таққан йигит угли эмас, дўхтир эканини
ажратди.

Каромат холаининг юзига ҳаёт нури қайта бошлагани-
дан кўнгли тулган дўхтир қўли билан «Безовта бўлмагир,
безовта бўлмагир» нижорасини қилди.

Каромат хола бир ойдан кейин бери кела бошлади.
Тили ёлдираб-ёлдираб чиқадиған, чап қўлининг бар-
моқларининг аста-секин қимирлатадиған, кроватда ўзи ўти-
риб, ўзи ётадиған, муздек оёғининг рангида ҳам ўзгарини
сезгандай бўлди. Уни кўп дўхтирлар кўришди. Айниқса
кўзойнакли дўхтир навбатчи бўлиб қолса кўнгли анча
ёришиб кетади. У билан гаплашгиси, унга ўзини нимага-
дир яқин олгиси кетади.

Кўзойнакли дўхтир ҳам бошқа беморларни кунда бир
марта кўрса, Каромат холадан икки-уч марта хабар ола-
ди. Бу гал узок у ёк-бу ёкдан гаплашиб ўтирди. Чиқиб
кетмиш олдида бекхитёр кўзойнагини олиб унинг бир
ойнасига қўқлаб илик нафас юборди-да, дастурмоли би-
лан артиб қайта кўзига такаётганда Каромат хола унинг
бир кўзи йилтираб турганини, қорачи ёрнига шинча
қўйилганини сезди. Аввалига Каромат холаининг хаёлига
хеч парса келмади, дўхтир чиқиб кетгач, ётган жойида у
ёнига ағдарилди. Бу ёнбошига ўтирилиб кўрди, кўзойнак-
ли дўхтир кўз ўнгидан хеч кетмай қолди. У кўзойнакли
дўхтирни ёйлаган сари «Нун-о, нахотки?» деб қўяр, икки
кўзи эшикка михлашиб ётарди.

Кўзойнакни духтир хонага кирганда Каромат ҳолатининг кинриги эди илгани эди. Духтир секин орқасига қайтмоқчи бўлиб бир қадам ташлаган эди, Каромат ҳолатининг «Вой, кет... манг... манг... кет... манг, мен ух... ла... ма... дим» деган сузларини эшитиб унинг ёнига ўтирди.

Каромат ҳола кўзойнакни духтирга ютиб юборгудай термулар, кўзлари гоҳ духтирнинг бежирим бурни, қални лаблари, кенг пешонаси, эрта оқара бошлаган сочи, айниқса, кўзойнагига пикилиб қарарди.

— Мени, бо...ла...лазаримни бил...дин...ғиз, кўр...динғиз, Сиз...га, минг раҳ...мат, дух...тир..., — Каромат ҳола базур, дудукланиб-дудукланиб гапирди. — Бо...ла, ча...қаи...ғиз бор...ми, о...та-о...ман...ғиз тирик...ми, худо...ё...ро...хал...тин...ғиз...ни кўриш...син!

Кўзойнакни духтир бироз жим турди-да «Ойлам бор, ҳола, аммо ота-онам йўқ, уларни билмайман. Мен бола-лар уйида ўсганман», деди.

Кўзойнакни духтир хонадан чиқиб кетдики, Каромат ҳолатининг аҳволи яна оғирлашди. Қасалхонага келган биринчи кундай қарахт аҳволда кўзини шипга тикканча қимир этмай, «Эй худоим, паҳотки, паҳотки?» деб жонсарак пичирларди. Орадан қирк йил ўтиб, Каромат ҳола аллақачон унутиб юборган бўлса-да ахён-ахёнда унинг ёнига тушиб қоладиган муҳсини бир воқеа уни тиззага солиб қўярди.

...Каромат ҳола ёшлигида пиҳоятда чиройли булган эди. Эри урушга кетиш олдидан, урушда юриб ҳам акаси-дан Кароматни ёлғиз қолдирмаслик, уни Тошкентга кўчириб олиб келишни илтимоҳ қилаберган, Каромат Намангандан Тошкентга келиб қолади. Уни қайли оғаси мактабга адабиёт ўқитувчиси қилиб жойлаштиради. Шўх, сочи атлас қўйлагидан узун, кўзлари ўйнаб чарақлайдиган, хар сузида шеър, мақол селдай ёйиладиган Каромат мактабда адабиёт тўғриси ташкил этиб, кечқурунлари ёш пигит-кизлар билан шеърхонлик қилар, биргалашиб кино, театрларга борарди. У ўқимаган китоб, кўрмаган кино, бормаган театр қолмади. Тез қунда унга овсини ҳам қўйилиб, Жангтоҳдаги концертлар, театр, ширк томошаларига биргалашиб борадиган бўлишди.

Қиш эди. Ўртаовўлда мактаб директори бўлиб ишлайдиган, ойда бир-икки бор Тошкентдаги бола-чақалари, келинидан хабар олиб кетадиган қайини оғаси ҳудди шу кўни келган эди. Алламаҳалгача гаплашиб ўтиришди. Каромат эрдан олган хатларни йиғлаб-йиғлаб ўқиб берди. Эрталаб тонг ёришмасдан, ўзоқ-ўзоқлардан трамвай

ғилдирақтарының бурилты чоррахаларыдан тараладиган чиккирикка ухшаш товущларн эшитиле боплаган пайтда кайин оғаси мактаб очилынгга етиб борни учун жунаб кетди. Каромат овсини ёнида кайин оғасини эшиккача куагиб чикди, сунгра ичкарига кайтиб узини песик уринга ташлады, бикиниининг оғида ғалати оғрик сөзди. Оғрик кучайиб, кенгайиб борарди. Аввал овсинини тургазмокчи булди. Ийманди. Кейин куркиб кетди. Туккиз ойдан буен хавотирда кунн-кунинларининг кузидан кочиб, кенг атлас куйлакда юрса хам охирынн уйламаган экан.

Оғрик зурайгандан зурайиб «Дод!» деб иберишига сал келди. Куйлакчанг ташкарига отилди. У бошяланг, оёкяланг ховлининг четидаги хожатхонага югурмокчи эди, тун буин одам бели баробар ховлига кор ёккан эди. У хожатхона томонга икки-уч кадам ташламасидан уни шундай оғир дард чирмаб олдики, оғрик, азоб ва совук кушилдиб бели буктайдн, бирдан ошпок кор лойка кулмакка айланиб, оёктарига иланган чиккирик товущини эшитди. У жон холатда узини чакалок устига ташлады. Нима киларини билмай, чакалокнинг оғзини юмиб нафасини учирмокка уринаётганда кулларн сирғалиб жимжилдеги чакалокнинг кузига кириб кетгандай булди.

Чакалокнинг товущини эшитиб ичкаридан югуриб чиккан овсини ошпок кор устида кил кирил конга беланиб, телбаларча тебранган она-болани куриб бир лахза хангу манг қотиб қолди. У овсинининг оғир оёклигидан хабари булсаям, бунака ахволда кураман, деб уйламаган эди. «Ха, яшиямагур!» дея олди, холос. У Кароматнинг оёктарн оғтидан чакалокни олдида уйга югуриб кириб кетди...

Каромат бир ой кучагаям чикмади, мактабга хам бормади. Уйлаб-уйлаб овсинлар бир кузи оқиб тушган чакалокни болалар уйига тоиширинди. Овсинлар исноддан осонгина кутилишди. Каромат эридан қора хат алгач, уша ден олиниб юрган мактаб директориға турмушга чикди, ундан уч утил, икки киз курди.

...Каромат хола касалхонада гузалиб гузальмади, тортилиб узилмади. Охири уни олиб кетадиган булишди. «Энди уйда даволаса хам булады» дейишди духтирлар.

Каромат холани олиб кетгачи училлари келишди. У бидаи хайрлашгани кузойнакли духтир хонага кирганда Каромат хола кузларини алаи-жалаи уйлатиб ётарди.

Безовга будмаш, онажон. — деди кузойнакли духтир крованга аниашиб, — соғайиб кетасиз, каранг, қанақа утиллариниға бор экан.

Каромат хола қудонга «Онажон» сүзи уқтай кириб,

кўзларидан тиркираб чиқди. Шунча кун қўлдираб ётган Каромат ҳола тирик бир товۇтида «Раҳмат, Ёлаям!..» деди-да, бир қўли билан кўзойнакли духтирини буйига маҳкам ёпишганча жон узилди.

1997 йил

ҚЎЙМАС

Қишлоқ одамларининг дарвозасида қўнғироқ бўлмагани учунми, дала-дашда мол бўжиб қирғанда — шерик, ховли-жойга қўриқчи, деб ўйлашадими, харқалай, қўн хонадонларда ит боқилади.

Қўчар ака ҳолаваччасининг ити болалаганда бориб қўлиб, ошпоқ қўчқичани худди ўз боласини бағрига босгандай қўйида олиб келган эди. Қўчқўк тинлаётганда қарамаган экан, хотини «урғочисини нима қилардингиз, бутун ховлини ит босиб кетади» деганда бир эисаси қотди, бир эисаси қотди. «Қўчқўк урғочи экан, менга эркасин бериш» деб ҳолаваччасининг уйига бориши қўлувди. Итти эркак-урғочи, деб утирадими? Ит бўлса бўлди-да! Яна ошпоқчиликни қара. «Ит вафо, хотини жафо», деб қўйди Қўчар ака мийиғида қўлиб.

Қўчар ака ҳар йили эрта баҳордан қорвасини қўн-қўнчиларнинг молларига қўниб Мингчўққўрга олиб борарди. Ёз бўйи моллар Мингчўққўрда ўз ҳолига ташлаб қўйилар, семиргани семирди, болалагани болалаб, йўқолгани йўқолиб, топилгани топилиб қўзда қишлоққа қайтаб келишарди. Мол эгалари баъзан яйловдан хабар олар, ўтлаб юрган, эшига эт қўшилган туёқларни ўз қўзи билан қўриб, қўнғили жойига тушиб қайтарди.

Охириги ишларда одамларнинг битта — яқини қўй-эчки, қорамоли йўқолган, Қўчар ака бу йил Мингчўққўрда ёзлайдиган бўлди. У Мингчўққўрга ёлғиз ўзи қўчиб борди.

Утам дарёси ёкалаб, туянинг ўркашидай баланд-паст тоғ елкаларида катта-кичик яйловлар бор. Мингчўққўр яйловни дарё, бўлоқларга яқинлиги, ўт-ўланга мулкисидан хўмсонликлар қўнғича шў ялағликка молларини ташлаб келарди.

Қўчар ака ёз бўйи тишим билмади. Молларга қарарди, ничан урарди, йиғарди, қой қайнағиб, ошқат пиширарди. Чайда ўстуринга олиб қўйилган қўнтак соатини ҳар кўни бир марта бураб қўйсаям, унга ҳеч қарамас эди. Уқини ўқини Хўмсон йўлига термўлиб қолар, ҳар ҳафта дастур-

хонга урөөлик номларын бөшгөт күйлб узокдан күзгө чалинадыган хотинининг кораси күйрмаса, чайла соясиде жагнини оёкларига босиб унга термүлб ётган итига караб «Ит жафо, хотин жафо» деб күйрди.

Пешинга якин Кучар ака булокдан сув олиб келишге бораётса узок узоклардаги чакалакзор олдида пренишлаб уйнашаётган ошпок ити ва башка бир нарсага күзи түшди. Аввал ит бирор күйлчөк, ё эчки билан уйнашаётгандыр деб уйлади. У тухтаб, күйлнн пешонасига соябон килиб каради. Бирдан ошпок ит чапгалзор ичидан ойдай күрүшүб унга караб чопди. Калин жондарлар селкиниб шериги чапгалзорга яширинтандай бўлди. Ит югуриб келиб унниг атрофида пренишлаб-пренишлаб яна оркасига қайтиб кетди.

Кучар ака сув олиб келатганда ити билан уйнашаётган нарса күй ё эчки эмаслигини сездн. Унниг юраги «шув» отгандай бўлди. Кейин узанин юпатгандай «Бури нима килади бу ерда, кунга бир-икки марта милтик отиб, олов ёкиб турса, кейин бури билан итининг уйнашганини хеч эинтганмисан, йилкичи қозокларнинг ити-ини булса керак» деди узига узн.

Кучар ака кеч күзгө Мингчүкүрдан кишлокка кучиб түшди. Ёзда йицган пичани икки кишини чокарарди. Роса пичан ташиди. Хар гал ити унга эргашиб Мингчүкүргө борар, у пичанин ашақларга бртиб жунагуича ит каёккадир гойиб булар, ё энди йўлга тушай деганда, ё ярим йўлга етиб қолганда тилини осилтириб, халлослаб чопиб келатган итинин күйиб қоларди. «Ха, номард, каёкларда сангиб юрибсан» деб күйрди.

Етти юз ботлам пичан томга сиемади, молхона ёнига фарам килиб уюб куйди, устига эчки брезент ёпди. Кор ёниб, чорва молхонага камалгач, фарамнинг бир чеккасидан олиб уларга ташлаб юрди. Бир кунн Кучар ака молларга кечки озука бергани фарамга якинлашган эди, пичанинниг учокдай очилиб қолган жойида ити унга караб хурпайган холда приллаб турарди. Кучар ака аввалига хайрон бўлди, «Нима боло, бу, кутуриб қолганми, хароми, ит ёзда кутирарди шекилли» деди тулдираб хар өхтимолга карини пичанга суяб күйилган паншахага күйлнн чүзиб. Ит фарамдан сал парига жидди-да умрида биринчи марта эгасига караб ювуллади. Кучар ака итиприлаётган фарам ичидан туртиниб-сүртиниб енгиниб чиқаётган күчүк болани күйиб қолди. «Э, бечора, ган бу ёкда дегин, түедингми, яхини эсон-омон кутүтиб олибсан» деди.

Кучар аканинги мулойим овозидаими, ё боласинини Кучар акага апил-тапил суркалаиб келишинданми, она ит

бирдан гуноҳкордек буйинини қисиб жимиб қолди. Кучар ака кучукчани кутариб олиб хотинини чақирди:

Хой, онаси, бу ёкка кара, невара муборак бўлсин, деди айвонга яқинлашар экан.

Пикаридан иккита қиз, хотини югуриб чиқинди.

Ганингиз қурсин, нега невара бўлар экан, жавоб қилди хотини.

Ха, энди, ит вафо, хотин жафо, хотин, деди Кучар ака. — кара, сен биланонсан, бу эркакни ё қиз болами?

Жа уят йўқ одамсиз-да, даласи. — ункаланиб гапирди хотини. — Қизларим бор ҳам демайсиз. Қўришиб турибди-ку бу улгурин эркаклиги. Хадёб «Ит — вафо, хотин — жафо» деб жоврайисизу итин эркак-урғочисини ажратолмайсиз.

Бўпти, бўпти, узимиздан экан, хазиллашди Кучар ака. — Отини узим қуяман, қулоғига узим азон аштаман, исми памиляси — Қўймас! Эндн яхшилаб боқасан буни. Пима, битта ховлида иккита она битта йиғитни боқолмайсанларми? А?!

— Пўк, даласи, гапни олиб кетди хотини, — битта ховлида иккита йиғитни денг...

Хамма хоҳолаб кулиб юборди. Кучар ака қизлари олдида унғайсаликдан қутулиш мақсадида «Бор, деди тунгич қизига, — имага серрайиб турибсан, онанг тўйга атаб қавитан янги қўриачадан биттасини олиб чиқ, айвоннинг бир четига «йиғит»га жой қилиб бераман».

Вой, сабил-ей, янги қўриача эмиш, эжисиям тешиб чиқмайди, — деди хотини айвон тахворидан ниманидир олар экан.

Одатда ит жаҳлдор бўлсин деб ёнлигидан қулоғини қирқинишди. Кучар ака ҳам Қўймаснинг қулоғини текислаб қўйди. Қўймас итмасан ит бўлди. Ёнлигидаёқ қалласи катта, буйини йўғон, кенг ўмровли, оёқлари бақувват, думи узун эди. Катта бўлган сари қишлоқ итларининг биронтаси унга яқинлаша олмас. Кучар ака Султон чўлокнинг йўғон итинин Қўймас ражиб ташлаганини ўзи қўрган. Унинг овқат танлаши, кўниди ичмаслиги, хом гўштга учлиги Кучар акани ҳайратга соларди. Кейин Кучар ака ўйлаб қолди. Қўймаснинг отаси бۇримасми-кан? Ахир, итлар уч-тўртта, ундан ҳам кўп болаёлади. Оқ ит битта туюди. Мингчүкүрда ити билан ўйнашиб юрган бۇримкан-а? Ё, тавба?! Бир эшитгандай бўлувди. Бурдан қочган ит тугса боласи бўри бўлмага ҳам бўридай бақувват, айёр, бўрибосар бўлармиш. Бурилар факат ундан қўрқиншар экан. Ота бўри бўривойиш туккан итин

пазаб келиб бодасини олиб кочиб кетинга харакат қилди, деган гаплар ҳам бор. Шунданмики, кичида кечаси қушиясининг ховлисида дод-вой кутарилиб қушининг Олапари чайнаб ташланди, унинг оқ ити ҳам бедарак йуқолди.

Қўймас кўп итларни тиркиратиб қарди, қучадан пода ўтаётганда эчки, қўйларга қўқисдан ташланиб қоларди. Қушинларнинг бир-икки товуғи йўқолиб, патлари Қўчар акасинг боғида түзгиди. Қўчар ака охири Қўймасни занжирлаб қўйди. Қўймас уч кечаю уч кундуз туз татимадди. Ёрга қўкрагини бериб энк этмай ётар, подага ҳайдалган моллар очик қолган дарвозадан ховлига кирсаям бошини кутариб қарамас эди. Тўртинчи кун Қўчар ака Қўймасни ечиб юбораман, деб борса, ит жойида йўқ, занжир узилган, ит уни чайнаб узганим, тортиб узганим, ақли етмай қолди. Кейин Қўймас ховлида яна пайдо бўлди. Қўчар ака уни билан ўзи овоза, Қўймасга унчалик қараман оқан. У ҳам ариққа қўкрагини бериб, узун думини секин-секин қимирлатиб тикилиб ётган Қўймасни кўриб эли уншди. Қўймаснинг қон қуйилгандай жигарранг қўзи қисилган, худди бирор нарсага ташланмоқчи бўлиб пойлаб ётгандай тўкелди. У итларга ўхшаб тилларини такилатиб-такилатиб битини кўрмас, ҳатто елиниқдай думини ликилатмас эди. «Нима бало, бу қизанталок буридан таркаганим дейман, бирор марта битини қўриганимни ҳам кўрмадим, бурилар битламайдди дейишарди, шу сан ростга ўхшайди» уйланиб қолди Қўчар ака.

Орадан кўп вақт ўтмай қизик воқеа рўй берди. Қўчар акасинг хотини эрталаб барвақт туриб дарвоза атрофларига шакаронлаб суя есиниб, эчкини қия очик қолдирди. Подага ҳайдалган беш-олтита қўй-эчкилар ховлига ёпирилиб кириб, бири у ёкка, бири бу ёкка оқалади. Шу пайт қаёқдандир бургутдай учиб келган Қўймас Қўчар акасинг шундоқ қўз унгида семизгина қўзичоқни мушук сичқонини боғандай ер тинилатди-қўйди. Қўчар ака Қўймаснинг қўзичоқни бир зумда ичак-чақанини аёдариб ташлаб, хом-талаи қилаётганини кўриб ҳаясу мант бўлиб қолди. Қўзи биронинки бўлганиданим, ё кўркиб кетганиданим Қўчар ака қўлда кетмон, даҳшат аралаш ит томоғига ташланди. Унинг бақриқ-чақиринига қармай Қўймас қўзичоқни боғиб олиб, эчкини юклиб-юклиб қоларди. Қўчар ака кетмон билан Қўймасга ҳамла қилди. У кетмонни қанчалик баланд кутариб ит устига туширмасини, қандайдир ички куч унинг билдиқ зарбинини ушлаб қолгандай бўлди. Агар Қўчар ака кетмонни бир ғайрати билан урганда Қўймаснинг қалласи мажақланиб кетарди. Кетмондан кура Қў-

чар ака товуниндан чўчиган Қўймас қўзичоқни ташлаб нарироқ кетди-да лабларини ялаб-ялаб хурпайиб турди. Қўчар ака ён берида топ-топ бўлмасаям, худди бир лима олиб, Қўймасга отмоқчи бўлгандай ерга энгашиб, пўнвса килди. Қўймас лими этиб қўчага отилди. Шу-шу қайтиб келмади.

Ёзда Қўчар ака Мингчўкурга чиқмади. Уй ишлари кўпайиб кетди. Қизини узагадиган бўлиб, тўй ташвишлари билан овора бўлди.

Қишлоқда «Мен подачи буламан» дейдиган марду майдон топилмади, қунига ҳар хонадондан бир киши навбат билан подачилик қиладиган бўлди. Навбат Қўчар акага келган қуни битта ситир йўқолди. Агар ситир бена кампирники бўлмаганда Қўчар ака «Ўтлаб юргандир, ё адашиб қолгандир, эртаги подага қўшилиб олади» деб ўйлаган бўларди. Дарвозадан муниқдлаб кириб келган кампирни кўрган Қўчар ака ечган этинини қайта оёнига илиб Қизил жар гомонга ўтиб кетди. Аввал Пусалата борди, кейин Қизил жар тўйдаги кампиршор, арчазорларни каради, булоқлар ёнидаги маймунжон қондаган баланд-паст жойларни кўздан кечирди. Вақт алламаҳал бўлиб, қачон қон қорайиб, ой кўтарилганини ҳам билмай қолди. Сутдай ойдаида кир-адирлар жим жит, бирон жойда маъраган бузюқ ё ситирнинг товуси эшитилмас эди.

Қўчар ака юриб гилкаси қурди, умиди узилиб қишлоққа қайтди. Қозоқорўлга етайи деб қолганда уч-тўртга қора шарна йўлининг у ёнидан бу ёнига тизилиб ўтгандай бўлди. Қўчар ака қўзидаги четан таён билан ёлғизоёқ йўл четидаги ўтларини шатур-шутур уриб ўзинга дадда бермоқчи эди, худди одам кечаси мазор олдидан ўтганда танаида пайдо бўладиган енгил титроққа ўхшаш ваҳима вужудини эгаллади. У такка тўхтади-да орқасига ўтирилди. Ундан ўн-ўн беш кадам ораликда яқинлашиб қолган учта бўри ҳам тўхтади.

Учсала бўрининг ҳам кўзлари ойдаида худди ажинанили чирокларидай йилтираб турар, қўрққанидан Қўчар акаини тишлари шақиртай бошлади. Ё бўриларники тақилладими билкмай қолди.

Бирдан бўрилар бараварига Қўчар акага ташлавишди. Агар бўрилар биттадан ёпишганда уни гилка-пора қилиб юборар эди, оч бўрилар вазоҳатда урилиб-сурилиб талпинганидан бир-бирига ҳалакит бериб Қўчар аканинг таёндан ўтиб ўнга яқинлаша олмадилар. Қўчар ака қўрққанидан шундай кичкара бошладикки, Қизил жар дараларидан, тукайзорлардан унинг овози юзлаб опозларнинг акс

гадоси бўлиб жараглаб кетди. У беш-олти кадам нарига чекшиган учта бўри орқасидаги қулони калта туртинчи бўрига кузи тушган захоти «Қўймас?!» деб юборди. Ана шундан кейин дахшат бўлди. Орқадаги бўри унга томон ўқдай оғилди. Бўри қурган шерикларига жон кирди. Қулони калта бўри Қўчар акага етар-етмас орқасига утирилди-да бирдан ёнидаги буриларга жон-жаҳди билан ташлашиб қолди. Буни кутмаган бурилар унинг ушга ёпирилдилар.

Қўчар аканинг атрофи түс-түполон бўлиб кетди. Қулони калта бўри шериклари билан шунақа олишардики, гоҳ түртта бўри қоптқдай ёпишиб қолар, гоҳ уларнинг ичидан биттаси ажралиб чиқиб, яна ҳужумга утар, бир-бирининг дуч келган ериги чайнашга ҳаракат қиларди.

Бироз ҳушига келган Қўчар ака қулдаги таёғини ўйнатиб, «Йос, Қўймас, бос, айланай Қўймас, бос!!» деб бақирарди.

Қўймас уччала бурини тим-таракаш түзғитди. Бирин оқсоқлашиб, бири тишларини шақирлатиб, бири тисарилиб-тисарилиб йўлдан ёйиб булди. Қўчар ака на олдинга, на орқага юришини биларди. Йўлнинг ўртасида серрайиб қолди. Тишлари каттирайи бошлади. Томоғи қакраб кетган, тушугини ютай деса оғзида нам йўқ. Ундан нарироқда Қўймас турарди.

Қўймас, Қўймас, ке, ке, деди Қўчар ака қўрқалганса.

Қўймас унга яқинлашмади. Қўчар ака бир-икки кадам ташлаган эди, Қўймас олдинда қишлоқ томонга кета бошлади. Қўчар ака унга эргашиб боради. Ахён-ахёнда Қўймас орқасига утирилиб қўярди. Уйга яқинлашганда Қўчар ака Қўймасни йўқотиб қўйди. У ҳовлига кирдимиз, ё орқасига қайтиб кетдимиз билалмай қолди...

1997

НОВВОС

Хумсонлик Исмат ака билан Тошпўлат бува ораларидан қил ўтмаган қўшни. Тўйда бўлсин, азада бўлсин бир-бирларининг ҳурматини қилиб «Сиз ўтмиг, сиз ўтмиг»дан нарига боришмаган. Иккаласи Ҳарам маҳаллада истикомат қилинади. Исмат аканинг ҳовлиси маҳалла кўпригидан ўтгач, пастликка қараб дарёга туташиб кетган, улардан бир-икки ҳонадон нарироқда Тошпўлат буванинг уйи. Томга чиқиб чакирса эшиктадиган қўшниллар битта новвос

деб бир-бирини қўришга қўзи, отишга уқи пўк бўлиб қолди. Баҳорда Ёсмат аканинг уғли, Тошпўлат буванинг невараси иккита новвосни қишлоқ молларига қўшиб Олчинбардаги яйловга ташлаб келинган эди. Анни тут пилигида Ёсмат аканинг ҳам, Тошпўлат буванинг ҳам новвоси йўқолиб қолди. Новвослар Олчинбардаям йўқ, Угам тепасидаги козоқларнинг яйловидан ҳам топилмади. Қўшиллар биргалашиб Мингчўқургаям бориб келишди. Новвослар ердаям, қўкдаям йўқ. Иккала қўшни новвослардан унингни утса-да, бир-бирига билдирмай кидириб юраверди.

Орадан бирор ой ўтди чамаси, қишлоқда узун қўлок ган тарқалди. Нима дейсан, Тошпўлат бува новвосини қирдан топиб келганини. Бўни эшитган Ёсмат аканинг ичи кизиди. Училларини чакириб, «қир-адирларни, ун-гур-пунгурларни яхшилаб карамагансанлар, яковлар» деб сўқди, ўзи эшакка миниб ёшлигида асалари боккан жойларигача бориб келди. Учратган молларининг орасида унинг новвосига ўхшайдигани қўринмади. Қирдан бутуғтай хайсаласи пир бўлиб қайтди-да «Майли, келган бало-қазо шунга урсин, мол топилади, жон топилмади», деб ўзини юратди.

Ёсмат ака идора томонларга, қойхонага ўтадим, иш-қилиб, бирор қомуш билан қўчага чиқалим бешхўёр Тошпўлат ота дарвозасига қарайдиган, хатто ичкарига мўралаб унинг топилаган новвосини кўргиси келаверди. Яна қариянинг қўнглига бир нима келмасин деган андишда шайтани қайтариб юрди.

Новвослар йўқолганда ҳар қўни унинг олдида келиб, яккам дуккам соқолини сиплаб, эртага қаёқларни ахтарини кераклигини маслаҳат қиладиган Тошпўлат бува ҳам қўринмай қолди.

Бир қўни дарвозасининг олдида ўтирган Тошпўлат бува Ёсмат акани қўрган захоти зўр-базўр ўрнидан туриб, ичкарига кириб кетаётган эди. Ёсмат ака унга гап отди:

— Тошпўлат бува, қатай, қўнгида жойинга тушдим, новвос топилганмиш, шу роғим?

— Ҳа, энди, бу қорасон теккур, тентираб қирдан охиб, Қайнарсойга тушиб кетган экан, топиб келдик.

— Бизники бедарак кетди, Тошпўлат бува, биғта-яримтанинг қозонига кириб кетдиёв, ё бўри ёб қўйдим, пазям топилмади, дарак йўқ.

— Ҳа, энди, мол-да, мол одамиди, адашса уйини топиб келадиган.

— Ҳеч қўнглим тўлмаяпти-да, Тошпўлат бува, бир

кўрай новвосимнигини, холурымдан тушардим. деди Нemat aka.

Ха, энди, oдам oдамга ухшамайди, амю лекин мол-молга ухшаб кетади, жигарим.

Нemat aka ҳеч кутилмаганда узида аллақандай беандиша бир журъат сезиб Тошпулат бува молхонасига қараб юрди. Орқасидан бува эрганди.

Нemat aka молхонага яқинлашибди бирдан хайратгами, қувончгами, ҳар қалай, ғалати бир оҳангда бақириб юборди:

Не, Тошпулат бува, бу бизни новвос-ку!

Ха, энди, мол молга ухшайди, жигарим. Думини кесиб қўймаган экансан-да, фарқи ажралиб турарди.

Кизик гапларини айтасиз. Тошпулат бува, молниям ҳеч замонда думини кесагини, худо ҳақи, мана, қаранг, қўнғир рангин, қалласи қотта, шохи йўқ эди. Худди узи!

Мени новвосимниям бeлардинг, уям қалласи қотта, тўрт оёқли, шохи йўқ — мана рушарангда турипти, деди Тошпулат бува. Иннакейин, оёзингга қараб гапир, сиз қолмага мана муттаҳамга чиқариб қўйма яна. Қирганимда имонимни битта новвосга алишайми? А, алишайми?! Бунақа бемаъни гапни бир гапирдинг, иккинчи оёзингга олма, Хушук гап тезакка ухшайди, уни ёксанг қўзингни ачиштиради. Қўзин қарияларнинг бақирик-чақириги ёксатими новвос бўйишдан боғланган йўғон арқонни тараг тўртиб тоҳ шитқириб, тоҳ деневиниб, тоҳ бўйинини қўзиб тумшугини ерга тираганча қўзларини олақула қила бошлади.

Бас қил, деди Тошпулат бува ниҳоят, молниям безовта қилма, уни семиртириб неварам туўинга суймоқчиман.

Жуда ғалаги одамсиз-а, Тошпулат бува, яна тутқиб кетди Нemat aka, ман гумонсизаб айтаяпман, жонивор новвосимга жуда ухшаяпти-да. Кейин новвос ўзини-синики бўлса нега уни тапқарига чиқармай, боғлаб боқасиз? Новвос — маники!

Шу лайт Тошпулат бува кўлидан хассаси билан Нemat аканинг боёига «Мана саники» деб тушириб қолса бўладими. Бўлди жанжал, бўлди жанжал. Найзамбар ёшидаги Нemat aka тўқсонга яқинлашиб қолган Тошпулат аканинг ёшини ҳурмат қилиб қўл кўтармади. Кўчага чиқди овозини борича бақириб «Хой, мусулмонлар, қирганда имонини сиз қўзган Тошпулат тажави новвосимни уйиша боғлаб қўйинги» деб жар солди.

Ўтган-кетган Тошпулат бува дарвозаси олдида тўнлашиб, галии бири олиб, бири қўярди. Қўшнилариин тинчи-

тишининг ўзи бўлмади. Фаёз бригадир келиб қолди. У бақириб гапиргувчи, чўртқесар одам эди. Бироз новвос жанжалини эшитиб турди-да:

Шошманглар, мусулмонлар, шошманглар, сизларга нима бало ўрди, уят бўлади-ку, — деди қарияларга қараб. Бувақа илми ота-буваларининг жуда осон ечинган. Унинг йўли бор. Ёрларнинг, ағрайиб турмасдан, олиб чиқиб наринги маҳалладан қўйиб қўборишлар. Қимнинг ҳовлисига ўзи кириб келса новвос шунинки, васса-дом.

Бир ой ем бериб новвосни боққан Тошпўлат бувага бу маъқул тушди.

Олиб чик, бу харом ёлгуриш, — деди у пинарасига қараб.

Харом улгур демаиш, — деди Исмат ака, — ман уни пешона терим билан боққанман.

Сиз, тек туриш, — деди Фаёз бригадир, агар пешона терининг билан суғорган бўлсангиз ҳам.

Новвосни иккита йиғит етаклаб Ёғ маҳаллага олиб кетишди. Орадан унча вақт ўтмасдан, Тошпўлат бува билан Исмат ака йўлнинг икки чеккасида бир-бирларига қўлнинг бигиз қилиб, гапини маъқуллаб турганда узокдан новвоснинг қораси кўринди. Ҳамма чекка-чеккага ўтди.

Новвос келиб тулпа-туғри Исмат аканинг уйига қараб бурилди. Тошпўлат буванинг утақаси ёрилгудай бақирди:

Одамлардан ҳайиқди, одамлардан, йўлни тўсиб қўйдиларнинг, новвос маншк!

Қариянинг аҳволини кўрган қўн-қўшан тортинув янада одил ҳал бўлсин деган ниятда новвосни тутиб, Пусилага утадиган жарнинг ичидан иккинчи марта қўйиб қўборишди. Новвос ёшлигида онасига эрганиб келиб сув ичадиган будоқдан обдон чанқоғини қолдирди-да диконг-диконглаб етаклаб борган йиғитлардан олдин кишлоққа қайтиб, одамлар турган жойдан бурилиб, яна Исмат аканинг ҳовлиси томон тушиб кетди.

Омин, ҳаюли бўлсин, — деди Фаёз бригадир атрифдагиларга қараб. Тошпўлат бува, хафа бўлманг, мол-мол-да, унга ган ўктириб бўлмайди, ҳудо денг, сизнинг ҳам тошилиб қолар.

Тошпўлат бува ҳассасига зўр-базўр гаяниб, букчайиб қолди. У орийатданми, аламданми қонрайдай гавдасини силқитиб-силқитиб новвос кириб кетган ҳовлига қараб йиғлаб турарди.

ҚАНАҚ ОҚСОҚОЛ

Қишлоқда не-не одамлар қолиб, хали ўттиз ёшга етмаган Қанақни оқсоқол этиб кўтарилишни ҳаммага бирдай маъқул тушмади. Ҳамма ерда батраклар ҳукумат бошқараётганда бой уелига бало бормиди, деб тўғиллаганлар бўлди.

Озин-қўзин эскича саводли Қанақ беш юз хонадонли қишлоққа оқсоқол этиб тайинлангач, уни кўролмайдиганлар тобора кўнайиб борди. Ҳумсонда бошқа одам қуриб қолибдими, бойлачча амалга митиди, яна бои бойга, сув сойга оқар экан-да, дейишди.

Қанақ оқсоқол ўрта бўйли, тикмачок тавдали, қорачадан келган норғул йигит эди. У кўп гапирмас, тиқининг оқини биронга булар-бўлмаста кўрсати бермас, жаҳли чиққанда «кизиңгни...»дан нарига ўтмас эди. Ота-бувалари обрў-эътибор билан ўтиб кетишган, амаки-тоғалари Мирзааҳмадбой, мулла Олим кўзлар Шўролар дастидан қочиб кетишган эди.

Қанақ оқсоқол бўлгач, артельга кирувчилар сонин кўпайди. У бир йил ўтмасдан қишлоқнинг пақ ўртасига ғалла оғбори, Аркитсой эгагида одамлардан йиғилган моллар қишлоқдайдиган «постройка» қурдирди.

Қурилишларда қишлоқ аҳолиси ёлпасига қатнашиб, уч-тўрт хашардан кейин йморатлар тайёр бўлиб қолди. Хашар қўнларини ўзинроқ қора моллардан бир нечтасини сўйилиб хашарчиларга овқат пиширилди.

Биринчи чақув худди шу ҳукимлардан бошланди. Қанақ оқсоқол оғбор, «постройка» баҳона артель молларини сўйиб, бола-чақаси, қариндон-уруғи билан еб ётипти, у Шўролар душмани, айёр, иш шу аснозда кетса артель молларини тез қувда йўқ қилиб юборади, деган ёзма-оғзаки чақувлар Хўжакентдаги ҳукуматга тушиб турди.

Қанақ оқсоқол биринчи терговдан осон қўтилди. Чақимчилар йиғирмага мол талон-тарож қилинди дейишган экан, келган комиссия сураб-сўриштирса иккита қатта қурилишда туртта қорамол сўйилиб, одамларга овқат пиширилган экан. Комиссияга ғалла оғбори билан «постройка» маъқул тушиб, ҳаммаининг олдида Қанақ оқсоқолга «бағодарим» бериб кетишди.

Қишлоқда «зақўнчи» бўларди. У Қанақ оқсоқол қўлида артель қотиби вазифасини бажарар, буришган башарали, биткуз, нажмўрда тавдасига юрагидаси ғайратини сиймап, кечаю кундуз Қанақ оқсоқол ўрнини эгаллаш пайида юрарди. У ҳукуматга яқинлигини ёшидаги ҳужжатини

хеч кимга билдирмасликка ҳаракат қилсам киншук ахли
ундан буридан қурқкандай хайшқарди.

«Закўнчи» кимнинг қаерда, қанча мол-жонин борли-
гини яқини биларди. Артель тузилиб рўйхатин ёзиб утир-
ганда ким тоғ-тошдаги молини яшириб айтса, ёқасига
кизил ямоқ ёпиштирганларга ўрнеча бир икки сўз шипир-
лаши билан улар «қўлоқ»нинг қанча тўғри борлигини
ўзлари айтиб берар. Шерони аздаган одамнинг қўлига
кишан солишиб, дарров Хужакентга хайдаб кетиларди.

Ҳукумат одамлари солиқ йиғишига Хумсонга келишса,
Қанақ оксоколни эмас, аввал «закўнчи»ни топишар,
унинг ёрдамида тузилган рўйхатга қараб одамларнинг
уни, ховлиси, молхона, болахоналари тилтўв қилишарди.

1933 йили киншукда ёмон очарчилик бўлди. Ўлик
чикмаган хонадон қолмади. Яна бунинг устига-устак дон
солгани одамларнинг тинка мадорини қуритди. Ҳудди шу
йили Қанақ оксокол билан «закўнчи» чуқушиб қолди.
Жўжабирдай бола-чакаси куп Присмат буванинг охири
дон-дунн тортиб олиб кетилаётганда Қанақ оксокол йўлда
секин бир қон буғдойни сирғалтириб тушириб юборди.
Ярим кета бўлганидан араванинг олдида бораётган вакил
ва «закўнчи» сезмай қолди. Идорада ҳисоб-китоб қи-
лишаётганда Қанақ оксокол лети этиб ташқарига чиқди.
Итдан сезгир «закўнчи» Қанақ оксоколнинг кетидан тус
моллаб Бов маҳалла томон югурди. У йўлда бир қон
буғдой атрофида пичир-пичир қилишаётган Присмат бува
билан Қанақ оксоколни куриб яйраб кетди:

Мана қўлга тушдиларингми, контрлар, энди сен-
ларга бутдой керакмас. Сибирда чириб кетасизлар,
деди уларга яқинлашиб «закўнчи».

Ғалмовсираб қолган Присмат буванинг қалтираб,
бошдан дўпирси учиб кетганини хеч ким кўрмади. У
«Жон болам, раҳм қил, худоё умрингдан барака топ,
яхшиланингини ула-ўлиғича унутмайман», деб йили ара-
лаш ёлвориб, ўзини «закўнчи»нинг оёли юстига ташлади.
Икки қўли билан денсинган оёқларини бағрига босиб, тиз-
заларини ўпа бошлади.

Шу кечасиёқ Қанақ оксокол билан Присмат бува
хиёга олинди. Эртаси куни идора атрофида бутун кинш-
ук ёпилиб кетди. Хиёга олинганлар идоранинг ёнидаги
хўжрага қамаб қўйилган эди, эргалаб иккаласининг қўли-
ни орқасига боғлаб Қанақ оксокол қурдирган қатта ом-
борхона ичига олиб киришди. Омборхонага одам сиема-
ди, қўнчилик ташқарида тик оёқда ичкаридаги гапларини
ёшитишга илҳақ турарди. Кимнингдир ичкаридан шивир-
лаб «закўнчи» гувоҳлик бераётгани, «терговчи тапчираян-

ти», «Присмат бува йиғлаяпти», «Қанақ оқсоқол чурх этмаяпти», «терговчи Қанақ оқсоқолга тўйинча ўқалди» деган сўзлари оғиздан-оғизга ўтиб бутун қишлоққа тарқалиб турди.

Бирдан оғборхонанинг ичи арининг уясига чўн тикқандай гувиллаб кетди. Одамларнинг гур-гур ҳовури, ёш-яланг, бола чақаларининг уввоҳ тортиб йиғлаши, ниҳоят ишига қараб отилган ўқиниғ товушидан кейингина тинчиди.

Бошқаларга урпақ бўлсин деб ўтказилган мажлис-суд ниҳоят кечга яқин тугади. Қушча-қуруқ ерга утириб олган одамлар, бир-бирининг устига чиқиб кетгудай тикка турган қари-қарташ мик эгмай терговчининг оғзига қараб қолинди.

— Шўролар ҳукумати — одил ҳукумат, — гап бошлади терговчи, — биз ғувоҳкорларни жазоламаймиз, тарбиялаймиз. Мана, қушчилик ғувоҳлик берди. Присмат бо бий яхши одам, биятрак, унда ғувоҳ оз-моз. Лекин айбдор. Буғдойини олмаслиги, бизга Қанақ оқсоқол душманлигини айтиши керак эди. Шунинг учун уни сивов мўддати билан оғод қиламиз. Қанақ оқсоқол ҳукумат одами бўлсаям — душман, уни раёнда суд қиламиз, жазолаймиз.

Қанақ оқсоқолнинг қўлларини яна орқасига боғлаб хужрага қамаб қўйинди. Терговчилар хужра олдига «зақунчи»нинг бўричи оладиган йўғон итини занжирлаб, гўшга унинг уйига қараб кетишди. Бироқдан кейин яна қайтиб келишиб хужра атрофини ўраб олган Қанақ оқсоқол бола-чақалари, қариндош-уруғларига даъдага қилинди. «Агар бу ердан кетмасанлар, соллот қақириб, ҳамма-ниги камолққа оламиз», деб уларни итариб-итариб хужра биндан хайдаб юборишди.

Қишлоқни эминетон қойлади-ю, эрталабгача одамларнинг кўзини уйқу босмади. Ҳамманинг кўнгли хуфтон, чирок ёқа ёришмас эди. Фақат «зақунчи»нинг уйидаги чироклар эрталабгача ўчмади. Қўй сўйилиб, қатга эиёфаг бўлди. Қайнаган қўй гўшти хидини алдақачон унутган қишлоқ қуналаридан ёқимли хид таратиб утдию, аммо ҳеч кимнинг қоринини тўйдирмади.

«Зақунчи» «хужрадан хабар олай, бу душман жуда айёр, қариндош-уруғлариям қўн, қочириб юборишмасин» деб ташқарига ўқли-ўқли чиқиб келарди.

Қанақ оқсоқол қон қоронғу хужрада эшик тирқинишдан қиряётган ўқловдай ой нурига тикилганча утирарди. Ташқарида одамлар юрганга ўхшайди. Ҳеч ким хужрага яқинлаша олмас, бирор одам йўлдан ўтгандай бўлсаям ишнинг приллагани эинлиларди.

Бир дамон узокдан итга оғилган тош хужранинг суи-

радай эшигига тарак этиб урилади. Ит бор пажохаги билан вовулдай бошлади. Хужранинг оркасида кимдир гур-гуре утгандай бўлди.

Туи яримлаб, ҳаммаёк жиниб қолганда хужрага кимдир яқинлашди. У итга таниш шеклиди ит эринибгина яқинлашгандай бўлди. Хужра элиги «ғийк» этиб аста очилди-да кимдир халтада бир нарсани чикарига улоқтириб, оркасига чойиб кетди.

Қанақ оқсоқол, аввал уйдасилар бирор емак уюштирдиган шеклиди, деб ўйлади. Томон қакраб, чапқаб утирган бўлсаям халтага қўл чўзгиси келмади. Кўнглига ҳеч нима ботмас эди. У шу алпозда тонг ёришгунча утириб чиқди. Хужранинг ичи ёриша бошлаганида кечани ташлаб кетилган парса эски хуржун эваллигини, унинг ичида ишша йилтириб турганини кўрди. «Ишшада чой ёки сув бўлса керак» деган халта борди. Қанақ оқсоқол юз-қўлини чайини ичишда ишшани олмадики эди, хуржун ичида яна газетага ўроғлиқ парса ва бир нарак қоғозни кўриб қолди. У қоғозни олдида арабча ёзувини хижокалаб уқий бошлади: «Қанақ! Бу кўнглидан ўлганинг яхши! Ишшадаги ичиб юрган ишворларинг, ўроғлиқ эа еб юрган паловнинг сани!».

Қанақ оқсоқол газетага ўроғлиқ парсани очилиши билди, хужранинг ичи қўлақча ҳид бўлиб кетди. Унда одам ахлати, ишша тула сийдик эди. У турган ерида қалт-қалт титрар, «кизилигин... аблахлар, кизилигин... аблахлар» деб сўқинарди, халос.

Эрталаб хужранинг олдига арава олиб келинди. «Зақўлчи» бошлиқ терговчилар, тушмончали ўрис бола одамларни четга суриб-итариб Қанақ оқсоқолни аравага бир кон бундойини юклагандай итклиб воборишди. Қанақ оқсоқол ҳамкишлоқлари олдига қўлга тушган ўғридай бўйинини эгганча дод-фарёд қилаётган бола-чақаларига бошини кутариб қарай олмади.

Хумсон кишлоғини қора булут қоплади. Ёмғир томчилдай бошлади. Кечани жаладан тулиб-тошган Утам дарёси хайқириб оқарди. Арава идоранинг олдидан ғажир-ғужур қилиб кўприк томон жидди. Хар йили тошқин олиб кетадиган ёғоч кўприк устига қоклиган тахта-тарининг оралари очилиб, арава ёлдиракларидан бири тушиб кетса уч-сўрт киши кутариб чиқариши керак эди.

Араванинг орка ёлдираги кўприкнинг пак уртасига келганда кийишайди қолди. «Зақўлчи» бориб отининг юганидан торди, терговчи билан тушмончали ўрис бола елкаларини ёлдирак тушганига тикишди. «Ха, ха, давай!» деб бақириб чақириб туришганда бир парса шалол этиб дарёга тушди. Аравани ташлаб ҳамма кўприк четига

югурганда Угам дарёсининг бутка сувида Қанақ оқсоқол бир шунлиб, бир юзага чикиб окиб борарди. Уриг бола кетма-кет ўк узди. «Закўичи» бўлса «ишо-ишо, стрелай» деб бакирарди. Бирдан дарё юзи кия-кизила қонга беланиб, Қанақ оқсоқол тавдаси кўринмай қолди. Кўприк устидагилар ҳам, арива орқасидан эрганиб келаётганлар ҳам уявос солиб дарё ёқалаб чопиб кетишди.

1998

ҚАШҚА

Йигирма-уттиз таноб ер-суви, йирик туёк ва майда шохли моллари анчагина бўлган хумсонлик Мирзааҳмадбойлар кишлоқда ўзига туқ, бадавлат хисобланса ҳам Угам козоклари миндириб юборган қашқа оти туфайли бу хонадоннинг доврўғи бутун Бўстонлик туманига тарқалиб кетган эди.

Қашқа отдан тарқалган тойларнинг оёқлари узун-узун, бели шигичка, қол-қора ели қуёнда товланиб турар, бир қараганда кўримсизгина, бозорбон тўқилмайдиган отларнинг орқасидан узунқулоқ гаплар тарқалиб, пойгада Қашқадан ҳатто қанот ўсиб чиқаргани деган овозага ишониувчилар ҳам топиларди.

Эшитганим бор, ўрислар Тошкентни босиб олиб, бахорда Бўстонликка «маёвка»га чиққанларида Хўжакентдаги бир тўйда улоқни томоша қилишган. Шуяда Қашқанинг чопишини кўриб уни тортиб олмоқчи бўлганда Мирзааҳмадбой ўрислардан қочиб отнинг бошини Хумсон томонга буради, от қушдай учиб, ўрислар Олчинбаргача қувиб бориб милтиқларини пак-пак отганча орқага қайтиб кетишган экан.

Қашқани кўпинча Мирзааҳмадбойнинг уртанча ёли Маҳмуд полвон улоққа қўяр. Қашқа даврага киришди билан ҳудди отлар уқорини бирон икки томонга ажратиб юборгандай безовта ишиққириб қолдишар. Қашқа бўлса ҳар томондан екиб, ниқтаб келган чаяандозлар ишдан сирғалиб чиқиб, қанни буш қўйилишини билан оёқлари ер ялаб учиб кетарди. Одатда улоқ Хўжакентда Чирчиқ дарёси ёқасидаги майдонда, ё Хумсон кўприги билан Полвонтош оралиғида бўларди. Қор отнинг белига етгудай қалви кезларда ҳам кўкраги билан қорни ёриб чиқар, бошқа отлар муз устида тойиб йиқилиб, ағанаб қолса, Қашқанинг сирғалиши ҳам муз устидаги пардай енгил, шамолдай тез кечарди.

Хўжакентлик Нормат-қассоб уял тўйининг пойгасида Қашқа дарёнинг икки лабидаги тумонат одамни хайратга солиб, устидаги одам-нодами билан узини Чирчикка отган ва муздек дарёдан бурун катактарини кериб-кериб шишқирганича сузиб утиб тўйхонага биринчи бўлиб етиб келган эди.

Хўмсанлик Қанақ оқсоқол тўнғич уялнинг хатна тўйида ҳам улоқ берди, ҳам пойга эълон қилди. Ҳазалкентдан Хўмсанга биринчи келадиган отга она-болали сиғир тикилди. Кимдир «Қашқа биринчи келади» деса, бошқаси «бўлмаган гал, гаров уйнайман, улоқни оққочадиган от узокқа ярамайди» деб қуярди.

Элликка яқин чавандоз Ҳазалкентдаги чойхонада тупланганди. Чойхонанинг орқасидаги майдон отга тўлиб кетди. Хар ким ўз отининг атрофида гирди-капалак, буйинни силлаган, такаларини текшириб кўрган, у ёқ-бу ёққа етаклаб отини совутган, нималарнидир от қўлоғига қўйгандай буйинни қучоклаб-қучоклаб қуярди. Отлар ҳам ниманидир сезгандай қўлоқларини диккайтириб, бир-бирига ярим ҳазил, ярим чил ҳамла қилгандай лаб-лунжини қуччайтириб дупур-дупур тебранар, тоҳ шишқириб, тоҳ кишнаб майдонни бошига кутарарди.

Маҳмуд полдон икки-уч марта хабар олди. Қашқа у яқинлашганда боладай мўлтираб, буйинни, саврини силлаш унга ёқаётгандай хотиржам тик турарди. Отининг «Қашқа» деб ном олинига сабаб, бу зотининг ҳамма тўйчоқлари пешонасида кулчадай ошпоқ қашқаси бўлиб, тўртала бевининг тиъзасидан настроғи худди доқа румол билан тавириб қўйилгандай ошпоқ буларди. Қашқадан тарқалган зотларининг ҳаммаси бир-бирига жуда ўхшар, насли айинмаган чонқир отлар буларди.

Туп яримлаб қолганда оқсоқол бува чавандозларини дуою фотиҳалар билан ухлаб дам олинига чакирди.

— Эрталаб барвақт турагилар, азаматлар, — деди у, — энди бироз мизниб олинилар, йўл оғир, отларга дам бериш керак, хадеб уларнинг олдига чиқиб, безовта қилавермангилар.

Ҳеч ким ухлагандай бўлмади. Кимдир агар от эгарлик қолса худди унга овирлик қиладигандай эгарни ечиб от устинга тушини ташлаб қўяр, кимдир эрталаб шошииб қолмайин деб кечасиёқ отини эгарларди, кимдир отига бирон сув бериб қўймагани деган маънода отининг бошига қоп кийдирарди.

Маҳмуд полдоннинг кўзи илгирган экан, оқсоқол бува-нинг «Туринглар, азаматлар, кун ёришиб қолди, хар ким ўз отининг ёнига борсин», деган овозини эшитиб уринди.

сапчиб турди-да, юз-кўлларики аниқ-тапиқ юзиб Қашқаси томон ютти. Қашқа жуда безовта, кўзлари кивидан чиқиб кетгудай олазарак эди.

Махмуд полвон Қашқанинг бунчалик куйга тушибилини доимо улоқ ёки пойга олтидан бўладиган бесарайжомликка йўйди, лик этиб отининг устига қўйди.

Омин, ҳаммагига Доғуд пайғамбар иримидад кор бўлсин, минганингиз тулпор, эгарингиз парёстик бўлсин, омин. — деди оксокол бува.

Майдон тус-туполон бўлиб кетди. Ур-йикит, кимдир отга камчи босмади деб бикинидаги чавандозга камчи солиб юборган шеклиди орқасидан ота-онасини қўшалоклаб сўкиб қоллишига қарамай катта кўчали чапигитиб кетди. Кўчани отларининг тапур-тулури қоплаб оксокол буван отдан учириб юборишларига сал қолди.

Бунақа пойгаларда одатда Махмуд полвон Қашқанинг жигловини аввал каттик тортдиб боради, навбат яқинлашгандагина бушатари, ихтиёрини отнинг узига ташлаб қўяди. Қашқа ҳам аввалига худди атайини кўчани йиғиб, атрофида чоғлиб кетаётган отларни кузатиб бораётгандан олдинга утишига интилмади, ахён-ахёнда ёнидаги отлардан бир-икки қадам илгарилаб қўяди. Шу аснозда отлар Сарик дада бағрида қора кўюндай олдинма-кейин тизилиб қоллиди.

Қашқа Сарик даладан ўтиб, Қоронкулга етай деганда тезлигини йўқота бошлади. Махмуд полвон буни Қашқанинг узича айёрлиги, тулдан ажралиб чиқибидан бўрун кўч тўтмоқчи бўлиб камондек тортилиб, ёйдек эглиши билса керак, деб ўйлади. Қараса, биринчи от анча итарилаб кетган. «Энди фурсат келди. — ўйлади Махмуд полвон, — жигловни кўйиб юбориш, Қашқани енгиллигига ниқташ керак, ха, жонивор, кўрсат кучингиз!».

Қашқа одатдагидек тулдан сапчиб чиқиб, шамолдай учини уришига одамдай илгараган, зўрикиб тиграётгандай туклиди. Махмуд полвон беҳосдан эганиб Қашқанинг олдинги иккала оёғидаги оғинок жунларининг кизил қонга беланиб кетганини, отнинг олдинги оёқлари пайдар-пай ерга уриляётганини сездики, жигловни йўл чеккасига бурди. От оёқлари устида зўрға турар, унинг олд оёқларидан тиркираб чиққан қон ёлиғача сақраган. Махмуд полвон буни кўрмаган экан. У Қашқанинг олдинги оёқларини кўтариб қараса, ҳар иккалаёсида ҳам биттадан йўғон-йўғон миҳ қийнашиб етар, миҳнинг учлари от оёқлари ёнида йилгираб турарди. Махмуд полвон тиграб кетди. У нима қиларини билмай «Эй, худо, узинг мададқорсан» деди-да отнинг оёғига лабларини босиб миҳини тизилари орасига

олди. У шундай зарб билан миҳни суғирдики, оғзида касур қусур атган нарсга миҳмиди, ё тишларини, билотмай қолди. Оғзи тўла қон, миҳга қўшиблиб чиққан олд тишларини тушириб ташлади.

Қашқанинг иккинчи оғзидаги миҳни ҳам суғурмоқчи бўлганда олд тишлари йўқлигини, лаблари билан миҳни суғириб бўлмаслигини сезиб бироз довдиради. Ўйлашга ҳам, қўтишга ҳам вақти йўқ эди. Бошини қийшайтириб жағининг ён томонидаги тишларини аравга миҳга илтириб шундай босдики, аввал тишлари синдимми, ё синган тишларга қўшиб миҳни суғириб олдимми билотмади. Орқасидан етиб келган оқсоқол бува Махмуд полвоннинг оғиз-бурни қон ҳолатда кўриб, аввал отдан йиқилибди, деб ўйлади, кейин иккита миҳни белбосига ураб от устига буридан ташланганини кўриб «Ё, тавба, бунакасиям бўладими-а, қудратингдан айланай» дедя хансу манг бўлиб.

Қашқа шамол бўлдимми, ё шамол Қашқани олиб ўчдимми олд чавандозлар Хўжакент қиялигидан чиқар-чиқмас Махмуд полвон уларга етиб олди. Унинг кин-кизил қонга беланган яжоҳатини кўрган, Махмуд полвоннинг феъли-хўйини яхши биладиган баъзи йиғитлар Ўққатутта етмаск отларининг бошини қайирди. Хумсонга Қашқа биринчи, яна йиғирмага яқин чавандоз етиб келди.

Хумсонга борганда онасини кўзига кўрсатаман қим қилган бўлса, деб муштини тутиб турган Махмуд полвон жаҳлдан тушди. «Хойнахой тўйхонага кириб келганлар пичида номард бўлмаса керак», деб ўйлади.

Орадан анча вақт ўтди. Хумсонга ҳам Шўролар етиб келиб, Мирзааҳмадбойнинг мол мулкки мусодара қилинди, ўғиллари тум-тарақай қочиб кетишди.

Махмуд полвонни аввал бойқўлоқ деб камашди. Қорағандадан қочиб келди. Кейин босмачига қўшилгансанг, деб камашди. Сибирдан қочиб келди. Саккизта қиз, бир ўғил кўриб, энди пич яңаянман деганда 1937 йили «халқ душмани» сифатида олиб кетилади. Шу-шу қайтиб келмади.

Қашқа от ҳам қолхоз мулкига айланди. Араваларга қўшиб дон-дун, хашак ташинди, ундай бир зотди пайдо бўлиб қолган эди «Интернат» қолхозининг раиси миниб юрди.

Махмуд полвоннинг ёлғиз ўғли Тиловодди ота-буваларининг Қашқаси ҳақида жуда кўп янгилиб қорарди. У жүссаси жинкаккина, чўлтоқ сулғиргадй мўйлаби эгарининг қошидай пастта қараган қолхоз раисини Қашқанинг устида кўрганда еалати бўлиб кетар, унинг орқасидан узок тикилиб қолар, «Отан бўлганда мишардинг-а, ми-

нарднинг» деган хаёл миясидан утарди. Ранс ҳам қаерда, қачон бу хумрайиб турган болали олдидан чиқиб қолса бадати бўлиб кетар, ранги бузариб «Отангни отини танимасанми» дегандай кеккайиб, отга қамчи босарди.

Тиловодиннинг ҳам бўйига буй, этига эт қўпилиб, бинойидай онасига ёрдамчи бўлиб қолди. Каталакдай-кагалакдай уйдарининг ичдаги икки каватли сўрида кури боқадиган онасининг ёнига кирди. Хар куни дарёдан чойга сув олиб чиқади, даладан утин ташинди, макка, қўнғабоқарларининг утини юлади, ишқилиб, орқаги йўқ хонадондаги майда-чуйда ишлар аллақачон унинг елкасига тушиб қолган эди.

Бир кунги онаси гап топиб келди. Боғ маҳалладаги Мирзохид маҳсум деган домла ардимдан қутилиб келган экан, унга онасини кўрганни айтибди. Мирзохид маҳсум Қалма деган узок жойдаги турма ошхонасидан елиб чиқиб келаётган отангни учратиб, «Ис, Махмудимсан, санам шу ердансан, нима гап» деса, отанг у ёқ, бу ёққа аламлиаб, «Мирзохид ака мени кўрганнгизини ҳеч кимга айтманг, нима дуноҳим учун бу ерларда юраман, болалар оч-яланғоч қолди-ку, қочаман, ака, қочаман» денти. Мирзохид маҳсум «Жинни бўлма, бу ердан қочиб қутулиб буладими?» деганча қолниги бир зумда қаёққадир қойиб булган отангни орқасидан. «Махмуд келмадимми?» деб сўрабди Мирзохид маҳсум.

Уруш қатталарини кичик, кичикларни катта қилиб қўйган эди. Ҳаммаининг ёми битта, таъвишии ухшаш қорин тўйдирини, илк узилди пайтидан ўсиб, арча-буғдой сўтга гуладиган қўшлар илтижиса эди.

Хумсон қир тарида даламкор буюдоғи экилар, қинлокнинг ёшу қариси далада ё уроқ ўрарди, ё ошакларга ортилган дон-дуани қолхоз оғборига ташинди. Мақтаб болаларин, бева-бечора аёллар ўрилган қирларга тарқалиб қуи ғира-шира бўлишча машок терар, қим бир халта, қим ярим халта буюдоғинин бағрига босиб уйига қўғурарди. Қўрт-қумурсқалар, чумолино қўшлар бемақол ташиб кетадиган машокни қолхозчилар, болалар теришга ҳаққи йўқ, қўлга тушиб қолса бригадир ё раисдан ҳам қалтак оё, ҳам терган машокдан ажралиб қоларди. Машокчиларини отда юриб қўвлапар, ударини бир гомондан ҳайдашса қирнинг орқа томонида ер бағирлаб қиривар, баъзан бир гала машокчиларини худди ғуноҳкор одамларни тутиб олгандан йиғиб келиб терган бир сиким-бир сиким донларини хирмонга солиб қўборишар эди.

Тиловодин ҳам Пусала қирларида машок терадиган бўлди. У ёғиз ўзи машок тергиси келса-да янтоқ, суғур-

ги, какралар орасидан вишиллаб чикиб қоладиган илонлардан қурқар, овлоқ жойларда юришдан чўчир эди.

Ўша кўни Тиловоқди беш-олтита хотин-халажга қўшилиб, Кизил жар тепасида машоқ терарди. У чакқон-чакқон ҳаракат қилар, ҳатто битта буюдой доинини ҳам ердан олар, саратонда тўқлари найзадай машоқларни халтага эзилаб солар, янтоқ какраларга чирмашиб ўрилмай қолган буюдой, жовдар бошларини чирс-чирс узиб қан найиб қолган халтасига солиётганда бирдан қирнинг қок елкасида уларга от устида қараб турган раисни кўриб қолди. Аъзою батани жимирлаб кетди. «Ана, Абдулла раис» деб кўборганини билади, ёнидаги олтинчи ёшлардаги кампирнинг қандай қилиб рўмолдай учиб ўзини чап-галазор ичига урганини, бошқа бир аёл халтасини малпоқ-попоғи билан ўлоқтириб қочганини кўрди.

Раис Қашка отнинг учқурлигиданми, ё машоқчиларни қўлга туширганиданми камчисини ҳавода ўйнатиб, елдай етиб келди. У от бошини тушпа-туғри Тиловоқди устига солиб, «Ха, санмисан?» деди хириллаган товунида камчисини кўтариб. Тиловоқдининг иштонидан илк бир нарса ерга томчилай бошлади. От Тиловоқдининг устига бостириб келдию, икки оёғини даст кўтариб, болаини босиб кўбормаслик учунми, ё устидаги одамнинг ҳикилдоқ овоқидан ҳўрқидми ўзини ўнгдай олмай мўнкиб кетди.

Раис от устидан чирпирак бўлиб ерга йиқилди. У сўхитиб ўришдан турганда Тиловоқдининг ҳам, отнинг ҳам қораси кўринмасди.

Кузда раис Қашкани «гўшт»га тошинириб кўборганимиш, деган гап тарқалди. Шу билан бир аср довуғи Бўстонликка таралган Қашканинг зоти кўриди.

1998

АРМОН

Санжар ҳамма бола-чақасини ўйли-жойли қилиб қаттақон ҳовлида ётғиз қолган онасидан хабар олгани қин-лоққа келганда кампир уни ҳар галгидай айланиб-ўргилиб кўтиб олмайди. Онасининг шашти пастроқ кўришди. Доимо Санжар шаҳардан келиб айвонда ёнбонлаши билан самовар биқилдагунча онаси қатлама ё қонқа ипишириб келар, уч-тўртта тухумни қайнатиб олдига қўяр, кенжасининг иштаха билан овқатланишидан терисига сиемай қувониб ўтирарди.

Санжар онасига раэм солди: чойи узатаётган қўлларидagi бармоқлар суяк-суякларига ёпишиб кетган, қўзлари ҳам ич-ичига чўкиб, буюдойранг юзининг тагида қорамтир

доғларга ухшаши нукталар пайдо бўлган. Опасининг қадин қондари қовоғи узра эгилиб-эгилиб қолгандай, лабларининг чеккаларида хижолат тортган одамдай қимтиняш аломатлари, кузлари ҳам чуғ устига қул гешалгандай пурсизарок қурибди.

Санжар опасининг ҳар бир меҳрибон «ол-ол», «е»ларидан нима учувдир биринчи марта хижолат чека бошлади.

Болам, қайдам, бу йил унча мазам йўқ, сат-пал уринсам тинка-мадорим қуриб қолади, — деди она аллақандай маъқос оҳангда.

Баҳор-да, баҳор, ойижон, — деди Санжар, ўзингиз баҳорда одамнинг еилласи қурибди, ҳамманинг кучи дов-дарахтларга ўтиб кетади дердингиз, шунақа бўлаётгандир. Энди, ойижон, ҳамма кучингизни ховлидаги дарахт, кўкатларга бермай, ўзингизга ҳам олиб қўйинг-да.

Опасининг унга қараб маъқоқ илжайишини қуриб:

Эртага шаҳарга жўнаймиз, бирор ой дам олиб келасиз, — деди.

Дам олиш қайтмас болам, — аста бошини кўтариб уелга қаради камшир яна бармоғи билан элгагининг остига ишора қилиб сўзини давом эттирди. — Нарса есам шў томоғимни бир нима тимдалаб ўтаётгандай...

Санжарнинг эти жимирлаб кетди. «Наҳотки?...» уйлади бир нимадан хавфсизранган одамдай юраги ичига тортиб. Она авлодида «кил томоқ» касаллиги борлиги, бу дард бувасини, иккита тоғасини, яна тоғавачиларини ҳам олиб кетганини билади. Опасининг бирдан «томоғим» деб қолшини ушунг томоғини ҳам хилча бугди-қўйди, чойи хўшладига ҳам тоқати қолмади. Уридан сагчиб туриб опасини ашил-ташил кўйингизиб шаҳарга олиб кетгиси келдию, яна опаси бирор нарсадан гумонсизраб қолмасин деган андишада ўзини бажди.

Хечқисси йўқ, ойижон, — бепарво гап бошлади Санжар. — қотган-қутган нарса томоғингизни тирнаб ўтган бўлса керак, эрталаб шаҳарга жўнаймиз, яхши духтирларга кўрсатаман, тузалиб кетади.

Санжар эрталабгача мишжа қокмади. Қалляю саҳарда опа-бола узун-қалта бўлиб шаҳарга йўл олишди. Хўмондан Чорвоққача шўда юришди. Биронга машина учрамади. Чорвоқда автобусга ўгириб кечга яқин шаҳарга елиб олишди. Камширни йўл қоқиб қўйдими, ё кишлоқ одамлари барвақтроқ ёстикқа баян қўйишадими овқатдан кейини сат ўтмай келиш камширга жой солиб берди.

Эрталаб Санжар опасини рентгенга тушириш учун ТошМНга олиб борди.

Камширдан ичкарига олишди. Йўлакда Санжар хотини

билан қолди. Орадан беи дақиқа ўтди — жимжитлик, уи дақиқа бўлди — эшик очилмайдн, йиптирма минут ҳам бўлди рентген хонасининг исионасидаги чирок ёнади-учади, ёнади-учади, аммо ичкаридан дарак йўқ. Санжар калтирай бошлади. Хотини келиб уни қанчалик кнатишга уришса, у шунчалик безовта бўларди. Томоғи какраб бир неча бор тапикари ховлида гулларни суғоришга утказилган трубадан жилдираётган сувдан ичиб кирди. У бетокат бўла бошлади. Кузи тишиб бурчакдаги эски стулга чўкди. Бирдан эшик очилиб, оқ кийим бошли духтир камширин кўлтннидан суяб олиб чиқди.

Камшир келишининг ёнига бориб кийим-бошларини тўкилаб турганда духтир Санжарни ичкарига олиб кириб кетди. Гал кнска бўлди.

Ука, узингизни тутинг, бардам бўлинг, онахон саратон касалига учраб қолитилар, — деди духтир, — эиди на илож, узларига айтмасдн, парволаб турасизлар.

Санжар духтир олдида қандай чикиб кетганини билмади. Йўлакда онаси билан хотинини учратмади. Яхшиям бўлди. Ўзини ўзи сотиб қўярди. Ховлида чиқса онаси халити у ишан сувда юз-қўлларини ювиб саллачаси билан артишиб турарди.

Санжар хушини йиғиб, онасини бир ёнига, хотинини бир ёнига олди-да, ТошМШнинг сазкин бонидан аста-аста юриб чикиб кетинди. Йўлда факат «Хеч гап эмас экан, камшир бироз шамоллаб қолитилар, гезда тузалиб кетадилар», деди духтир, деб қўйди онасининг кузи кўзига тушиб қолитидан чўнган холда хотинига қараб.

Санжар онасини кнцлоққа юбярмади. Яна бошқа духтирларга кўрсатди. Уйида алоҳида хона ажратиб берди.

Келинининг оқ юшиб, оқ тараши, эрталаб сахарда туриб сарёда атала ишириб бериши, кундузи тухум илтиб ичириши, кечқурун суяк овқат қилиб онага тутиши, доимо атрофида гирдикапалак юриши камширининг кўнглини анча яйратиб юбярди.

Эски шаҳардаги табиб қулвор илтон буюрган эди, Санжар кидириб-кидириб уни ҳам тошиб келди. Эру хотини қулвор илтонни ишириб қандай қилиб онасининг оғзига тутишини билмай турганда камширининг ўзи жонга про кирди.

Келиноништа, — деди камшир кичкина кнстрюлкада қайнаётган шўрвага разм солиб, — бугунги овқатингизнинг хди ҳам димоқни ёраман дейди-я, барака топинг, сиэниям кийнаб қўйдим, ҳар кунн бошқа-бошқа овқат иширишининг ўзи бўладими?!

Санжар онасининг кўнглига келмасини детал ниятда кесадаги шўрвани қопик айлантнриб совузмочки бўлар,

кўнгли гумўриб турса-да бир икки кошқик оғзинга солди. Шунда кампир тушуниб-тушунмайми, биллиб ўзини билмасликка солибми «Менга берақол, болам, сени овқатинг бошқа» деди ўзининг қўлидан қоғани олар экан...

Санжар онкология институтида маслахатлашган эди, у ердагилар онасини нур билан даволашни, нур олган одамда ўсимта қизилганда ўсмай қолиши, гарчи кампир батамон тузалиб кетмаса ҳам умрининг охиригача енгил, суюқ овқатлар ейиши мумкин бўлади, деган гапни айтқинди.

Санжар бир кўни онкология институтига борса онаси нур олгани кириб кетган экан. У даволончи дўхтир билан суҳбатлашиб ўтирди.

Онангиз жуда азамат эканлар, умрлари узок бўлсин, биз хайрон қолдик, — деди дўхтир. — беморларга ҳаммаси бўлиб 21 марта нур берилади. Лекин шунча нур олган одам бўлмаган. Чидаш қийин. Онангизга қойилмиш, бугун сурасам, ун тўккизинячиси деб кириб кетдилар. Энди нур беришни тўхтатамиз. Анча кучсизланиб қолдилар. Уйда яхшилаб кўнглига қарайсизлар. Ажаб эмас, худо билади...

Санжар онасини ўзининг илтимосига кўра касалхонадан тўғри кишлоққа олиб борди. Хотини ярим йилга уз ҳисобидан таътилга чиқди.

Кишлоққа етиб келиб, машинадан чиққан кампир ҳовли ўртасидаги ҳовуз атрофида ёзини-қинини кўм-кўк бўлиб ётадиган, тугмачадай-тугмачадай ок гулли ўтлар устига ўзини ташлаб, «Худога шинг қатла шукур, уйимга ўз оғним билан юриб келар эканман, ҳовлимнинг кўрар эканман-а» деб у ёққа-бу ёққа ағанай бошлади. Ўт-алафларни қилиб-юлиб кўзларига суртар, ҳовуздаги муздек сувда киз-қўлларини чайиб, тетикланиб қолгандай ҳеч кимга суянмай айвонга ўзи чиқиб олди.

Ҳадемай ёз ҳам ўтиб кетди. Таътил вақти тугади. Санжар онасини опаларига топириб, хотини билан шаҳарга қайтди. Ҳар шанба кишлоққа бориб онасидан хабар олиб турадиган бўлди.

Бу гал кишлоққа келганда онаси анча яхши бўлиб қолгандай, опалари ҳам ўз бола-чақалари тапнўшида тарқалишиб, ҳар кўни биттадан онасининг ёнида қолишаётган экан. «Хайрия! худо ҳохласа, ҳеч гап эмас тузалиб кетсалар, солуқ қиров тушганда шаҳарга олиб кетаман» хаёлидан ўтказди Санжар.

Жума кўни эди. Худди шу кўни Санжарининг Ўрта Саройдан ўқишга келган жиянининг мандат комиссияси бўлиши керак. У албатта мандат натижасини билиши зарур. Икки-уч ҳафта шу жиянининг кетида овора бўлган, домла-

лар билан галлашган, келишган, бугун Ғалвирни сувдан кутарадиган кун. Мандат соат иккиларда бошланади, қачон тугаши маълум эмас. Санжар ишхонага бир кўриниш бериб, туппа-туғри уша жойга борадиган бўлди.

Соат бирлар чамаси хотини кўненироқ қилиб қолди. «Санжар ака, қишлоқдан хабар қилишди, тезда етиб борар экансиз», деди. Эру хотин телефон орқали маслаҳатлашишди.

Эртага, шанба, қишлоққа чиқадиغان куним, балки барвақтрок кетарман, деди у хотинига, бошқа ҳеч нарса айтишмадимиз, мандатниям шу бугунга тикилганини қаранг энди, у ерда албатта бўлишим кераклигини биласиз...

Балки шунчаки ваҳима қилишгандир, утган хафта анча дурӯст бўлиб қолганлар деган эдингиз, эртага борганингиз маъқулмикан, бирор кор-ҳол булганда очик айтишарди, — деди хотини.

Бу гап Санжарнинг кўнглига далда бўлди. У мандат комиссияси утаётган жойга келганда соат 2 эди. Комиссия аъзолари ўқишга қабул қилинганларни бирма-бир чақириб, эълон қиларди. Санжарнинг жиянидан дарак йўқ. У жияни билан тўрт соат кутиб қолинди. Соат олтиларда Санжар бетокат бўла бошлади. «Ахир бекорга телефон қилишмагандир, туғри уйга борганимда балки аллақачон қишлоққа етган булармидик, эҳ, шу мандат ҳам оёққа кишан бўлди-да» асабийлашиб ўйланди Санжар.

Нихоят жиянининг исми-фамилияси эълон қилинганч, у жиянини табриклаш ўрнига ғалати бир вазоҳатда унга қараб ўқрайиб қўйди-да троллейбус бекаги томон чопди. Троллейбус ҳадеганда келабермади. Санжарнинг юраги гуп-гуп уриб кетди. «Уйда нима қилади? Қандай гонг оттиради? Яхшиси қишлоққа югуриш керак!» У дуч келган трамвайга ўтирди. Трамвай ҳам шунақа имиллаб юрардики, Санжарнинг юраги тарс ёрилгудай бўлди. Соат еттиларда у Соторга етиб келди. Поезд йўқ, автобуслар кетиб қолган. Санжарнинг юраги сикилиб, бутун аъзою баданини ғалати бир титрокка ўхшаш тўтёқ чирмаб олди. Югуриб катта йўлга чиқди. У юк машинасига қўл кўтариб Чирчикқа етиб олди. Чирчикда ярим соатча машина кутди. Битта «Волга» келиб қолди. Уйдан илтимос қилган эди Ғазалкентгача олиб кетишини айтди. Соат тўққизларда Ғазалкентда эди. Ғазалкентдаги автобус майдончаси бўм-бўш, на автобус, на одам кўринади.

Санжар кенг майдоннинг у ёнidan бу ёнига талмовсираб югуриб крганда қишлоқда онасининг жони узилаётган эди...

Жума кўни эрталаб бирдан кампир оғирлашиб қолди. Пешингача оёзига туз тотимади. Кизлари, певаралари, қаришдош-уруғ йиғилиб келинди. Кимдир Тошкентга кўнпроқ қилиш учун Чорноққа кетди. Санжар ана келади, мана келади, деб ҳамманинг кўзи турт бўлди.

Кечки пайт кампир кўзини очиб «Бугун қайси кун?» — деди.

— Жума, онажоним, жума, — деди катта кизи.

Ха, жумами. Санжар шавба келади, — деди кампир хўрсиниб, дилтиром қилмадиларингми, яна суради эшитилар-эшитилмас.

Ойижон, хавотир олманг, ўзингиз стиб келади, кўзингизни очинг, бизни қурқитманг...

Ана, Санжар келди, — деди кимдир йулакда турган кўшинининг ўзини ичкарига итариб киритар экан.

Кампир кўзини араг очгандай бўлди. Унинг кўзлари очилар-очилмас бошини зўраа у ёқ-бу ёққа қимирлатиб «Бу Санжар эмас» шорасини қилди ва кўзини чирт юниб «Хах, Санжар-а, мана адою тамом қилдинг-ку, кечикиб» деди пичирлаб. Ҳамманинг ўлкаси тулди...

Санжар бир самосвал хайдовчисига ялиниб-ёлбориб кишлоққа етиб келганда тузарининг уртасида Хайитбой тоғаси қаккайиб турарди.

Сабр қил, сабр, онанг оламдан ўтди, — деди у Санжарни қучоқлаб.

Санжар бу ёғи нима бўлганини билмайди. У уйга отилиб кириб ўзини онасининг устига тащлагаанда онанинг бадани хали илтик эди. Санжар жон-жаҳди билан онасининг кўзларини олиб юз-кўзларига сўртар, юзларидан упар, кўзларини очиб «Онажон, мана мен келдим, кўзингизни очинг, онажон, шуңча кутган, ярим соат яна кутсангиз бўлмасмиди онажон, мени кечиринг, кечиринг онажон», деб долдай бошлади.

1999

ҚАЗИ

Меҳмонга қўнчаллик илонбонилар келадиган бўлишди. Мукаддасхон ҳаммани югуртиришга тушди. Икки ой бурун хоналар, эшик-деразалар қивилки, «генерал уборка» қилинган эди. Келиндан тортиб, кизларигача «уф» тортиб, дами ничаа тушиб кетди. Қани биронгаси «фик» деб кўрсин-чи? «Бундан ортқ қиладиган илимиз йўқми, ҳадеб «уборка-уборка», кўчингиз етганча ўзингиз қилинг» дейишса баъзога қолинади, бир йилда уч-тўрт марта уй йиғиштириш ҳамманинг жопига тегиб кетган эди.

Мукаддасхон ишми эридан бошлады:

Одамларнинг уйига борсанг хавасинг келади. Хаммаёқ чипидай тоза. Уйлариям бирам дид билан қурилганки, бўёклари ялтираб туради. Биззи кўчага караган деразалар тарам-тарам ёрилиб кетган. Ховли-жойимиз хечам доцентнинг уйига ўхшамайди. Уяламай.

Уялманг, хотинжон, гапни хазилга бурмоқчи бўлди доцент. — биз оддий олим бўлсак, кариндонларингизнинг бири терговчи, бири прокурор, бири «супермаркет» директори, улар оқмонда, биз ердамиз.

Кесатманг, бировга ҳасад қилманг, дадаси, — деди Мукаддасхон, — ҳар ким тонганга яраша яшайди. Сиз ҳам бировдан орқада бўлгангиз, бировдан олдиндасиз. Мен одамлардаги дид-фаросат ҳақида гапираяман, Ий-ма икки-уч банка бўёкка кучингиз етмайдими-а? Етади. Фаросатим йўқ, денг — тўғри бўлади.

Ха, энди фаросатнинг ҳаммасини йиғинтириб сизга берган, онаси. Ёнзда ҳам дид бору, аммо уни қондирингиз бир нималар етинмай қолади-да...

Доцент хотинининг тихирлиги тутганда уни ҳеч ким тўхтатиб бўлмагличини яхши билганидан бир йил олдин бўялган дарвозаларин қайта бўяди, айвон деразаларидан тортиб, юлгача импорт бўёғи сурилди, бир ҳафта ховлининг ичи тўс-тўполон бўлиб, чалакам-чатти таъмирлаш, тозалаш, йиғинтириш ишлари бажарилди. Ҳамманинг тинка-мадори қуриб, энди навбат бозор-учарга қолди.

Бозорни ўзим қиламан, — деди Мукаддасхон эрига қараб, — сиз бозор қилишни билмайсиз, нуқул арзонига учасиз. Қовун олангиз сапчасини, картошканинг майдасини, сурунчингизни ярим кун тозалаймиз, жўпингиз ичи тўла гон бўлади, пухотингиз пишмайди, гўнчингизни ярми суяк, жири йўқ...

Доцент бошини кўйи солганича жимиб қолди. Тўғри, эру хотин бозор қилганда албатта бир-икки жикиллашиб олади.

Мукаддасхон бозорнинг олди парсаларини олишга интилади, эри бўлса айлангани-айланган. Ун қол картошка қуриб, охири рўзғорболни таплайди. Қовунни ёрилгани ҳам ширин, ҳам арзон бўлади, деб бирини қўйиб бошқасини кўтариб-кўтариб қўйберилади. Шўнақа пайтларда хотини гўтоқиб, «Иккинчи сиз билан бозор қилмаганим бўлсин» дейди-да, ёнидан кетиб қолади. Уйга нима олиб келса, «тузукроғи йўқмиди?» деб қўяди.

Доцент кўнинча ўйланиб қоларди. Мукаддасхон ўзи ўртаҳол оқлада ўсган бўлса, Ота-онаси ҳам унчалик бадавлат бўлилмаган. Мукаддасхондаги бу одатлар қаер-

дан пайдо бўлган-а? Тежаб-тергаб ишлатишни билмаса, нима қаёқдан келади, деб ўйламаса. Бугун яхши яшаса, бугун чиройли кийинса, бугун тўқин-сочин дастурхон тузаб дугоналарини меҳмон қилса, мактанса, эртага нима бўлади — бу билан иш йўқ.

Балки ёшлигида интернатда катта бўлгани учунми? Отаси бир умр интернат директори бўлиб ўтган. Болалари ҳам шу интернат ҳисобидан катта бўлишган. Бирон марта бозордан нарса олиб сийишмаган. Бозорни билишмаган. Наҳотки текин томоққа ўрганган кўнгил рўзгор нималигини билмаса?!

Муқаддасхон эридан пулни ундириб бозорни ўзи қилди.

Стол ўсти бозорининг олд нарсалари билан безатилди. Норинин қўшни маҳаллага заказ бериб, гўштни уйда туғрашди. Норинин икки лаганга солиб стол ўстига қўймоқчи бўлилди. Навбат қазни туғрашга келди.

Дадаси, — деди Муқаддасхон эрига юзланиб, — бир ўзингиз қазини маромига келтириб, парраклаб беришг. Қаранг, қанақа қазни. Сиз донмо қазни олсангиз пишгандан кейин сўланган шодомдай кичрайиб қолади. Мана, буни қаранг, йилтирайди-я!

Доцент ўткир ичюқни олиб қазининг учини бироз кесиб ташлади-да, аста туғрашга тушди. Нима учундир ўткир ичюқ каттик бир нимага ўрилгандай қазнига ботмас эди. У кўч билан «ғирч» этиб кесди. Кейин ичюқнинг ичидан бир қарич келадиган тарам-тарам нарсани суғуриб олди. Қараса, ҳўлидаги нарса мол кекирдаги эди. «Ана, биз оладиган қазни қанақа ёғли, зўр бўлади» деган маънода гердайиб турган Муқаддасхоннинг ранги-рўйи қув ўчиб кетди.

Вой, балога гирифтор бўлгурлар, ичюққа нима тикишган экан, — дея олди, холос.

Бу мол кекирдаги, хотин, кўриб қўйинг, энди бозорини факат ўзим қилман, деб кекирдагингизни чўзмайсиз-да, — деди доцент ҳазил аралаш ўртаниб турган хотинининг юрак-бағрига тўз сепгандай...

1999

ТЕРАК

Ҳури ҳола ховлисига гир айлана терак қаламчаларини қадаб ташлади. Ёлғиз ўғли ўқиниши битириб иморат қурса, кесак деворли бостирамаси ўрнида янги уй пайдо бўлади. Бир пайтлар туркираган, либролар замонида ҳувиллаб қолган ховлига яна файз қайтишини ўйласа кенг қўйлагининг ичига сиймай кетарди.

Тераклар Хури ҳола орзуларидан кўра тезроқ етилди, хап-наш дегунча сарров, тўсинга ярайдиган бўлиб қолди. Уёли ҳам Масковда ўқиниш тамомлаб Тошкентга қайтди. Ёзда иморат қуришни қўйиб, тугиб қўйди.

Тераклар одатда қўртак чиқармасдан, баҳорда кирқилади. Хури ҳола катта қўёвини чақириб теракларни «тинчитди». Эллик-олтмишга арчилган тераклар боғнинг ичиде чузилганча ётарди. Уларни бир жойга тўплаб бўлмас, ҳали суви қочмаган ёвоқларни уч-тўртга йиғит зурға думалатарди.

Хури ҳола пўстлоқларни йиғганда тоғдай ўқлиб кетди. Ёзлик ўтин ҳам чиқди. Каттароқ шохларни синч учун ажратди, майдаларини кесиб-кесиб ошхонага тахлади.

Сой ичига ағдарилган тераклар Хури ҳолага жуда ташвиш бўлди. Уларни сойдан олиб чиқишнинг узл бўладими, балки икки-иккига бўлиб қўйиш маъқулми? Қўл аррада оллаш қийин, катта аррага — одам керак. Невараларини чақирай деса улар ҳали ёш, арра тортиш қўлидан келмайди.

Қишлоқ одамларида бир яхши одат бор-да. Бирор юмушга чақирсанг баҳона топмасдан келади-қўяди, кўчадан ўтиб кетаётиб юкниг оғир бўлса елкасини тутди, шикниг чиқса қарашади, барака топқурлар одамни ёлғизлатиб қўймайди.

Хури ҳола сойнинг нариги томонидаги қўшнисига бир оғиз гапирмасдан ўстачилик қўлидан келадиган, теша, болта дейсизми, арра, боскон дейсизми, ҳамма буюмлари тахт турадиган Ортиғали сойдан ўтиб, Хури ҳолага арра тортишиб юборди.

— Хури ҳола, тераклар роса етилди-да. — деди Ортиғали. — ўзиниям болани парварини қилгандай ўстирдигиниз-да!

Ортиғалини ундан ортиқ теракларни ўртасидан арралашиб, бели-олтитаси қолганда «Булар зап сарровбон экан, пойтешаяни ялатиб томга чиқариб юборса булаверади» деди.

Бу гап Хури ҳолага маъқул тушди. Тўсинлик етарли, аммо лекин сарровбонларини эҳтиёт қилиш керак, истарапилга ҳам иккита узун-узун керак бўлади. «Гапнинг туғри» деди у арчилган терак устига ўтириб, Ортиғалини дўо қилишга қўлини очар экан: «Худое барака топ, болам, бена-бечорага қайишган одамнинг икки дунёсини берсин. болам, олтин-олдирмагини, елгин-парчамагини, умринг узок бўлсин, бала-чакасини роҳатини кўрсин», уйга чиқиб қой-нон ичиб кетсин, самовар биқиллаб туришти». — деди ўрнидан туриб кетмоқчи бўлган Ортиғалига.

Ортиғали қўймади. У ҳам бу йил иморат қуриш ния-

тида теракларини бугув кесмоқчи эканлигини айтиб, сой ёкалаб уйи томонга жўнади.

Қишлоқда иморат тагига тош ётқизиш баҳор ойлари охирида қолганда бошланса-да асосий иш пичан ўрнидан кейин бўлади. Хури холанинг ҳовлиси одам бўйи ут-уланга қўмilib кетди. Хар йили тераклар соясида ним-жон ўсадиган ўтлар бу йил ҳаммаёқни қоплаб олди. Қир қилган тераклар ҳам ўтлар орасида қолди.

Хури хола ҳовлида оғрикча ўрнидини, ё қаричиликни, пичан маҳалида ўзини бетоб сеза бошлади. Тинка-мадори қуриб, ётқикка бош қўйса кечсача ўрнидан тургани келмай, бир ишела иссиқ қойга зорланиб ётарди. Охири шаҳардаги ўлишнинг олдига бориб, дўхтир-дўхтирларга қўрингиси келди.

Хури хола шаҳарда бир ойча қолиб кетди. Шаҳарга жўнаш олдида Ортиғалини чақириб «Пичанларини ўриб олақол болам, мени мол-полним бўлмаса, пичан ўришга мадорим ҳам келмай туринти» деб тайинлади унга.

Хури хола қишлоққа қайтганда ҳовлининг ўтлари тош-тоза ўрилган, арчилган тераклар йилтираб ётарди. Теракларининг бадавндаги бўлажак шохларнинг ўрнидан чиқадиган игнанинг учиндай ишиллар қуриб, шиллинган тераклар сутдай оқариб, у ер-бу ери ёрила бошлаганди.

Қирқилган теракларни санаб қўйиш Хури холанинг хаёлига ҳам келмаган эди. У сой бўйига бориб Ортиғалининг бонидан эшитиладиган тақ-туқ товушига қўлоқ берди. Яхинлаб қараб, Ортиғали азамат, шу бир ой ичиде кўтариб қўйган иморатининг истаракларини қоқётган эди. «Вой, барақа топқур-ей, эркак киши эркак-да, аёллар ўйлагунча эркаклар ундирарди, деб бекорга айтмайдилар», деди-да уйга кириб, шаҳардан олиб келган поллардан тургтасини саллачага ўраб, ёнига фил суратли қой қўшиб, Ортиғалининг янги иморатини йўқлашга отланди.

Ортиғали томда туриб Хури хола билан сўрашди. Насрга тушмади.

Хури хола ҳовлисига қайтиб, теракларни қандай қилиб бир жойга тўпласи, устани қачон чақирини кераклигини, ўлишнинг таътилга чиққишига хали йиғирма кун борлигини ўйлаб, беҳосдан бог этагига бориб қолди. Ўзидан ўзи сой ичиндаги кесилган теракларни санай бошлади. қайта-қайта уларни кўздан кечирди-да сой ёкасига чўккалади. Ортиғали билан теракларни аралатганда турт-белгасини қолдиришган эди. Уларни Ортиғали «Зап сарронбон эканми?» деган эди. Шулар кўринмайдими? Қўраги тул-тул ўриб кетди. Лип этиб ўрнидан туриб, сой ичига қонтоқдай учиб тушди. «Кексадик курсин, кўрмайяманми?» деб шох-шаб-

балар, ўт-ўланларни қўлига олибган ёғоч билан титкилаб ботилади. «Зан сарривон» тераклар қўриғмас эди.

Хури хола мадорғизланиб Ортиғалининг бетидай келадиган теракка ўтириб қолди. Атрофига рази солди. Ростданам тераклар йўқ эди...

Энди уста налти керак. Ортиғалига айғини поқулай, — шичирлади Хури хола...

Ёз бўйи икки қўшин ҳовлисида иш тинмади. Ортиғали иморатини қуз келмасданок ёптириб, қучиб кирди. Хури хола қора сўвоқта қолди.

Ортиғали янги уйга қучиб киргач, худойи қилиб, жон суйди. Масҳиздан келган қариялар яхши дуолар ўқиди. Кабир домла дастурхонга фотиҳа қилинган аввал Ортиғалини эшик олдига турғазиб:

Оч қўлини ни, — деди. Шу қилган эҳсонларингни Олдох таоло даргоҳида қабул қилгин, халол ишлаб, халол тошган экансан, шу уйингда яйраб-яшнагин, ушиб-ўсгин, бола-чакаларингни роҳатини қўргин, Олдоху акбар!

Ортиғали янги уйга қучиб кирдию тинчини йўқотди. «Худойи»ни теалатиб юборгани ҳам шундан эди. Бир қўни Ортиғали ётоқхонанинг ичида дераза парда осадиган тахтани ўрнатаётган эди. Аввал қўлидан болға тушиб кетди, болғани олиб стол устига чиққанда стол ётирладими, ё томда бирон юргандай тўсинлардан садо чиққини фалати кисири-кисири товуш эшитилди. У деворга йўғон миҳ қокмоқчи бўлиб зарб билан болға урган эди, болға миҳ қалноғига тегар-теғмас «виъз» этиб учиб шипдаги тўсинга қадалди. Ёнларига сал-нал пойтепа теккан тўсинини ёриғига кирган миҳ осилиб турарди. Ортиғали миҳга қўлини чузган эди, хаёлида тўсин уйга иловдай буралиб келаётгандай, миҳ иловини тилига ўхшаб кетди. У стол устидан ўзини полга отди. Чўнкайиб қолди. Бошини кўтариб ишига қарашга қўраги дов бермас эди. Шу ахволда қанча утирганини билмайди, ҳушини йиғиб секин шипга тикилди. Тўсинда миҳ осилиб турарди. Бирдан қўзи бошқа тўсинлардаям осилиб турган миҳларни қўргандай бўлди...

Ортиғали қачон ҳовлига чиққанини эслай олмайди, фақат хотинининг «намунча терлаб кетдингиз, чакирсангиз бўлмайдим, қарашиб юборардим», деганидан кейингина э-ҳушини йиғиб элди.

Ортиғали кечқурун хотини полга солган жойда энди қўрда ишига кириши билан тўсиндаги миҳга қўзи тушдию ўрвдан сачиб туриб кетди. Хотинининг «хой, хой»ига қарамай, солинган уриқни йиғиштириб, стол устига хонтахта қўйди, ҳоғини хонтахтани ушлаб турганда у тўсин ёриғидан миҳни чиқариб таппашга уринди.

Ортиғалининг оёқ-қўллари дир-дир титрар, миҳ эса тусини ичига тобора кириб бораётгандай туюларди. Хотини омиб олиб келгунча у хонтахта устида қилт этмай турди. Миҳни сусуриб олишга олднқо хаёлида унинг учиниб қолгандай бўлди.

У узок ухлай олмади. Чалқанча ётган Ортиғалининг қўзлари шннга қадалган: ёнма-ён турган тусинлар урта қўлдай бир хил. Фақат биттасида «кўз» бўлса керак, пойтежа теккан жойи сал чуқурроқ қуринади. Бу чуқурча худди кампирларнинг кўзига ўхшагандай, унинг тепа-роқ томонини пешонага ўхшайди. Ёнлари кўз қовоғини, паст-роғи Хури ҳола-нинг қимтиниб турган лабларини эслатиб қоборди.

Ортиғали тусинга тикилган сари «кўз» унга қараб қулимсираб, қимлиб-очилгандай бўлиб кетди. У кўзини қамган эди, қимламади, уридан турмоқчи эди — туролмади. Ҳалати бир алоҳида ташқарига оғилиб чиқди-да қозон-товокларни йиғинтириб, энди кўз-қўлларини ювиб ичкарига кирмоқчи бўлиб турган хотинига «намунча нимил-лайсан!» деди зарда билан. Эринини жаҳлини бошқа ёққа бурган хотини билсинар-билсинмас илжайди-да, эридан олдин кириб жойига ётиб олди.

Кенгача ҳовли ишларидан тинча-мадори қуриган, Ортиғалидан бирор гап ё эрқалаш илннжида чуқк этмай ётган хотини бироздан сўнг тошдай қотиб, ўхлаб қолди. Бир маҳал Ортиғалининг бақирисидан чўчиб ўйғонди.

Ортиғалининг қўзлари косасидан чиқиб кетгудай, хадеб «ишнга кириб кетди, кириб кетди ишнга!» деб алжирарди. Хотини чироқ ёкиб «Нима, нима ишнга кириб кетди, жинни-пинни бўлиб қолдингизми?» деб эркин қанчалик қиштинга уринмасин, Ортиғали дағ-дағ титраганча ишнга термулиб қолган эди.

Эру хотини ўхлаб ётганда хотини орқасига ўсприлаётиб икки урам сочларидан бири эрининг бўйинига тушиб қолган эди. Ортиғали нивир-ғавур уйқу аралаш муздек бир нима бўйинга текканини сездию аввал хотинининг қўли бўлса керак деб ўйлади. Кейин ётган жойида секин қимирлаган эди, бўйиндаги совуқ парса нимирлагандай бўлди. Қўзини очинга юрати дов бермади. Секин елкасини учирди. Қараса, бўйинида ётган нарсанинг тафти йуқ, хотинининг қўли эмас, арчилган теракдай соп-совуқ бир парса. У бўйинига илон ёпишиб олган деган ваҳимада додлаган эди.

Шу кундан бошлаб Ортиғали ётоқхонага кирмай қуйди. Мабодо бир юмуш билан хонага бош сукса шнндаги тусинлар унга тикилиб тургандай, елкасига тушиб

кетаётгандай туюлаберди. Охири бўлмади, киши чилласида оғир ётиб қолди. Дўхтирларга кўрсатишди бери келмади. Кабир домла уч кечак уч кундуз уқиди оёкка турмади. Қариндош-уруғ, қўзи-қўшинлар қуриб кетадиган, рози-ризолик сўрайдиган кунлар келди.

Ёздан бери уйларига қадам босмаган Ҳури хола кирганда Ортиғали кўзларининг ишига қадаб ётарди. У Ҳури холанинг овозини эшитган заҳоти кўзларининг чирт қийиб олди. Ҳури хола келиб бир ахволда ётган Ортиғалининг ёнига ўтирди-да эшитилар-эшитилмас ичирлади:

Болам, бизлардан утган бўлса кечиргин, ҳам сўт эмган бардамиз...

Сиз ҳам мени кечиринг, Ҳури хола... Ортиғалининг зурра овози чиқди.

Кечардим болам, кечирдим, эгамнинг узи кечирса, бас!

Ҳури хола Ортиғалининг кўзларидан оққан ёшларни қўллари билан артиб қўяр экан, «аллақачон кечириб юборганман, болам, ўзингиз кийнама, бу ёруғ оламда инималар бўлмайди» деб қўйди.

Хеч нимага тушунмаган Ортиғалининг хотини бир мажолсиз эрига, бир Ҳури холага муқтллаб утирарди.

1999

ПОЙГА

Турсунбой қишлоқда еттинчи синфни тамомлагандан кейин Тошкендаги амакиларининг уйида туриб ўқишини давом эттирарди. У ахён-ахёнда қишлоққа келиб турар, уч-тўрт кун онасининг ёнида бўлиб, яна шаҳарга қайтиб кетарди.

Бу гал Мирзахол аканинг туғи устидан чиқди. Мирзахол ака ўғлининг хатна тўйида «пойга» мўълоп қилиб, Хумсоннинг переул йиғитлари куч синашга тўпланишаётган эди. Турсунбой ҳам йиғитлар давралига яқинроқ бўриб, ўртадаги Кабир буванинг гапларини эшитди:

Пойга Аркитеёйини устидан кўприкдан бошланади. Биринчи келганга ҳу, анани қора ҳўқор, иккинчи келганга ёнидаги оқ эчки, учинчи келганга 10 сўм пул. Қани, омин, худо мададкор, йўлларингиз берсин, Олло-ҳу акбар!

Турсунбойнинг ичи қизиди. «Мен ҳам катнашсамми-кан? уйлади у. Агар учинчи бўлиб келолсам ун сўм олардим. Махбуба онамин ҳам бир ташвишдан қутқарардим...».

Турсунбой ҳар гал қишлоққа келганда онаси, оналари

қанчалық қуанышына, кетіп ойдан Махбуба отасының безовталығы ошарды. Ұяда бұла еңиді, еңіде бұламаса бировдан беш үн сұн тоңып ұқасын жуыатарды.

Мірзахол ақаның ховысы кий-чүв бүліп, йигитлар арғанган бодалар қуынында йүлға чикшиди. Уч чакырым келадиган Аркитсойға шиде бөриб, у ердан түйхонагача чөниб келинларн керак. Еш бодалар пойгачилтардан ол-дын югуриб қолшиди. Хумсон күйригига отмасдан баъзиларининг ними ечилиб, баъзиларининг калыш лойга болыб, баъзиларининг бурин окиб, баъзиларн ота-отасыдан куркыб узун-капта бүлиб оркаға қайтшиди.

Аркитсойда йигирма човди йигитлар түйланишиди. Бү ерга келгунча чарчаб қолмайын деган хаёлда отда келган йигитлар хам бүлди.

Кабир бува хаммани қатор қилиб пизди-да фотиҳа берди, кейін отга миниб, иккилчисиин етаклаганча пойгачилтарининг оркасидан жунади.

Иккита йигит фотиҳа олган захотн ўқдай учиб кетишди. Қолган йигитлар уларининг оркасидан аста-аста дүкиллаб боришарди. Учтын тўкайга якиллашганда дарёнинг нариги киргофининг тепласидаги Харам махаллага ўтадиган йўлда тизилган одамларининг кийкирикларн, кариай-сурнай овозлари баралда эшитида боилади.

Түрсунбой асосий тўн нчида йигитларининг бир маромдаги одимларига мослашиб борар. Немат ақаның унга «Қалай, кучинг борми?» дегандай барок қолларини кокишига илжайиб қўярди.

Түрсунбойининг юраги оёқларига қараганда тез-тез урабонлаган сари у ўзини тўн нчида уймаланиб қолаётгандай хис килди. Оёқлари ердан енгил кўтарилар, ерга тегар-тегмас яна оддинга ийилгиси келарди. У шундай енгил эдики, сал харакат қилса учиб кетадигандай, аммо ички бир куч уни чопқыр от югашини сириб қўйгандай бұшатмас, атрофидаги йигитларининг оёвига қараб чопишга мажбур киларди.

Полвонтошга якиллашай деганда уларининг тўшдан түрт-беш йигит бирдан олдинга ўтиб кетшиди. Бир чакыримдан шид масофани ўтиб қўйган йигитларининг айримларн асосий тўндан оркада қолди. Түрсунбой ўнкаси түлиб-тоңыб бораётганин, чопиш маромини узгарттирмок лозимлигини хис қила боилади. Унга оылдан эмас, бурнидан нафас ола чарчамайдигандай, кучини йириб борадигандай тўқлди. Шимининг чўнтагидаги рўмолчанин оғзига салди. Иккада лабини маҳкам қисиб олди. Шунда шопи-миша оғзига тикилган киши рўмолчанинннг уни лабинининг бир чеккасидан ташқарига чикиб қолди.

Бечундир ич ичда нималардир тўпланиб, ташиқарига чиқинига оширичлаетгандай, ўпкаси ҳам тобора оғирлашиб, бу оғирлиқни фақат аллақандай бошиқача тезлик, ўзгача маром билан қоплатиш кераклигини хис қила бошлади. Чундек киизган баданига нимадир етишмаётгандай, агар шу аснозда югура берса бадани совуб-қотиб қотини эҳсимолни бордай тўқолди. Қўлларини бир-икки узатиб-чўзиб қўйрган эди қўлтиғи тагидан ўтаётган ел-шамол қанотдай уни олдинга итарди. У бир силкиниш билан тўндан чиқди. Қараса, ундан 250—300 кадам олдинда уч-тўрт йигит чўшиб борар, яна олдинроқда узун бўйли йигит Подвонтошга яқинланган эди.

Турсунбой худди оёқ остида чиқиб қолган зовурдан сакраб ўтгандай ўзи сезмаган ҳолда бир шикатланган эди асқий тўндан ажралиб чиқди. У тезлиқни оширган ҳолда Подвонтошга етганда халқислаб бораётган йигит ёнидан ўтаётиб «хи» деди димоғи аралаш. Йигит унинг ёнидан елдай утиб кетишиданми, ё Турсунбой лабидаги қизил рўмолча унга кўзи тушиб, баданинг оғзи-бурнидан қон кетти, деб ўйладими, бирдан тезлиқини йўқотди-қўйди.

Турсунбой аввал ундан олдинда кетаётган йигитга етиб олишни ўйламади ҳам. Фақат орқадагилар етиб қолмасин, деган ҳаёда тезлиқини оширмоқчи бўлди. Бир-икки силкинган эди, олдиндаги йигит билан ораларидаги масофа камайиб бораётгандай сезилди. У лойга боқлангандан буён ўн сўм пулни ўйлаб кетаётган бўлса-да ҳозир ҳамма нарсани унутди. Подвонтошдан ўтганда терлаган бадани, ортиқча оёқларида ҳолсиз бир оғирлиқни сезса-да биринчи бораётган йигитга яқинланган сари вужудини бажиб турган аллақандай юкни улоқтириб ташлади, янада енгилроқ чўшиб жазаваси кучайди. Қўриққа 200—300 кадам қолганда олдиндаги йигит бир-икки орқасига қараб қўйди. Балки у орқасига ўтирилмасанда Турсунбой унинг орқасидан бир маромда чўшиб келаберар эдим, бирдан Турсунбой шамолдай ўча бошлади. Новча йигит қўриққа етмасдан унинг ёнидан Турсунбой елдай утиб кетди. Эсакираб қолган новча йигит аввал такка тўхтамоқчи бўлди. Ўтирилиб қараса, чўшиб кетаётган йигитлар анча орқада. Турсунбой ҳам қўриқ устида орқасига бир ўтирилди. Шунда новча йигит яна омад тилаб олдинга интилди.

Турсунбойнинг қўриқ устида орқасига ўтирилишида гап бор эди. Қўриқдан ўтгандан кейин йўл иккига ажралар, бири тўғри бориб, бироз баландлиқдан кейин текис бўлиб кетарди. Иккинчиси Нират буваннинг еридан ўтиб,

дарё ёкалаб мул्ला Олим қози залининг тегидаш чикарди. Иккинчи йул биринчисида қўра яқинроқ эдию, Олим қози залининг ёни қиялик бўлгани учун пойга пайтида эмас, бонка қўнларда ҳам одамнинг тинкасини қуритиб қўйарди.

Турсунбой қўриқ устида орқасига қараганда қайси йўлдан боришни чамалаб уз рақибининг азмойишини билмокчи бўлган эди. У дарё ёкалаб кетгач, унн Олим қози қиялигидан чиқа олмайди деб ўйлаган новча йиғит қонишини келган жойидан давом эттириб, ўзини қокори йўлга солди.

Турсунбой Пират буваннинг ёзда эқилган қўнгабоқар ариқларидаги пояларни ушлаб-ушлаб, хатто баъзиларини силтаб-силтаб Олим қозининг зали қиясидаги ёнқокзорга етиб олди. Қокори йўлдан поича йиғит ҳам жадал ҳаракат қилиб борарди. У йиғирма-йиғирма бенларга бориб қолган, новча йиғит бўлса ҳам гавдасига яраша оғирлиги ерта миҳлагудай унн пастга тортар, оёқларини ердан зур-базур узиб олдинга талпинар эди.

Турсунбой каттақон ёнқокни қучоқлаб бир лахза нафасини ростламокчи бўлди. Олим қозининг зали мактаб ўқитувчиларининг хонаси бўлган, қишлоқ мактаби эса залининг ёнида эди. Мактаб болалари чуғурчүкдай ёширилиб келиб, қияликдаги ёнқок олдида эсавкираб турган Турсунбойга қараб қичқира бошланди: «Тезроқ, тезроқ, етиб қолди, тезроқ!»

Турсунбой ёнқокдан қўлини олиб қияликка тирмашган қови ботинкаси ут устида сирғалиб кетди-да икки-уч қадам пастроққа «қичитки» деган тиканак алаф устига ағанаб тушди. Тенадаги болалар, хотин-халаж, қари қартаңларининг қий-чуви сабабми, қичитки ўтининг шиллари қўл-бўйинларини довуллатиб қўбордими, Турсунбой бирдан ҳушини йиғиб қокорига эмақлай бошлади. Катта йўлга етай-етай деганда яна орқасига сирғалиб кетди. Тиззаси билан эмақлаб ажриқларга қўл узатаётганда йўл четида «Ха, барақалла, ушла, ушла, хассани ушла» деб унга хассасини чўзиб турган Пират бувага кўзи тушди. Жон ҳолатда хассанинг учини ушлаб йўлга чиқиб олди. Унинг нафаси халқумига келган, аздан ортик мактаб болалари орасида шима қиларини билмай олазарак турганда бирдан болаларининг орқасида улардан ута олмай сўқинаётган новча йиғитни қўрган захоти даврандан чиқди-да, тўйхона томонга қониб кетди.

Томошабини болалар унинг орқасидан югуришди. Бирдан утга бошқасига қокилиб, болаларга урилиб сурлиб новча йиғит орқада қолиб кетди.

Турсунбой тўйхонага биринчи келди. Тўйхонада уни бағрига босиб олган шоп мўйловли Қораной тоғаси қўяди-қўймай у ёқдан-бу ёққа отин совутгандай юргазиб турди. «Бирдан тўхтаб қолса, ёмон бўлади» деярдн у ханснраган жиянининг бошини силар экан.

Отда дарёдан кечиб ўтиб ҳаммадан олдин тўйхонага етиб келган Кабир бува Мирзахол ака билан нималарнидир шнчирлашиб Турсунбойнинг ёнига оқ эчкини етаклаб келишди. Турсунбой бир тоғасига, бир Кабир бувага термудиб «Керакмас, керакмас, менга ун сўм берақолиш», деди атрофида тўпланганларни хайрон қолдириб.

Турсунбой унга қора кўчқор ўрнига эчки беришганидан ункалавдимн, ё болалиги тутиб, тнхирлик қилдимн, ҳеч ким тушунолмай қолди.

1999

АЁЛЛАР

Мўхторжон хотинининг биланар-биланмас шнрок товушидан уйғониб кетди. Хотини кроватининг четнда шкки оёғини осилтириб букчайганича безовта ўтирарди. Тузган сочлари пешоналари оша шнчинкираган юзи, салкиган қовоқларини ураб олган. Чан қули кроватга суянган, унғ қули билан қорни аралаш шнқинини сийналар эди.

Мўхторжон санчиб ўрнидан туриб, «Болаландими?» деди хотинининг елкасига қўлини қўяр экан. У алтақандай таниш-нотаниш, енгил титроқ билан хотинини бағрига босгиси, юз-кўзларидан ушиб-ушиб дадда бергиси келдию бунақа қилиқни туғенч уели туғилганда қилганини эслаб, ўзини босди. Унинг хотини қорнига қўлоғини қўйиб туриш, кимир-кимир қилаётган болаининг ҳаракатларидан юраги ёрилиб кетгудай қувониб кетини одати бор эди.

Биринчи фарзандда Мўхторжон жуда қуш маротаба хотинининг қорнига гоҳ қўлини аста қўйиб, гоҳ қўлоқларини тегизиб, ёш боладай «ана, ана, қимирлади» деб севинган.

Добархон бироз тинчиди-да олдиндан тайёрлаб қўйган нарсаларини қўздан кечирди. Нарини хонада ухлаб ётган ўғлининг пешонасидан ўпаётганда қўзларидан дув-дув ёш томчилади.

— Шунақа эмас-да, онаси, — деди Мўхторжон хотинини қучоқлар экан, — яхши ният қилинғ, сенга ука олиб келаман, деб қўнғилинғизни тўқ тутинғ.

— Дадаси, бирдан йили аралади эриниңг бүйнига осплди Лобархон, — мабодо... вой, вой, вой... эх, бошланди...

Лобархон икки қўли билан эриниңг елкасини шуңдай қаттиқ сиқиб олдики, Мухторжонниң эли увиниб кетди. Лобархон эрини бурдалап ташлайдиган ахволда уни гижимлар, тобора букчайиб, эгилиб борарди. Лахза утмай, Лобархон ўзига келди.

— Мен машина тоңиб келай, сиз бир амаллаб туриңг, деди Мухторжон.

Пук, кетманг, — деди Лобархон ваҳимали кичфада, — мени ёлғиз қолдирманг, туғруқхона яқин, сиз машина кидиргунча секин-секин етиб оламиз.

— Қораоларинкинесиз?

Қоролмасам, ошичлаб борасиз, — бироз илжайгандай бўлди Лобархон.

Туғруқхона Мухторжонларини уйдан бир чакирим келмайди.

Тахтаулиниң кингир кишиңк қўчаларидан «Соби́р Раҳимов» кинотеатрига чиқилса, у ёни бир қадам.

Ярим кечада эру хотини бир тўхтаб, бир қўриб боришарди.

Йўлда ишраган Лобархон эрига ёнишиб қўлларини жингиртоб қилиб юборгудай сиқар, сунтра бушаниб қаддини рётлар, тез одимлашга ҳаракат қиларди. Озгина юрмасдан яна ишраш, аччиқ оғрик Лобархонни йўлниңг пақ ўртасига чуққайтириб қўярди.

Эру хотиниңг қалати алапозда боришаётганини кўрган қатта-кичик итлар кўралар орқасида, дарвоза-деворлар ёнида ҳуриб қўяр, айрим баджаҳллари уларга қараб югуриб қоларди. Лобархон эриниңг итдан кўркишини биледи.

Мухторжон ёшлиғида оналари ошичлаб кўриганда қўш-нилариниңг ити қўшиб кетаётган опасаниңг орқасида липиллаб бораётган ялонғоч оёқларини тизлаган, шу-шу хар қандай ит зотиғни кўриганда ранги қув ўчиб, оёқ-қўллари қаттираб қоларди. У йиғиғ булгандаям қайси қўчада ит кўрсә, шу қўчадан юрмас, олдида кичкина кучук чиқиб қолса ҳам таққа тўхтаб, бирор одамга эргашиб ўтишини бойлаб тураберар эди.

Эру хотини не ахволда боришига қарамай, илваччалар тобора қунайса қунаярдию қамаймас эди. Чурк этмай кетишаётган, ахён-ахёнда тўхтаб аллашмалар дейишаётган бегона одамлар итлариниңг тобора қалиғини келтирар, қатгаларига эргашиб кичиклари ҳам ҳамма қилмюкчи бўларди.

Бир маҳал думи кесилган, йўғон ит уларга яқинроқ келиб қолганини сезган Лобархон аста тўхтаб ит келадиган томонга ўтиб, эрини нана қилгандай бўлди. Мухторжон аяват-ғезмади. Ёнроқ юришгандан кейин хонадонларда «қўнғирж» деб аталадиган баджаҳл кучук ириллаганча пишларини гуруч қилиб уларга ташладди. Лобархон эрининг йўлини тўсиб ердан тош олиб кучукка отмоқчи бўлгандай чўккалаб олди. Кучук худди шунини кутиб тургандай орқасига қараб чийиллаганча қочиб қолди.

Мухторжон кучукдан қурқиб кетгани, ё хотинининг шу аҳволда бўлсаям унинг олдини тўсиб қолганидан уялгани, нечоғонадан соғуқ тир чиқиб кетди.

Қурққан одамнинг бошидан тутун чиқаргани, уни итлар қўрар экан, деди Мухторжон, шу рост гапга ухшайди.

Лобархон бир соатдан буён энди хиёл жилмайгандай бўлди. Мухторжон хотини унинг ўстидан қўлгани, ё гапни нана қилгани, билотмай нафаси кичиға тўшиб кетди. У хотинининг қўлигидан қўлини ўтказиб, умр бўйи илқилиги ўчмайдиган аллақандай бир мулозимлик билан бағрига босди.

Тугруқхонада ечиниб-кийганиб олган Лобархон эрига «Уйга тезроқ борақолинг, ўқлигиниз уйғониб, яна қурқиб кетмасин» деди.

Лобархонни бири кроватда икки қўли билан бошни чапталлаган, бири дераза олдида ховлига қараб турган, бири бошига ёстиқ бостириб ухлаганга уринган, бири тумбочка ўстидаги кичкина ойнага энгашиб сочларини турмаклайтган беш-олтита дардди аёллар орасига олиб қиршиди. У бурчакдаги кроват ёнига етар-етмас дераза ёнидаги дуркунгина жувон шунақа бақириб юбордики, аёлларининг дарди учиб кетгандай бўлди.

— Э, қилининг қурсин, деди бақирган аёлга яқинроқ турган 30 - 35 ёшлардаги юзлари чуваққина хотин, — додлаганинг билан дардинг енгил бўлармиди? Қиллар шунини қилиб қўйгандан кейин буёнгаям чидагани-да!

«Вой, онажоним, ўламан, ўламан, онажон!!» деб ўрнидан туриб кетди кроватда ўтирган ёшгина жувон. Лобархон уни юпатыққин бўлиб бир қадам қўйишчиси билан бели қовути аралаш бикинида шунақа обрик гурдики, худди бир нима уни босиб, эзиб юбораётгандай, қандай қилиб темир кроват сымларини маҳкам сиқиб, энгашиб қолганини билмай қолди. Додлай деса ноташини аёллардан пиймангандай бўлди, додламай деса бели сиқиб, парчаланиб кетаётгандай. У тишини тишига қўйиб, қаро терга буркана бошлади. Вихоят, «сув» дея олди ёнида бука-

қа машиналарни курабериб бепарво бўлиб қолган ҳам-
шира кизга.

Бошидаги ётиқни улоқтирган аёл кўзлари ола-кула
ахволда кроватдан турди-да хонанинг у ёғида бу ёнига
юриб «Ўлдираман уни, ўлдираман» деб жаврай бошлади.

Кимми ўлдирардинг, — деди яна халиги жиккакки-
на жувон аёлларнинг ахvoli унга алоқаси йўқдай ғалати
бир босиқликда, — аввал эгон-омон бўшаниб олгин, кўра-
миз, ҳаммадан бурун бўйинларига осилиб қоларсан.

Хозиргина тўс-туполоқ бўлиб турган хонанинг ичи
бирдан сув қуйгандай бўлди. Аёллар худди чалларга
келгандай бир-бирларидан хол-ахвол сўраб, «Бўйсиз не-
чангисиз?» деган саволларга ҳам ўтиб қолишди.

Жиккак аёл Лобархоннинг ёнига келиб ўтирди

— Ўзингизни тутинг, синглим, машааи мегажинларга
ўхшаб дод-фарёд қилган билан фойдаси йўқ. Худонинг
ўзи яратганим, йўлини ҳам ўзи беради, — деди.

— Рахмат, опаюн, илойим айтганингиз келсин, —
жавоб қилди Лобархон, — фақат бир нарсадан бироз
хавотирдаман.

Ҳеч хавотир олманг, ҳаммаси яхши бўлади, нима-
дан хавотирдасиз, а, нимадан?

Эрим олиб келувдилар. Уйда ўқлим ёлғиз қолган
эди, кутманг, кетаберинг, деган эдим уларга.

Тўғри, қилибсиз, нима эрингиз бу ерда қолиб дар-
лингизга шерик булармиди?

— Йўқ, уни ўйлаётганим йўқ, опа, — жимиб қолди
Лобархон, — ярим кеча, кучалар қоронғу, итлар кўп
экан, эрим итдан қўрқадилар...

Вой, бу хотин тушмагурай, — икки қўлини сонла-
рига шапиллатиб урганича уридан туриб кетди жувон, —
мен бунинг дарди ячида дегам, хали итдан қўрқадиган
эрингизни уйлаб ётибсизми? Э, ўзингизни ўйлаиғ, синг-
лим, эркакларни ит емайди, аввал эгон-омон қутилиб
олинг, у ёни бир гап бўлар. Ҳаҳ, аёллар-а, аёллар, қана-
қасизлар ўзи, бир оёғингиз гурда бўлсаям, бир хаёлингиз
уйда-я!

Шу пайт яна ёш жувон овозини борица бақириб,
«Ўлдираман, уни ўлдираман, кўргани кўзим йўқ, йўқ,
йўқ!!!» деб дсворни муштлай бошлади...

1-Toshkent pedagogika bilim yurti

Kutubxona

МУНДАРИЖА

Олимона шоирлик ва шоирона олимлик <i>М. Махмудов</i>	3
Талла узук	9
Бодом гулли дуппи	11
Мақбара	14
Ўн сўмлик киёни пул	18
Тумор	23
Оқар дарё оқисинида жингивна	26
Иштихон	28
Нихол	32
Адолат	36
Абдидий «адўстлик»	41
Яширин овоз	46
Натюрморт	50
Келин	56
Бош чанори	59
Портрет	65
Хуррак	67
«Алак»	73
Тугаллазмаган бахс	78
«Ўйнаймиз-кулашмиз»	87
Арафа оши	89
Совуш	92
Оппоқ куёв	94
Оқ илон, оппоқ илон	97
Олтия олма, дуо ол	100
Майна	102
Чумчуқдўр	105
Ўтин	108
Ўч	114
Кузойнакли духтир	117
Қўймас	121
Новвос	126
Қанақ пксоқол	130
Қашқа	134
Арион	139
Қарж	144
Терак	146
Пойга	151
Аёллар	155

ТИЛАБ МАХМУД

ОҚАР ДАРЁ ОҚМАСМИДИ ЖИМГИНА

Хикоялар

«Шарк» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти
Тошкент — 1999

Мухаррир Э. Мирзоҳақимова
Бадий муҳаррир Ф. Баширова
Техник муҳаррир Л. Хижоид
Мусаккил Ж. Тоирова

Босмахонага берилди 09.12.98 й. Босишта рухсат этилди 09.02.99 й.
Бичими 84x108¹/₁₆, Петербург гарнитураси. Офсет босма. Шартли
босма табиғи 8,40. Нашр босма табиғи 9,16. Адади 10000 дана.
Букрети № 3260. Бяхоси келишилган нархда.

«Шарк» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 44

Тилаб Маҳмуд — 1936 йили Тошкент вилояти, Бустонлик тумани, Хумсон қишлоғида деҳқон oilасида туғилган. 1937 йили отаси — Маҳмуд Мирзааҳмадбой уғли қатағонга учраган.

Фалсафа фанлари доктори, профессор, Ҳамза номидаги давлат мукофоти лауреати, эстетика, этика, санъатшунослик ва маданиятшуносликка доир 19 та монография ва рисола-лар муаллифи.

«Оқар дарё оқмасмиди жимгина» Тилаб Маҳмуднинг бадиий ижодиёт соҳасидаги ilk ҳикоялар туплами. Ҳозир «Гулистон» журнали-нинг бош муҳаррири.